

A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének folyóirata

ACTA PINTÉRIANA

3

2017

Acta Pintériana

A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének Folyóirata

3. szám

2017

<http://acta-pinteriana.hu>

ISSN 2416-2124

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana>

Az Acta Pintériana a Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének folyóirata. Ez a szervezet a Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány fenntartásában működő intézmények tudományosan kvalifikált szakembereit fogja össze és a Ferences Alapítvány égisze alatt működik. Lapunk Pintér Ernő ferences atyáról (1942-2002), a szentendrei Ferences Gimnázium hajdani tanáráról, a nemzetközi hírvilág malakológus kutatójáról kapta a nevét. A folyóirat elsődleges célja, hogy bemutassa a tudományos kör tagjainak új kutatási eredményeit a szakmai közönség számára. Ezen felül szívesen közöljük minden olyan szerző cikkét, aki valamilyen módon (személyében vagy kutatási témájában) a ferencesességhez, vagy a ferences intézményekhez kapcsolódik.

Lapunkban bölcsészettudományi, természettudományi, filozófiai és teológiai tárgyú írásokat egyaránt bemutatunk, de különös hangsúlyt fektetünk az interdiszciplináris párbeszéd jegyében született tanulmányok közzétételére. A periodika számára alapvető ferences intellektuális örökség olyan önazonosságot kínál, amely multidiszciplináris érdeklődést és integratív szemléletmódot hoz magával. A szerkesztőségnek megküldött cikkek lektorálására az adott szakterület két, esetenként – ha a tanulmány témájának összetettsége megkívánja – három szakértőjét kérjük fel.

Az Acta Pintériana elektronikus formában, évente egyszer jelenik meg. A lapban közölt írások weboldalunkról szabadon letölthetők. A korábbi kötetek megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Repoizitóriumában (http://real-j.mtak.hu/view/journal/Acta_Pintériana.html).

Kérjük a szerzőket, hogy az itt közölt írásokat a Magyar Tudományos Művek Tárában tudományos szakcikként tüntessék fel a nevük alatt, a cikkek első oldalán található formulával, pl.:

Békefiné Lengyel Zs. & Földényi R. (2016): Klór-acetanolid típusú herbicidok adszorpciójának vizsgálata talajokon és talajalkotókon. Adsorption of chloroacetanilide type herbicides on soils and soil components. Acta Pintériana, 2, 5-22.

A lapban szereplő írásokat tudományos művekben idézve is a fenti adatok használandók. A cikkek a nemzetközi DOI rendszerben a címloldalunkon olvasható egyéni azonosítóval rendelkeznek, amelyet a hivatkozáskor szintén kérünk feltüntetni.

Kiadó: Ferences Alapítvány, 1024 Budapest, Margit körút 23.

Szerkesztőség: 2000 Szentendre, Áprily Lajos tér 2.

tel.: +36-26-311-195, e-mail: acta.pinteriana@gmail.com

Főszerkesztő: Soós Sándorné Dr. Veres Rózsa

Szerkesztők: Bagyinszki Péter Ágoston, Dr. Mészáros Lukács

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Barsi Balázs, Dr. Borbély Venczel, Dr. Dobszay Benedek, Békefiné Dr. Lengyel Zsófia, Dr. Harsányi Ottó, Joóné Dr. Fónagy Anna, Dr. Kálmán Peregrin, Dr. Marek Viktor, Dr. Várnai Jakab

A 3. szám lektorai: Dr. Barsi Balázs, Dr. Borbély Venczel, Dr. Kádár György, Dr. Kránitz Mihály, Dr. Mészáros Lukács, Dr. Soós Viktor, Soósné Dr. Veres Rózsa, Dr. Sulyok Mikós, Dr. Török Csaba, Zatykó László

Acta Pintériana

A Ferences Kutató Tanárok Tudományos Körének Folyóirata

3. szám

2017

- „Testvérem, egy a szükséges: Isten művésze légy...” - Kocsis László (1891-1973) papköltő ferences ihletésű lírája.
„Brother, only one thing is needed: be the artist of God...” - Franciscan inspired lyric poetry of priest poet László Kocsis (1891-1973).
Soósné Dr. Veres Rózsa 5
- Az emberi közösség jó működésének alapja.
The basis for the Human Community's Appropriate Advancement.
Dr. Barsi Balázs OFM 19
- Martiri francescani durante i regimi totalitari in Ungheria.
Ferences vértanúk a magyarországi totalitárius rendszerek idején.
Dr. Kálmán Peregrin OFM 25
- Kozmogenezis: Szaktudományos és vallási szempontok a világegyetem eredetével összefüggésben.
Cosmogenezis: Scientific and religious aspects with regards to the origins of the universe.
Bagyinszki Péter Ágoston OFM, Mészáros Lukács & Szeiler Zsolt 71
- François Euvé *Penser la création comme jeu* című könyvének ismertetése.
A review of the book *Penser la création comme jeu* by François Euvé.
Bagyinszki Péter Ágoston OFM & Mihálffy Zsófia 93

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2017.3.5>

„Testvérem, egy a szükséges: Isten művésze légy...”¹
Kocsis László (1891-1973) papköltő ferences ihletésű lírája

Soósné Dr. Veres Rózsa

Ferences Gimnázium, 2000 Szentendre, Áprily Lajos tér 2.
soos@t-online.hu

Soósné Veres R. (2017): „Testvérem, egy a szükséges: Isten művésze légy...” - Kocsis László (1891-1973) papköltő ferences ihletésű lírája. „Brother, only one thing is needed: be the artist of God...” Franciscan inspired lyric poetry of priest poet László Kocsis (1891-1973). Acta Pintériana, 3, 5-18.

„Assisi Szent Ferenc emléke hétszáz esztendő után is friss, maga köré gyűjti az emberiség legjobbjait: a tökéletesebb, Istennek tetsző élet után vágókat, a tudósokat és a művészeket”² - PROHÁSZKA OTTOKÁR 1911-ben leírt szavait igazolja a XX. század első felének magyar irodalma, melyben Assisi Szent Ferencnek és lelkeségének sugárzó hatása számos megnyilvánulásában érhető tetten. KAPOSY JÓZSEF a *Magyar Szemle* 51. számában, 1891-ben még arról panaszkodik, hogy az európai irodalmakkal szemben „mi Szent Ferencről szóló irodalmi művek tekintetében valóságos Szent Ferenc-i szegénységben sínylődünk.” Lelkesítő felhívása, a Szent születésének, majd halálának 700. évfordulója (1882-ben ill.1926-ban), valamint PROHÁSZKA OTTOKÁR Ferencet méltató, nagy ívű írásai az elkövetkezendő harminc évben új lendületet adtak a ferences ihletésű irodalmunknak. A kibontakozást a spirituális háttérrel jelentő, egyre gazdagodó lelkeségi irodalom is segítette: XIII. LEÓ pápa 1882-ben³ kiadott ünnepi enciklikájának felhívására megjelentek az elsődleges forrásoknak, tehát Ferenc írásainak és a legendáknak, valamint a kliséktől, gicces megközelítésektől megszabadulni akaró, valós képet megrajzoló életrajzi és lelkeségi műveknek a magyar fordításai is: SABATIER és JÖRGENSEN művei, melyeket BALANYI GYÖRGY ültetett magyarra; a *Ferences Könyvtár* c. sorozat darabjai⁴; a legnépszerűbb legendagyűjtemény, a *Fioretti* három kiadása⁵ (ERDŐS RENÉE 1911-ben,

¹ KOCIS LÁSZLÓ: *Szent Ferenc miséje*. Nemzedékek kiadása, 1928.

² PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Magasságok felé* 1911. 151.

³ *Auspicato concessum*. 1882.

⁴ BOHNERT ANDRÁS: *Szent Ferenc élete*. Bp., 1901. BALANYI GYÖRGY: *Assisi Szent Ferenc életrajza*. Budapest, Pallas, 1925. *Assisi Szent Ferenc nyomdokain. 1226-1926*. 1926. BRISITS FRIGYES: *Assisi Szent Ferenc*. 1926. MEYER, WENDELIN: *Ferenc testvér. Assisi Szent Ferenc élete, műve és szelleme*. Ford. Unyi Bernardin. 1926. MOLNÁR ARKANGYAL: *A ferences szellem. Szombathely, 1926*. PRINCIPE PATER: *Rövid ismertető Assisi Szent Ferenc életéről és a Porciunkula búcsújárásáról*. Kaposvár, 1926. XI. PIUS PÁPA *apostoli körlevele Assisi Szent Ferenc halálának 700. évfordulója alkalmából*. Ford. Burka Kelemen. Bp., 1926. ROHR, ERICH: *Ferenc és Ignác*. Ford. Siposs I. Lénárd. Eger, 1926. BALANYI GYÖRGY: *Assisi Szent Ferenc*. Bp., 1927. *A szegénység trubadúrja. Assisi Szent Ferenc a magyar költészetben*. Összegyűjt. Morovicz Szol. Ferenc. 1927. KUBÁNYI KORNÉL: *Assisi Szent Ferenc, a költő hatása a középkor olasz irodalmában és művészetében*. 1927. MOLNÁR ARKANGYAL: *Assisi Szent Ferenc stigmái története, teológiai és orvostani szempontból*. 1929. OSLAY OSWALD: *Az élet trubadúrjai. Prohászka - Assisi Szent Ferenc. Tanulmányok, tanulság*. Újpest, 1933. FARKAS MÁRIA: *Assisi Szent Ferenc az olasz irodalomban és festészetben*. Bp., 1935. BALANYI GYÖRGY: *Szent Erzsébet és Assisi Szent Ferenc*. 1937. TAKÁCS IMRE: *Szeráfi tüzek*. Pápa, 1939. *Assiszi Szt. Ferenc tisztelete*. Gyöngyös, 1941. HALÁCSY DEZSŐ: *A béke szentjének nyomdokain*. Gyöngyös, 1942. SZENT BONAVENTURA: *Szent a szentről. Assisi Szent Ferenc életrajza*. Bp., 1942.

KAPOSY JÓZSEF 1913-ban és TORMAY CECÍLE 1926-ban fordította le); 1926-tól a váci nyomda kiadványai; a ferences hitbuzgalmi lapok és folyóiratok (*Szent Ferenc Hírnöke, Isten Lantosai, Ferences Nemzedék, Magyar Umbria, Ferences Közlöny, Magyar Barát*); nagy számban a ferences kegyhelyek ájtatossági kiadványai, kultuszfüzetek és ponyvák is. A megújulást hozó, XIII. Leó pápa indította belső reform, a szélesebb körű pasztoráció, a népi vallásosság számos formájának ápolása, a ferences harmadik rend, az egyéb vallásos társulatok és a népmisziók hatása is kimutatható a ferences irodalom fellendülésében. A népszerű legendák és Ferenc írásai, de legfőképp imádságai (mindenekelőtt a *Naphimnusz* és a neki tulajdonított *Békeima*) mintaadó architextusként tűntek föl a század első évtizedeinek költészetében is: a leghíresebb vers, a *Naphimnusz* szépirodalmi értékű fordításainak és parafrázisainak egész sora látott napvilágot (többek között SÍK SÁNDOR, VÁROSI ISTVÁN, KAPOSY JÓZSEF, DSIDA JENŐ, BABITS MIHÁLY, KOCSIS LÁSZLÓ tollából). Szent Ferenc alakja és élete is verseket ihlető forrás lett: MOROVICZ SZ. FERENC *A szegénység trubadúrja* címmel 1926-ban már bőséges termést gyűjtött össze a Ferencről szóló versekből (a kötetben többek között KEMENES FERENC, BABIK JÓZSEF, ROSTY KÁLMÁN, MÉCS LÁSZLÓ, JUHÁSZ GYULA, SÍK SÁNDOR, MENTES MIHÁLY ÉS KOCSIS LÁSZLÓ tizenegy költeményével találkozunk). A *Szent Ferenc nyomdokain 1226-1926* címmel 1926-ban kiadott jubileumi album is hoz ferences ihletésű műveket (SÍK SÁNDOR egyfelvonásosát, *A montecasali erdőt*, GÁSPÁR JENŐ, HARSÁNYI LAJOS verseit, KINCS ISTVÁN elbeszélését, ERDŐS RENÉE *Assisibéli zsoldos* c. színművét). A Nyugat költőinél is fölbukkannak a Ferenc-reminiszenciák, BABITS MIHÁLY a *Naphimnusz* fordításán túl prózában is megidézi a ferences kezdetet (*Éliás testvér hiteles története* c. elbeszélésében), de JUHÁSZ GYULA, SZERB ANTAL munkásságának ferences vonatkozásai is ismertek. A költészet az Isten-dicséretnek a rendalapítótól örökölt egyik formája volt mindig: a korszak ferences rendi költői közül a fiatalon elhunyt P. TÓTH EDE tűnik ki *Eltörött hárfa* c. kötetével, de már a harmincas években megszületnek P. SZEDŐ DÉNES első versei is. Külön említésre méltó, hogy a modern magyar katolikus líra megújítóját - BÁNHEGYI JÓB szavaival -, a „legköltőibb” HARSÁNYI LAJOST is megérinti Isten szegénykéjének varázslatos világa: *A boldog költő* c. 1926-os kötetének nyitánya, a *Giotto ecsetjével* ciklusa Assisi Szent Ferencről – Poverello di Dio ajánlással írott szonettek tartalmaz. ⁶ Közismertebb, hogy a ferences harmadik rendi DSIDA JENŐ egész költészetét Assisi szentjének világa hatotta át. Ebben a gazdag, de máig feltáratlan ferences spirituális és irodalmi közegben született meg KOCSIS LÁSZLÓ papköltő ma már kevésbé ismert, ferences ihletésű lírája is a század húszas éveiben.

KOCSIS LÁSZLÓ a Vas megyei, Rába-vidéki Szócén született 1891-ben és Pécsen halt meg 1973-ban. Szombathelyi premontrei gimnazista, amikor 1909-ben megjelent első verseskötete. 1911-ben lépett be a veszprémi szemináriumba, de a költészettel nem hagyott föl, álnéven publikált a Veszprémi Hírlapban. Egyre kínzóbbnak érezte azonban a választás terhét: pap legyen-e vagy költő. 1913-ban elhagyta a szemináriumot, de egy év múlva Pécsen folytatta tanulmányait. 1916-ban pappá szentelték. A papi szolgálat dél-baranyai kis falvakba szolgáltotta: Mecsekszabolcs, Magyarkeszi, Vásárosdombó, majd Dombóvár, Pécs és Újdombóvár lettek állomáshelyei. 1950-től haláláig Pécsen szolgált a székesegyház kanonok-plébánosaként.

KOCSIS LÁSZLÓ mintegy félezer költeménye nyolc önálló kötetben ⁷ jelent meg. Lírája a magyar költészetnek abba a vonulatába illeszkedik, amelyet MÉCS LÁSZLÓ, SÍK SÁNDOR ÉS HARSÁNYI

⁵ ERDŐS RENÉE: *Assisi Szent Ferenc Virágos kertje*. Élet ny., Bp. 1911. *Fioretti*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kaposy József. Franklin, Bp. 1913. *Assisi Szent Ferenc Kis Virágai. I Fioretti di Sancto Francesco*. Fordította: Tormay Cecile. Magyar Irodalmi Társaság, Bp. 1926.

⁶ HARSÁNYI LAJOS: *Összes versei*, Budapest, Szent István Társulat, 1943.

⁷ *Rözsélangok. Versek*. Szombathely, 1909. (Ősz Ivánnal közösen). *Kolostori csend. Versek*. Pécs, 1917. *Ferenc virágos kertje. Versek*. Dombóvár, 1923. *Aranyampolna. Versek*. Dombóvár, 1925. *Szent Ferenc miséje*.

LAJOS neve fémjelez. Törekvését ugyanúgy a „*hit és prófétai küldetéstudat, a lelkiismeret-ébresztő gesztus*”⁸ jellemezte, mint a vallásos líra megújítására törekvő kortárs papköltőként, ám verseinek sajátos színt, meghatározó jegyeket ad a Szent Ferenc-i lelkület, a ferences karizma egyedülálló jelenléte, a teremtett világról és az emberről való jellegzetes ferences gondolkodás. KOCSIS LÁSZLÓ lírájának ezt a specifikumát emelték ki és méltatták a kortársak is. GYERGYAI ALBERT, SÍK SÁNDOR, HARSÁNYI LAJOS, ALSZEGHY ZSOLT, VÁTH JÁNOS, BRISITS FRIGYES, SZÉKELY LÁSZLÓ, DSIDA JENŐ, később WEÖRES SÁNDOR, MÓRICZ ZSIGMOND és BERDA JÓZSEF is szólt a ferences ihletettségről, bár a megállapításnál mélyebb elemzésre nem vállalkoztak, ahogy azóta sem a kutatás. ILLYÉS GYULA, aki korának katolikus irodalmát igen szigorúan bírálta, egyedül KOCSIS LÁSZLÓ költészetét méltatta, kiemelve, hogy „*alázatos s a külvilág iránti érzéseiben van valami Szent Ferenc állandó meghatódottságából.*”⁹ Egy kortársa pedig KOCSIS LÁSZLÓ költői pályájának szakaszaiban Szent Ferenc Krisztust követő élete stációit ismerte föl: „*Szívében a Szent Ferenc-i lélekforma modern igényű szimfóniája zeng. A lélek szegényeinek világából veszi versei anyagát. Első korszaka a kinyújtott kéz, a második a szeretet áradásának költői megjelenítése, a harmadik az Alverna hegyére szállt lélek liturgikus poézise. Tehát változatok franciskánus húrton. A Naphimnusz lelkes sorai, a Fioretti naiv legendáinak üde levegője ihleti.*”¹⁰

Az érzelmekben munkáló, túlaradó vallásos élmény idővel tudatos kötődéssé, életalakító erővé is érlelődött, s a személyes, spirituális érintettség a versekben is szinte szükségszerűen visszaköszön. A kronoszban és a lélek szerinti időben, a kairoszban is előre haladva KOCSIS LÁSZLÓ egyre mélyebben meg is élte az imitatio Christi Szent Ferenc-i modelljét. Megérintve Ferenc spiritualitásától, a lelki tapasztalat ezer módon ragyog föl költészetében is: a textusokat át-és átszövik a Szenthez fűződő emlékek, parafrázálódnak az ismert ferences legendarészek, igen gyakran a Naphimnusz motívumai – tudatunkban asszociálódva, különös, egymást erősítő és értelmező hermeneutikai kapcsolatot teremtve a szakrális szövegek és a költészet között.

KOCSIS LÁSZLÓ Assisi Szent Ferenc iránti tisztelete szombathelyi gimnazista korából ered. *Szelidség és jóság* c. írásában emlékezik meg a ferences kolostor alázatos, sarus frátereiről, a zárda csendjéről, az ott hallgatott lorettói litániák égbe emelő szépségéről. „*Különös estéim voltak. Estenden lorettói létániákra szerettem a barátok zárdatemplomába besurranni. A tágas, hűvös, kék folyosó, a falon függő nagy durva Krisztus-kereszt, a lila örökmécs, a klastromi csend, a csuklyás, sarus ferencesek, a fráter orgonajátéka olyan édes volt. Édes és megnyugtató. Sokszor elgondoltam, ezek az emberek szenvedtek legtöbbet. Többet, mint én. Mert alázatosak, mert némák, mert szívüket örökre eljegyezte magának az örökkévalóság. Ez a szenvedés az igazi.*” A gyermek spirituális élménye különös módon ragadja meg a szenvedés ferenci értelmét, a „*kiserűt édesbe*” fordító lényegét, kegyelemszerző erejét, és ismeri föl majd később a saját szenvedésnek, az egyéni via dolorosának szakrális, üdvösségszerző, Krisztus felé sodró szerepét. Ez az egyre jobban megértett spiritualitás lesz saját lelki alkatának és igényének is támasza, s segíti a „*krisztusjegyű élet*” elfogadását is. A ferenci megérintettség, lélektelítettség, izzó, feltörő, áradó érzelmi ihlet azonban teret követel magának, s sokszor szabadon, poétikai szabályokat is felülírva kap formát KOCSIS LÁSZLÓ lírájában. A hetedik gimnazista *Rőzselángok* c. első kötetében még csupán az érzelmek játszanak a „*gyermekszív orgonáján*” - legtöbbször sablonos húrokon -, ám az 1917-es *Kolostori csend* szonettjei már új - mélyebb megélést és megértést tükröző - hangot hoznak költészetében is. A korabeli papi poézis

Versek. Pécs, 1928. *Mindennapi kenyereink.* *Versek.* Pécs, 1931. *Két külön világ.* *Versek.* Bp., 1937. *A dóm.* *Versek.* Pécs, 1938. *Falum képeskönyve.* *Versek.* Bp., 1942.

⁸ RÓNAY LÁSZLÓ: *Földre hullott remények bimbaja.* Harminc éve hunyt el Kocsis László. In: *Vigilia*, 2003. 03.09.

⁹ *Nyugat* 1933.

¹⁰ VAS TAMÁS Kocsis Lászlóról. In: *Nemzeti Újság.* 1929. febr.17.

elavultnak számító eszköztára, az érzések, biedermeier hangulatok divatos kifejezőmódja is visszavisszaköszön még és erős a Nyugat költői mellett az atyai barát, HARSÁNYI LAJOS „*ornamentális pompájú*” stílusának is a hatása. Legjobb verseiben azonban érezhető már a személyes életvonalhozások költői hangot is meghatározó ereje. A „*kolostori csend élete zenéje*” is, mert a Krisztus hívására odaadott élet számára a tökéletes boldogság egyetlen lehetősége. Ezért tudja a kolostor világát egyéni hangon, átszellemülten, sok színnel, festőien, a szerzetesi életben gyökerező motívumokkal, gazdag változatossággal, „*ragyogó nyelven, ódon szépségének kincsével megrakottan*”¹¹ megjeleníteni: az *alkony kámszába burkolva szendereg*,¹² az ég Angelustól hímzett,¹³ s a gyermekek úgy zsongják körül, mint az oltárterítőt az ódon csipkeforgatag.¹⁴ A *Kolostori csend* három versében¹⁵ jelenik meg először Assisi szentje is: ő a „*biztos vezető, a bölcs arany-barát, a szegénység várt vőlegénye,*” az Isten küldötte, akinek nyomában elindulva „*a kispap sorsát súlytalan viszi, s át ködön és földön víg világba lát.*” Innentől kezdve Szent Ferenc alakja, élete, a legendák csodái jelentik azt a kiapadhatatlan, erőt adó forrást, melyből KOCSIS LÁSZLÓ papi szolgálatának és életsorsának megpróbáltatásai idején is meríthetett, a példát, mely az élet szenvedéseit elfogadó és vállaló embert az „*üdv történet érintettjének, sőt kedvezményezettjének*”¹⁶ tudja. A *Kolostori csendet* követő ferences ihletésű kötetekben¹⁷ a kor irodalmi kontextusában is divatos, különös szereplőként teremt: világi pap létére a ferences barát alakjában, Szent Ferenc kései testvér-követőjeként idézi meg a kolostor békés világát, ahová eltemethető a csendes, testetlen bánat, ahol megélhető a vágyott magány, az alkati szomorúság, ahol költészetté emelhető a szenvedéskultusz egy olyan esztétikában, amelyben a szép voltaképp egyet jelentett a szomorúval, mint a műalkotásban kifejezendő legszemélyesebb tartalommal. „*Lelkemet fojtánám meg, ha a szomorúság melankóliáját száműzném. Ezt hoztam magammal, mint katolikumot. Nálam még a kised öröm is talán szomorkodik. Persze ez a görcsös szomorúság-szeretés béklyó is rajtam.*”- tárja elénk később lelki-költői önarcképét. Különös és általában elmondható, hogy verseinek személyessége – szemben a vallomásos hangú prózai írásaival¹⁸ - ennyiben ki is merül, s a versek a kolostori életélmény elevenségének híján inkább a szerzetesi életforma külső, festői, színgazdag leírásának, egy-egy impresszió megörökítésének hatnak. Hírnökei egy olyan elzárt világnak, amely mindenben ellentéte a másoknak, a valóságosnak, a „*múló világnak,*” amelynek szolgálatára világi papként rendeltetett. Ám vidéki állomáshelyein ezzel a világgal, a „*béna étellel*” is találkozott, mely számára először a kínzó egyedüllétet, a szellemi társtalanságot, majd a felismerés bizonyosságát is hozta, hogy voltaképp nincs két világ, csak egy, mely a szenvedésből, szociális és nemzeti gondoktól megváltásra vár. Éppen a társadalom számkivetettjeivel, a minoressel, a legkisebekkel sorsközösséget vállaló Szent Ferenc nyomában jutott el a harmincas években addig a felismerésig, hogy „*szenvedni kell a szenvedőkkel...*” Ennek a hitélményből fakadó meglátásnak lesz majd lélekre szabott kifejezője költészete, melynek valóságvonalhozását így jellemzi: „*én a tükör, téged tükrözlek, Versem csak lelked ekhója: üdvözlet...*”¹⁹ Így lírája sajátos út is, mely a világot missziós küldetéssel járó Szent Ferenc ihletésére született: az imitáció és identifikáció, az érzelmi kötődésen túli megvilágosodás-megértés különleges dokumentuma.

¹¹ HARSÁNYI LAJOS írása a *Kolostori csend* c. kötetéről. In: Alkotmány. 1917. Szeptember 30.

¹² *Kép, ódon keretben*

¹³ *Itt az este*

¹⁴ *Gyermekek, kiknek kék szeme messzeség*

¹⁵ *Assisi völgyében, Fioretti margójára, Ferenc*

¹⁶ ERDÉLYI ZSUZSANNA: *A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben*. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba-Budapest, 2005. 810.

¹⁷ *Kolostori csend, Ferenc virágos kertje, Szent Ferenc miséje*

¹⁸ *Bot Gergely rekviemje* c. novelláskötet 1921-ből

¹⁹ *Egy vagyok veled*

A gyermekkori érzelmi kötődés, a ferences kolostor miszticizmussal átítatott világa iránti vonzódás baranyai lelkipásztori szolgálata idején, az élő ferences hagyománnyal találkozva mélyült el. A közeli ferences kegyhelyeken, Máriagyúdon és Pécsen is formálódott szemlélete, melyben a népi tudat-érzelem-és lelkivilágban élő, erős spirituális „barát”-ság is visszhangra talált. A „magyar végekre” száműzött plébánosnak Szent Ferenc, a „nagy Assisi” lett hű útítársa, élete vigaszadója és a húszas évektől költészetének is a kiteljesítője. A vidéki magány fájdalmát a társaktól elhagyott, Krisztus koldus-szegénységét megélt Szent Ferencével, lelki rokonáéval azonosítja. Ám hiába bíztatja magát - „Hadd énekeljek, mint Ferenc, derűsen...”²⁰-, a hangján átsüt még a szív békétlenségéről árulkodó szomorúság. Fél az élettől, elégedetlen a helyzetével, s menekül a novícius álomvilágába. Verseiben a napfényes Itália és a ragyogó Umbria a szépség, a hit, a kultúra távoli, csak lélekben elérhető hazájává emelkedik, mely ellenpontozza a „magyar hon” nagy költőelődök által sokszor elsiratott pusztulását, örök fájdalmát. *Sóhaj Assisi felé* című versének soraiba is így szövődnek bele a pannon földre, a „barbár tájra” korán érkezett JANUS PANNONIUS panaszsavai is:

„Itt halok meg, e barbár vidéken...
Szavam felbúghat, mint Ferenc imája,
Vagy mint a költő arany tercinája,
barbár zaj túlzúgja mennydörögve.”²¹

Koldus szavakkal című versében pedig félreérthetetlenül köszönnek vissza a magyar ugaron elkallódó tehetség sorsát láttelelező Ady-képek mellett a Ferenc-legendák motívumai és toposzai. A két faággal hegedülő Szent Ferenc égi zenéjét nincs ki hallja, az egykori „magyar Umbria”, a lélek virágait termő, s ezért boldog táj a szomorúság és a közöny földje lett.

„Hol az a fráter, ki kódexbe
Iniciálét fest nevedre?
Szívekbe nőtt Ferenc-virágok:
A magyar közöny eltemette.
Ó Ferenc, késő unokád is
Már árvaságban nézi kék eged
S koldusként koldus szavakkal
Most járja be a magyar végeket.”²²

A hű kísérő és a bajban társ Isten Szegénye KOCSIS LÁSZLÓ igaz tanítómesterének is bizonyult. „A kard nélkül győző”²³ Szent Ferencről az évek alatt nem csak az evangéliumi eltökéltséget, hanem az emberre mért helyzettel az „Isten szerelméért” megbékülő gyermeki alázatot is megtanulta. Legfőképp szemléletére, az élet hordozására, adott esetben az elviselhetőségére tett hatást, mert példázta a golgotás élet értelmét:

„Földi kilincsről kezéd leoldtad.
Nagyobb vagy te minden férfi hősnél,
Az örök harcban örök herold vagy.
Lángokba dobtad cifra címered,
Derékba törted tested ciprusát.”²⁴

²⁰ *Verseim elé*

²¹ *Sóhaj Assisi felé*. 1920. ápr.22.

²² *Koldus szavakkal*

²³ *Poverello*

²⁴ *Poverello*

Ám a tökéletesedésnek a testi-lelki szenvedéssel és lemondással teli, elkerülhetetlen, személyre szabott keresztútját kellett KOCSIS LÁSZLÓnak is megjárnia, hogy a lélekben szállást vevő „*pax et bonum*” költői hangját is megtisztítsa. A rímek szeszélyes játéknak, a verszene gondolatot elnyomó, csábító muzsikálásának gyakran engedő költő kiküzdött lélekharmóniája így az érzelmeket is egyre jobban pántba tudta fogni, a stílust is fegyelmezi. Még a DÉNES GIZELLÁHOZ fűződő angyali tisztaságú szerelme is amor sanctussá emelkedik, s a lány helyét szívben-versben is Szent Ferenc veszi át. *A Fáradtan is örömmel* című vers utolsó sorai ezért alakulhatnak át a *Hazafelé* címűben:

„Áldott béke koszorúzza arcom,
Solvejg ölen kisgyerekként alszom.
S elcsitítgat, elbabusgat halkan
Arany szóval, ezüst bölcsődallal.”²⁵

„Áldott béke koszorúzza arcom,
Elmerengek az égi malaszton.
S Ferenc ajka elbabusgat halkan
Arany szóval, ezüst bölcsődallal.”²⁶

Az 1923-ban megjelent *Ferenc virágos kertje* című kötete rájátszás a Fiorettire. A leghíresebb florilégium Szent Ferencnek jellemző cselekedeteit, szavait, mondásait tartalmazza, s alakját túlságosan idealizálva a mind a mai napig tartó romantikus Ferenc- kultusz legfőbb élesztője lett. KOCSIS LÁSZLÓ azonban távol marad ettől a képtől, s a Szent életéből azokat a mozzanatokat emeli ki, melyek saját életére vonatkoztatva is beszédesek: a lélek szegénysége, a társtalanság, a használni és szolgálni akarás morálja rokonítja a vigaszadó Szenttel. A kötet versei - BABITS szavaival – már igazi ferences lelkületű poétát, halk szavú, szelíd énekest mutatnak, aki „*mindinkább lemond arról az álomról, hogy népszerű költő-vezér*”²⁷ lehet. Líráját, ahogy korának papköltői is az „*éhező szívek lelki táplálékának*”²⁸ szánja, vigasznak a „*téli éjben*”, a bánatban.²⁹ A megtalált papi és költői hivatás öröme azonban átjárja a lelket, s derűje játszi formákban tör föl a kötet verseiben, ahogy a Szűzanyához szólóban is:

„Égi virág, Mária,
Zeném zengjen s ének,
A tékozló félénk fráter
Oltárodhoz tér meg.”³⁰

Az Istenhez visszatalálásnak ez az égi öröme, a papi hivatásért mondott hála a témája az 1925-ös, igen kedvező fogadtatású *Aranyampolna* c. kötet verseinek, melyek többségének könnyed zeneisége már nem pusztá bravúr, hanem a boldog ember ujjongásának poetikai hordozója. Újszerű, hogy a költő-lelkipásztor figyelme egyre inkább az esendő embertársak, a „*keserű lelkek*” felé fordul, akiknek éppen a *hit édességét* kell megmutatnia.

„Mint az ifjú szerzetes
Te is képet festel,
Szavad színtől örvendez
S benne öröm cseng fel.”³¹

²⁵ *Fáradtan is örömmel*

²⁶ *Hazafelé*

²⁷ ÁCS LÁSZLÓ: *A szelíd költő*. 1995. 110.

²⁸ MÉCS LÁSZLÓ

²⁹ *Esti csillag*

³⁰ *Máriához*

³¹ *Teregeted nyájad*

A kötet versei szinte harsognak az örömtől, amely azt az embert tölti el, „*akinek a tollát a hit vezeti, akinek egész belső világát Isten formálja.*”³²

„*Előveszem örömöm, széthintem a küszöbön*”³³

„*Szívem csengős piros persely,
Teleszórta Isten verssel*”³⁴

„*Tört ablakú bús viskóba
én legyek a karácsonyfa*”³⁵

A „*vers szövetére hímzett*”³⁶ képek, a ritmusképelet gazdagsága azonban a magyar élet fájdalmait, a trianoni szomorúságot is palástolni akarja:

„*Te jó vasi föld, ott a végeken,
Téged idézlek minden éjjelen.
Idegent vezet jegenyés utad,
Nem borul rád a magyar napnyugat.
Faluid tornya más Istent dicsér,
A gyermek nem magyar szót gögicsél.*”³⁷

1928-ban jelent meg KOCSIS LÁSZLÓ legkülönlegesebb és legferencesebb kötete, a *Szent Ferenc miséje*,³⁸ melynek megírásához a rendalapító halálának 700. évfordulója is alkalmat adott. A korabeli folyóiratoknak (pl. Szent Ferenc Hírnöke, Élet, Katolikus Szemle) az 1926-os jubileumi évben megjelenő számai érthetetlen módon nem közölték KOCSIS ferences verseit. A mellőzöttség fájdalmát átérző VÁTH JÁNOS levélben vigasztalta a költőt és a mise fonalára való versfelfűzést is szép elgondolásnak tartotta. A költő levelezéséből tudjuk: készülő munkájához anyagot BALANYI GYÖRGYTŐL kért, aki nem a modern ferences irodalmat, hanem a legendákat ajánlotta, hiszen ahogy írja: „*ezek örökítik meg a legplasztikusabban a nagy szent szellemét.*” BRISITS FRIGYES említi is, hogy a költő könyvespolcán a teológia és az irodalom klasszikusai között ott található a Fioretti, a leghíresebb Ferencről szóló legendagyűjtemény is.³⁹ KOCSIS eddigi verseinek Ferenc-képe valóban a legendákból forraszik. Szent Ferenc alakja minden gyengeségtől mentes, lenyűgözően tiszta, idealizált, tökéletesre megrajzolt, akinek életét követni maga a boldogság. A Szent Ferenc miséjében azonban ez a kép sokkal árnyaltabb és mélyebb, jöllehet a legendákból ismert motívumok (a gubbioi farkas, a prédikációt hallgató madarak, Umbria vidéke, Carceri remetesége és Alverna, a stigmatizáció helye) gazdagon átszövik a szöveget. Ez az igazabb Ferenc-kép azonban nem a tudós művekből, hanem a lelki tapasztalatból, a transzcendens találkozás megvilágosító erejéből magyarázható. A szent liturgia részeiben már nem csak a napsugaras Ferenc jelenik meg, hanem a Krisztus-követésben alter Christussá lett, szent sebhelyekkel megjelölt Poverello, aki azért méltó a szakrális hódolatra, mert evangéliumi élete azt az utat példázza, mely az Atyához visz. Ferenc nem csak emlékeztetett Krisztusra, hanem a szeretet misztériumában olyannyira eggyé is vált vele, hogy a szent stigmákkal testén is a Megfeszítetthez lett hasonló: Krisztus élő jelképe, kegyelemteljes tükre és a kereszt üzenetének hordozója. Az ő ünneplésére hívják a harangok az egész teremtett világot, mely az embert szolgáló csodálatos teljesség, részeiben is egység. Ő „*Isten leghívebb földi pásztora,*” vele hangzik el

³² ÁCS LÁSZLÓ: *A szelíd költő*. 1995. 110.

³³ *Kis örömöm, vigadozz!*

³⁴ *Szívem csengős piros persely*

³⁵ *Szívem csengős persely*

³⁶ BRISITS FRIGYES *Kocsis Lászlóról*. Élet, 1925. aug. 2.

³⁷ *Gyermeki fohász a vasi föld felé*

³⁸ *Nemzedékek kiadása*, 1928.

³⁹ BRISITS FRIGYES *Kocsis Lászlóról*. Élet, 1925. aug. 2.

a pap *Lépcsőimája*, melynek soraiban fölbukkannak a legendákból ismert képek, az „édes kereszt” kulcsát megelé Ferenc életének beszédes mozzanatai. A két faággal hegedülő, a férgemet az út porából összegyűjtő, a méhek elé mézet tevő, a rablókat is megtérítő Szent Ferenc olyan tapasztalat közvetítője, mely „*az angyalok hegyére*” visz. Ezért hangzik a fohász:

„*Az Atya, Fiú, Szentlélek nevében
Hívj minket is, Isten hírnöke!*”

A *pap confiteorja* azt a felismerést tükrözi, hogy aki Ferencet követi, annak az útja végső soron Krisztushoz vezet. Ferenc példája bizonyítja, hogy a Krisztus-követés, melyre minden keresztény is meghívást kap, nem könnyű, de az egyetlen út, melynek örök jövője van. Ferenc boldog élete megtanította szeretni ezt az utat. A földi kincset hajszoló, bűnvalló-bűnbánó ember is kénytelen Ferenc előtt bevallani: „*semmim sincs.*”

„*Gyónok neked, Ferenc testvér,
Messze mentem, s bár kerestél
Lelkem mégis megbotolt.
Bujtatott a méla hold is,
Rámszakadt e tépett kor is
S mint az árvíz elsodort.*”

A *nép confiteorja* is a tisztánlátásból fakad: Ferenc megmutatta a boldog élet titkát, ám a nép nem követte, ezért „*iszonyú döbbenettel, jajjal, könnyel kizokogja: Utat vesztett.*” Ezért kéri Szent Ferenc közbenjárását, hiszen „*ha neki gyóntál, ő könyörög.*” Az *Introitus* fohásza a napfényes Umbria szentjéhez kiáltanak, a *Kyrie* pedig az Isten előtt térdre hulló ember eget ostromló könnyörgése egy új élet kezdésének a kegyelméért.

„*Nyílt az út, Szent Ferenc útja,
Urunkra nézni, örök kútra,
S elveszni benne elámulva.*”

A *Glória* játékos csengése a világot megváltó Krisztust és a világot megváltoztató Ferencet ünnepli, az örvendezés hangján zengi:

„*Ő az Atya választottja,
emberférgem közé tért meg,
ő is ember, mégis tenger,
mély is, szép is, szelíd, kék is,
több, szebb mégis, mint por, hamu,
s lágyvonalú lelke arca,
örök művész, Isten karca.*”

Dominus vobiscum – a pap ajkán nyolcszor felhangzó fohász ebben a kontextusban különös jelentést kap. Az Úr békéje Szent Ferenc világában a legfőbb jók egyike: Istentől való égi ajándék, mely a szívben kér szállást. Minden megújulás záloga, melyet élni és hirdetni kell, ahogy Ferenc tette: „*bejárta a földkerekséget, s hirdette Isten országát és a békét. Maga a megtestesült béke volt.*” A legendaíró szavai a verssorok metaforáiban köszönnek vissza:

„*Hegedűd mondta: béke, béke...
S te voltál a szép hegedű,
Istentől hullott rád derű...*”

A *Ferenc-mise* *könyörgései*, melyek a *pap* után a *novícius*, a *koldusok* és a *gazdag ember* szájából hangzanak föl, arról vallanak, hogy KOCSIS LÁSZLÓ a legmélyebb valóságában értette meg a ferences

lelkiség lényegét, mely a teremtett világban egy egymást szeretettel szolgáló családot ünnepel, el nem múló örömmel. Ferenc kiengesztelődött világában minden az Istentől kapott, tehát legjobb helyére kerül és paradicsomi békében talál egymásra. A teremtmények iránti egyetemes szeretet új törvényt is szül. Az ember éppúgy, mint más teremtmény, teremtett volta miatt érdemel tiszteletet, s értékét nem vagyona, nem rangja szabja meg, hanem szeretetének mértéke, mert „*minden ember annyit ér, amennyit Isten előtt ér, és semmivel se többet.*” A testvériség köti össze a misében egymás után fohászokodó könyörgőket, akik Ferenchez, a szeretett közbenjáróhoz imádkoznak. A Poverello példáján még a gazdag ember is a szegénységet áhítja, amely a lélek állapota, a szabadság útja:

„*Hermelinem koldusra aggatom,
Hogy minden nélkül zengjem én is:
Hozsanna néked, Szegény-gazdagom!*”

A *Lectio*, a *Graduale*, a *Sequentia* legendák ihlette sorai után a *Munda cor meum* Szent Ferenc prédikációját készíti elő, mely minden teremtmény-testvérhez szól. A szövegbe beleíródnak a *Sacrum commercium* sorai,⁴⁰ a szent egész élete és szigorú tanítása:

„*Testvérem, egy a szükséges: Isten művésze
légy, mint réten a sárga virágfej rajza,
mint madár éneke, mint a hegyek szikladarabja.
Hogy dicsőítsd dicsőséges arcát a mi Urunknak,
Ki alázatos keresztjére feszített engem,
ki öt rubin sebével sebesített engem...*”

A *Laus tibi Christe!* a Megváltónak és hűséges követőjének, Szent Ferencnek a dicséretét zengi, a *Credo* áradó soraiban pedig a *Naphimnusz* motívumaival ünnepli az Urat, a csodálatos, szeretettel szolgáló világ teremtőjét.

„*Téged dicsér hegy-bátyánk, csöpp hugunk, a rét,
Ég-testvér kezedtől újul s újra kék,
s a tó is dicsér, mint fellegek hajósát.
Tengerek tükrén tűz-szemed tükrözik,
Hold-nénénk virraszt árnyékod mögött,
Nap-anyánk játékos, őt is befödöd - egy szemrebbenéssel,
mert Te vagy az örök.*”

A *Secreta* strófáiba is beépül a költői dicséret parafrázisa. A *Naphimnusz*, mely a ferences lelkiség mikrokozmosza, olyan látásmódot tükröz, mely Isten titkainak a megértéséből fakadhat: ahogy a szeretet Istene a legmélyebb valóságában szentháromságos egység és különbözőség, úgy a teremtett világ is tökéletes teljesség, teremtményeiben is kapcsolat és szeretetközösség, „*Isten jóságának és szépségének fényes tükre,*” melyet minden teremtmény részéről dicséret illet.

„*Szél kisöcsénk, Nap testvérünk,
Forrásodra visszatérünk,
Isten éji arca: Holdunk,
Köréd csillagokat hordunk
S tápláló dús füveket
Szívünk újra ültetget.*”

⁴⁰ *Sacrum Commercium. Szent Ferenc menyegzője a Szegénység Úrnővel.* Fordította Balanyi György. Budapest 1920.

*Földanyánk lesz földi házunk,
Farkasokkal eltanyázunk,
Derek jönnek, nem dermedünk,
Vihar bátyánk nem ver bennünk,
Minden göröngy enni ad,
S ha menni kell, menni hagy.”*

A *Felajánlás* és a *Lavabo* után a *Prefáció* annak az embernek az ajkáról hangzik föl, aki megértette: annak a szeretetnek, mely maga az Isten, nem adhat kevesebbet, mint önmagát... Ferenc koldusszegény élete maga az Isten-dicséret. Odaadott életében, megalkuvást nem ismerő Krisztus követésében olyan közel jutott a Megfeszítettéhez, mint előtte senki más. Benne Krisztus tükröződött, mint ahogy a nap a holdban. S jóllehet közvetítő és visszfény csupán, mégis csodálatos és kegyelemteljes tükörképe Krisztusnak, akinek másává válni a szeretet útján mindannyian hivatottak vagyunk. A *Benedictusban* azt a Jóságot áldja, mely Ferencet, nekünk ezt a „*fényes Krisztus-tükröt*” adta.

*„Áldott a Jóság, mert Ferencet küldött,
Áldott a Bárány, békesség barátja,
Ki értünk adott fényes Krisztus-tükröt.”*

Az *Úrfelmutatáskor* elhangzó szavak pedig a ferences lelkeség legfőbb üzenetét közvetítik:

*„Pax et bonum – csengeti
csengő az ég csendjét,
ember is így zengje ki
szíve szent szerelmét.
Zengj hát ember, mint Ferenc
ajakán a szalve,
Krisztusodnak zengedezz,
ki most eléd száll le.”*

A *Domine, non sum dignus* bűnvalló imádsága és a misztikus, titkos vacsorára hívó szavak után az elbocsátás a Ferenc-követésre szólít föl: „*Ti is legyetek Isten Szegénykéje!*”

A *Kivonuláskor* fölcsendülő himnusz litániás szerkezetű, halmozott metaforái pedig Ferenc testvért, „*Krisztus jegyesét, az alázat atyját, öröm-bátyánkat*” magasztalják, az égi viszontlátás reményében.

A kötetben a gazdag formavilág igyekszik követni az egyes részek lírai hangulatát is, s a stílusváltás is jól érzékelhető. Az 1926 elejéig írt versek még az *Aranyampolna* játékos csengését idézik (*Harangszó, Glória*). Velük párhuzamosan sűrűsödnek a hosszú sorú szabad versek is (*Lépcsőima, A koldusok könyörgése*).⁴¹ Akad néhány Mécs-versre emlékeztető, hosszabb, rímes sorú is (*A nép confiteorja, A pap könyörgése*).

A *Szent Ferenc miséjét* vegyes visszhang fogadta. A kritikák többségének álláspontját tükrözi BRISITS FRIGYES, aki a „*kiképzett nyelvroforma és zsúfolt asszociációsor*” és a „*Szent Ferenc-i lélek átlátszó nyugalma és egyszerűsége közti távolságot*”⁴² – a szubjektumot elnyomó lázas képalkotást, már-már szecessziós képi világot⁴³ - kifogásolta. HARSÁNYI LAJOS azonban – bár nem hallgatja el a

⁴¹ ÁCS LÁSZLÓ: *A szelid költő*. 1995. 120.

⁴² *Katholikus Szemle*, 1928. 3. szám

⁴³ RÓNAY LÁSZLÓ: *Isten nem halt meg*. Budapest, 2002. 78.

poetikai hiányosságokat - örömmel üdvözli a misét, mellyel „*monumentális irányú katolikus költészetünk egy értékes alkotással gazdagodott.*”⁴⁴

A versciklusnak is köszönhető, hogy DSIDA JENŐ költészetében is ezidőtájt jelent meg Szent Ferenc alakja. DSIDA JENŐ a *Pásztortűz* 1928. áprilisi számában könyvismertető kritikát írt a *Szent Ferenc miséjéről*:

„*KOCSIS LÁSZLÓ vállalkozása érdekes: egy szentmise imádságainak keretében áldoz a nagy szent, a természet-szerető, áldott lelkű Francesco tiszteletének. Ez az áhítatos áldozás, rajongássá kinövő szeretet is századunk dokumentumai közé tartozik. A minden hajszán verejtékesen keresztül üzött, gépek zakatolásába bomlott, megkínzott ember idege mibe és kibe kapaszkodhatnék nagyobb és kétségbeesettebb biztonsággal, mint a végtelen nyugalom, végtelen jóság, szelídség és szeretet ez utolérhetetlen apostolába!?*”

A harmincas években különös fordulat állt be KOCSIS LÁSZLÓ szemléletében: „*Hogyan is volt eddig? Éltem becsukott ajtók mögött, berekesztett szavak szépségén tűnődtem. Megbújtam Isten bagolyvárában... Istené voltam, nem az emberé...s eddig nem láttam, hogy van kenyér is, göröngyből nővő...- vallja meg egy zsoltárában.*⁴⁵ Egy levelében pedig így fogalmaz: „*szívemhez nőttek a szegények és koldusok. Franciskus szeretetével járok köztük, névtelen tanítványként...*” Minél jobban megértette az egyetemes testvériséget hirdető Ferenc evangéliumi gondolkodását, annál közelebb jutott a társadalmi nehézségekkel való szembenézésig, ahogy a nagy példakép, a Szent Ferencet is mélyen tisztelő szellemi vezér, PROHÁSZKA OTTOKÁR is. A pasztoráció közvetlen gyakorlata és a népi írók művei is ráirányították figyelmét a környező valóságra. „*...akinek nincsen földi kenyere, nem indulhat az angyalok Égi falatjáért*” – írta az 1931-es *Mindennapi kenyere*nk c. kötet címadó versében. A szenvedőket és szegényeket átölelni akaró testvéri szeretet lírai dokumentuma lett a kötet, melynek szociális ihletésű szabad versei⁴⁶ Szent Ferenc szavainak megértéséről vallanak: „*Mindenkinek hirdetem kell Uram mennyei illatot árasztó igéit.*”⁴⁷ „*Azért küldött benneteket a világba, hogy szóval és tettel tanúságot tegyetek hangjáról...S ha egy házba betértek, ezt mondjátok: Békesség e háznak.*” A védett paplaktól kiszólítja KOCSIS LÁSZLÓT is a missziós parancs, s szinte a ferences regula soraival „*száll le az élet göröngyére.*” „*Elmentem a vak anyókához, elzengtem neki Naphimnuszod versét a kincses halálról, a szeretet egyetlen csillagát gyűjtogatom s lelkükre égetem a te testvéri sebeidet, meg-megállok szegények küszöbén s rájuk lehelem a jóhír melegét...*”⁴⁸

A *Két külön világ* (1936) költeményei már ebből a testvéri lelkületből fakadnak: halk szavú vallomások „*a szenvedő világ vigasztalására.*”⁴⁹ KOCSIS LÁSZLÓ lírájának ezt a közösségi felelősségét emeli ki THURZÓ GÁBOR is: „*Szent Ferenc jegyében gazdagodik már szociális költésze is, a franciskánus szelídség és acélosság hozza meg az új, szemünk előtt alakuló fejlődését, a magyar népi katolikus programtól a felelős szociális programig.*”⁵⁰ A modern korról a dunántúli tájra is beköszöntő szegénység és a nyomorúság konkrét ábrázolása mellett egyre több versben kap hangot a belső megtisztulás szükségessége, mely minden megújulás és megmaradás záloga.

⁴⁴ 1928. Január 12.

⁴⁵ *Ferenc, szeretsz-e még engem?*

⁴⁶ KOCSIS LÁSZLÓ: *Aranyampolna. Válogatott versek.* Bevezető: Tüskés Tibor. Pannónia Könyvek. 2008. 16.

⁴⁷ 1 Cel 23

⁴⁸ *Ferenc, szeretsz még engem?*

⁴⁹ Dunántúl, 1936. dec.16.

⁵⁰ *Korunk Szava*, 1937. 20.

„Új csodák megcsalt csacska népe,
Ne kívánkozz a csalfa lépre!”⁵¹

„...hogy baj van, már láttad,
Mikor az ördög vágta a búzatáblákat.”⁵²

A *dóm* című, 1938-as kötet félszáz szonettje a katolikum századainak égi művészetét és a papi élet földi valóságát öltözteti – WEÖRES SÁNDOR szavaival – „*a ferences koldus darócruhájába*”, a kifejezés magasrendű puritánságával. Az egybefüggő, egyetlen gondolatra fűzött verssorozatban „*a mindennap problémái tárulnak elénk, a nyomor, bizonytalanság és tévelygés, melyeket vigasztaló és feloldó erővel vesz körül a templom*” – írta WEÖRES SÁNDOR.⁵³ A költeményekből áradó harmónia a kiküzdött belső béke tükre, a költő-lelkipásztor Istentől kapott feladata felismerésének és hálás elfogadásának visszhangja.

„Nehéz a vers? Pörölycsapással
kalapálta zord kéz a hangokat.
A pöröly csak zúg s nem trilláz, altot ad.
Hogy én is, én is fájni görgetem
Szavak széles folyóján versemet?
Csodálsz? Egy vagyok veled s szenvedek veled.”⁵⁴

Utolsó megjelent kötete, a *Falum képeskönyve* (1942) azt az igazságot példázza, hogy az ember küldetését csak Istentől rendelt helyén értheti meg és töltheti be. „*Térj vissza városodba, s ott megtudod, mit kell tenned*” - szólította vissza Krisztus hangja Szent Ferencet is Assisi városába. Így tért vissza KOCSIS LÁSZLÓ is a fölnevelő szülőföldre, a szépséges Rába-partra. A kötet lírai életképei ferences derűvel ünneplik a teremtett világ szépségében visszatükröződő isteni szeretetet, az egyedüli valóságot, amely a „*magyarizű*” hitbe kapaszkodó földnélküliek nehéz életét még elviselhető teszi. Megidézi a fölnevelő szülőföldet, a falu jellegzetes alakjait, s „*a kötet legsikerültebb darabjaiban a népi vallásos élményt és szokásokat, a passiójátékot, a celli búcsút, a virágvasárnapi cicamacaág-szentelést sikerül költészetté emelnie.*”⁵⁵ Az egyedi költői világ, a nyelv ősi talajából vett gyökeres-ízes szavak valóban a „*vasi föld és vasi nép gyönyörű apothéosisává*” avatják a kötetet – idézhetjük SZÉKELY LÁSZLÓ⁵⁶ méltató szavait. A versek egy része számadás-számvetés a valóságos révbé érés idején. Visszahalljuk ARANY JÁNOS *Őszikék* elégiáinak a hangját, de KOCSIS LÁSZLÓ póztalan egyszerűségű soraiból minden elégedetlenség hiányzik. A hála, a szív békéjének csendje hatja át szavait:

„*Selyempaplan ágyak engem nem ringattak,
Száguldó autók útszélen kint hagytak
Emberségem fája útszélen is megnőtt
S ringatnak, csókolnak csillagok és felhők.*”

A nagy elismerést hozó kötet megjelenése után sem tette le a tollat KOCSIS LÁSZLÓ, bár verstermése igen szegény. A kommunista hatalomátvétel utáni években ő is, ahogy a legtöbb papköltő, elhallgatott. Hiába sürgették egymást a költőtársak ŐSZ IVÁN TOMPA MIHÁLYT idéző szavaival – „*az énekes énekeljen*” –, a lélek megrendüléséből csak lassan virágozott irodalom. Ahogy KOCSIS LÁSZLÓ írja:

⁵¹ *Új csodák megcsalt népe*

⁵² *Most kezdődik*

⁵³ Magyar Minerva, 1939. 7. szám

⁵⁴ *Egy vagyok veled*

⁵⁵ KOCSIS LÁSZLÓ: *Aranyampolna. Válogatott versek*. Bevezető: Tüskés Tibor. Pannónia Könyvek. 2008. 19.

⁵⁶ Dunántúli Szemle, 1943. 3-4. sz. 154.

„Öreg estnek nincs már mondanivalója,
Léleknek sem telik dalolni valóra.
Az est is ahogyan elmondta magáét,
A lélek is mondja az utolsó ávét.”⁵⁷

A hallgatás után újult erővel szólalt meg a *Falusi Pásztor* c. kötetnek a népköltészet tiszta egyszerűségét idéző verseiben. A gyűjtemény nem látott napvilágot, a költemények a később születettekkel együtt kéziratban, baráti körben terjedtek. Világukról sokat elárul az a levél, melyet BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, a kiadatlan versek későbbi kötetbe rendezője írt: „Nagy költői erő, mély és ősi magyarság van benne, klasszikus jó íz BERZSENYIBŐL és CZUCZORBÓL...”⁵⁸ Ugyanakkor a költő a játékos, a gyermekmondókák ritmusát idéző versekbe is beoltja félelmét, ami emberi életeket, a falu világát is átjárta:

„Fúj a szél, száll a por, kiskertem haldokol.
Cseresznye virága változik lilára.
Fúj a szél, zúg vadul s a por mint bomba hull...”

Az utolsó évek apró pillanatképeiben ugyan a fájdalmát és magányát nem tudja palástolni, de a megbékélés Szent Ferentől tanult hangján vesz búcsút életétől:

„Akik voltak, harangoztak, elnémultak csendesen,
Dunántúli lankák alján sírba bújtak rendesen.
Egy-két fűzfa velem együtt földre ejti ágait...
Földre hullott reményeim bimbaját – ki várja itt?”⁵⁹

KOCSIS LÁSZLÓT 1929-ben a Szent István Akadémia tagjává választották. Az ajánlásban ALSZEGHY ZSOLT, SÍK SÁNDOR és BRISITS FRIGYES méltatta a korban egyedülálló líráját, s kiemelték, hogy a „ferences szellem derűs misztikája ezen a költészetben lépett be a magyar irodalom egyetemességébe.” Saját, ferences ihletésű költői útját pedig KOCSIS LÁSZLÓ így összegezte:

„Valamikor, még kispap koromban sokat festettem a novícius világából...szerettem volna megszólaltatni a kolostor elfelejtett életét. Újság volt-e nálam vagy lelkiségem vitt a cellák szűk falai közé? [...] tán valódi énem valóban a kolostori élet egében is járt. [...] Így lettem a kolostor költője, s úgy értem Assisibe Francescához, akit még ma is ihletadó mesteremnek vallok. Hogy aztán olyan sokat jártam Assisi útján, ez már tudatos volt nálam. Elmúlt a novícius álma, elmaradt tőlem az önkínzás s jött a külső világ problémás meglátása. A Ferenc virágos kertjében még csak derengett az éleslátás, az Aranyampolnában pedig szemérmesen belecsurgott minden, a külső világból suhogó bánat a filigrán ampolnába. Félttem még a rideg dolgoktól, ezért annyira éteri és rímzenés ennek a füzetkének a fele. Akkoriban bizonyos menekülés is volt nekem a vers. Misémmel Ferenc nagyságos szentsége [...] előtt hódolni akartam s az én és minden mai vágyódó ember sorsát kiénekelni. [...] Azóta látszólag messze kanyargott poétai utam a kolostori csendről. Indulásomkor a külvilág volt kolostori s én voltam a szomorú lélek. Most bennem van a kolostori magány szépsége s a külvilág a boldogtalan. Ezt a boldogtalan fergeteget lecsendesíteni, ma már csak ez lehet a programom.[...]

⁵⁷ 1951. január 18.

⁵⁸ 1960. november 12.

⁵⁹ *Új kesergő*

Nagyon szívemhez nőttek a szegények és a koldusok. Franciscus szeretetével járok köztük névtelen tanítványként... ”⁶⁰

RÓNAY LÁSZLÓ is az *Új Ember* hasábjain megjelent nekrológiában KOCSIS LÁSZLÓ költészetének a kor irodalmi közegében is egyedülálló, ferences vonatkozásit méltatta legfőképp: „*Szent Ferenc-i lélek volt, s lírája is leginkább az assisi szent Naphimnuszára emlékeztet... a költői dicsőségről lemondva, inkább a lélek dicsőségét kereste.*”⁶¹ Valóban: befelé óriássá növekedő, az isteni szándékot és rendeltetést kutató lelkipásztor és költő volt.

---

⁶⁰ KOCSIS LÁSZLÓ levele Vas Tamásnak. 1928.

⁶¹ *Új Ember*, 1973. márc.25.

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2017.3.19>

Az emberi közösség jó működésének alapja⁶²

Dr. Barsi Balázs OFM

Sümei Sarlós Boldogasszony Ferences Kegyetemplom és Kolostor, 8330 Sümeg, Szent István tér 7.

Barsi B. (2017): Az emberi közösség jó működésének alapja. The basis for the Human Community's Appropriate Advancement. Acta Pintériana, 3, 19-23.

A civilitika tudományának tárgya, tágon fogalmazva, az emberi közösség. Az emberi közösség pedig nem csupán egyedekből áll, mint az állatok közössége, hanem személyekből, „én”-ekből, akik „MI”-t alkotnak. Minden tudományban vannak alapelvek, amelyekre épül minden további értelmi munka. A humán tudományoknak az alapelvei mögött van egy abszolút és megkérdőjelezhetetlen végső valóság, amely az evidencia kényszerítő erejével jelenik meg az emberi értelem előtt. Ez a végső valóság maga az emberi személy. Tehát nem elég a humán tudományokat csak bizonyos alapelvek hatóerejében művelni, hanem figyelni kell az azok mögött lévő végső valóságra, amely nem egy elv csupán, hanem valóság: az emberi személy.

Egyébként mivel a természettudományokat sem a kőzetek, sem a növények, sem az állatok (vagyis a személy nélküli lények) nem művelik, hanem egyedül az ember, tragédia lesz abból, ha az emberi személlyel nem számolva (vagy annak eltorzított fogalmából kiindulva) műveljük a természettudományokat. Azok így az ember ellen fordulnak. Már a XIII. században a ferences filozófus és tudós Szent Bonaventura figyelmeztette a párizsi egyetem professzorait és diákjait: Ti lemértetek mindent, csak magatokkal nem vetettetek számot.

Az emberi „én”, a személy az univerzumban van, de nem vezethető le az univerzumból, az anyagból és az élő világból, a biológiai szférából. Miért? Mert az emberi személy szabad, az univerzumban pedig sehol nincs szabadság. Éppen az a tény, hogy az anyagban nincs szabadság, teszi lehetővé a természettudományok művelését. Jaj lenne nekünk, ha a fizika törvényei szabadon döntenének, akarnak-e úgy működni, mint eddig! Akik megpróbálják tagadni az emberi személy szabadságát, azok frontálisan ütköznek az emberiség egyetemes tapasztalatával: hiszen az emberiség a rosszat cselekvőket mindig megbünteti, a jót cselekvőket pedig kitünteti. Aki az emberi szabadságot merészeli tagadni, az csak azt bizonyítja, hogy bizony Ádám ivadéka, mert ősatyánk az Istennel való szakítás után bujkálni próbált az Isten elől. Aki a szabadság ténye elől bujkál, az Isten elől próbál bujkálni. Tény, hogy az emberi szabadságban kilyukadt az univerzum és magán kívülre utal: a Teremtő Istenre. Akik viszont azt állítják, hogy valójában nagyon kicsi az ember szabadsága, mert korlátozzák adottságai, ösztönei, neveltetése stb., azok ostobán azt állítják, hogy van kis és nagy szabadság. A szabadság igazi mélységében ilyenről beszélni logikátlan dolog, mert nincs öt kiló vagy 10 méter szabadság. Ha egyáltalán van, akkor az a végtelenre nyílik. Az ember dönthet létezése mellett és ellen, és így a világmindenség értelmessége vagy értelmetlensége mellett.

Mások úgy próbálnak Ádám ősatyánkat követve bujkálni, hogy feltételezik: a sejtek szabadok. Gondolkodnak és döntenek. Vagyis az emberben ez az anyagban már eleve benne lévő szabadság csíra bontakozott ki. Ez nem tudomány és nem is értelmes hit, hanem babona. A nyugati civilizáció elvetette

---

⁶² Az EUCET 2017 („Civilek a nemzetállamokért – Az európai civil együttműködés a népfelség alapja” című) nemzetközi szimpóziumon (Budapest, 2017. november 16-17.) elhangzott előadás anyaga.

az értelmes hitet és ragyogó természettudományos műveltsége és csodálatos technikai civilizációja közepette sikerült olyan babonáságba és boszorkányságba süllyednie, amilyen soha nem volt a földön. Televíziós adásban küldi a boszorkány az energiákat a nézőknek. Jósdák dolgoznak állami intézményekben.

Az egész kereszténység legvégső alapja egy, az értelem előtt megjelenő valóság: a szabad személy. Ha ilyen mélyen kezdjük el a nyugati civilizáció keresztény megmentését, akkor ez nem egy bizonyos vallási alapon történő művelet olyan értelemben, hogy mint sok más vallás valami megfoghatatlan és titokzatos alapra épül, hanem egy tapasztalati valóságra, a leghétköznapibb, ébrenlétünkben és álmainkban minden gondolatban, vágyainkban, cselekedeteinkben jelen lévő valóságra: a bennünk lévő, lényegünket alkotó szabad személyre, „én”-ünkre alapozó művelet.

Az emberi személy tehát ebben az univerzumban van, de nem az anyagi univerzumból származik. Mielőtt tovább vizsgálnánk az emberi személy eredetét, ezt előmozdítandó, érdemes felvetni a kérdést: A személy fogalma hol- és mikor merült fel karakterisztikusan az emberi történelemben? A felelet egyszerű: a keresztény ókorban a krisztológiai vitákban, illetve egyetemes zsinatok határozataiban.

A keresztény hit alapja és középpontja egy létező személy, a Názáreti Jézus, aki meghirdette Isten Országát. Az eredeti görögben és a mögöttes sémi nyelvben Isten országlását jelenti. Ez nomen actionis Isten uralkodása. Ott uralkodik (szeretet), ahol egészen Isten lehet. Jézus maga az Isten országlása: olyan ember, akiben Isten egészen Isten lehet. A Názáreti Jézusnak ez a kapcsolata Istennel, az Atyával a világ teremtése előtt is megvolt, földi életében is jelen van és jelen lesz mindörökké! Jézus azzal váltott ki döbbenetet korabeli zsidó hallgatóiból, hogy Istennel egyenlővé tette magát. Ám ha egy korabeli zsidó ezt tette volna, akkor örült emberként nem feszítették volna keresztre. Jézus ezen kijelentései mögött azonban ott vannak megdöbbentő csodái, amelyek jeleznek. Azt jelzik, hogy kicsoda Jézus. És ha egy korabeli zsidó megőrül, és magát Istennel azonosítja, akkor nem találja föl a Szentháromságot: akkor nem beszél arról, hogy Ő az Atya Fia öröktől fogva és az Atya is és Ő is küldi a Szentlelket. Miért ment utána és követte hatalmas zsidó tömeg? Mert csodái bizonyították azt, amit magából föltárt.

Jézus üzenetének lényege Ő maga. Elsősorban az, hogy kicsoda Ő és csak ezen belül érvényesek a szavai. Ezt ma az Egyházon belül is újra meg kell fontolni. A krisztusi erkölcs önmagában nem létezik. Az erkölcsstan benne van a krisztológiában. Bármely erkölcsi kérdés tárgyalása mindaddig hiányos az Egyházon belül, amíg nem arról van szó, hogy ki az, aki ezt mondja. Ha Ő az Élő Isten Fia, aki emberré lett, akkor benne áll fönn, van értelme minden szavának. Ha Jézus önazonosságát nem vesszük halálosan komolyan, akkor hiába vallunk keresztény értékeket (azok valóban értékek), de nem vagyunk keresztények, krisztusiak, lényegében nem tartozunk hozzá úgy, ahogy Ő akarta, hogy követői hozzá tartozzanak. Nagyon lényeges arra figyelni, hogy mikor azt mondja a Názáreti Jézus, hogy „mindent tudtul adtam nektek”(Jn 15,15), akkor ez a „minden” Isten benső életének, szentháromságos életének a kinyilatkoztatása. Az Utolsó Vacsorán ugyanis így szól:

„... én az Atyában vagyok és az Atya énbennem ... az Atya más Vigasztalót ad nektek: az igazság Lelkét, aki mindörökké veletek marad.” (Jn 14,14-16)

Felvetődik tehát a kérdés, mit jelent az, hogy Isten az Atya, Isten a Fiú és Isten a Szentlélek és mégis nem három Isten van, hanem egy? Mit jelent ez a Názáreti Jézusra vonatkozóan? Amikor a tévtanítások megjelentek, akkor tulajdonképpen az emberi értelem kérdései jelentek meg azzal az Istennel kapcsolatban, akinek benső életéből jött Jézus és akit kinyilatkoztatott.

Az ókori görög filozófia és a római jog által kiművelt ókori ragyogó elmék, az első ötszáz év nagy teológusai, püspökei az evangélium lényegét akarták megmenteni, nem pedig filozófiai észtornagyakorlatokat végeztek, amikor igyekeztek megragadni Jézus önazonosságát. Azt az evangéliumot védték, mely szerint

„úgy szerette Isten (az Atya) a világot (az embereket), hogy Egyszülött Fiát adta oda, hogy mindaz, aki benne hisz, el ne vesszen, hanem örökké éljen.” (Jn 3,16)

Ennek az egyetlen örömhírnék a megmentésére az emberi értelem erejével a puszta emberi ész ellen védték a kinyilatkoztatás lényegét, Jézus identitását a nagy krisztológiai zsinatok. A krisztológiai dogmák (megfogalmazott igazságok) a misztériumnak, a Jézus-titoknak nem észbeli megfajtái, hanem kimeríthetetlen mélységű örvényeinek a partjai. A krisztológiai (a Jézus Krisztusra vonatkozó) igazságok, dogmák, azokat a hatásokat jelölik ki, amelyen túlmenve az egész evangélium és az egész kereszténység értelmét veszti.

Ha Jézus csak egy legkiválóbb teremtmény, akit Isten magához emelt (arianizmus), akkor Ő nem lehet út az Atyához, mert Isten nem a padláson van: egy evilági létra kevés ahhoz, hogy elérjük Istent. Csak az vezethet el Istenhez, aki Istennél van, aki Istenben van. Ezért azt is mondja: „én vagyok ...az élet”. (Jn 14,6)

Ha Jézus viszont nem valóságos ember, csak látszat teste van (doketizmus), Ő csak Isten, akkor a megváltásunk is csak látszólagos. Megint külön van Isten és külön a tőle elszakadt emberiség. Márpedig azt írja Szent Pál „... egy a közvetítő Isten és ember közt: az ember Krisztus Jézus...” (1 Tim 2,5)

Ezért az ókeresztény krisztológiai zsinatokon két fogalmat alkalmaztak a Názáreti Jézus identitásának meghatározására: a természet és a személy fogalmát. A természet arra a kérdésre ad választ, hogy „mi vagy”? Ha az embernek felteszik a kérdést: „Mi vagy te?” Az ember azt feleli: „Ember vagyok, nem Isten és nem állat.” Vagyis az emberi természet az emberi képességek és tulajdonságok összességét jelenti. Isten ugyanerre a kérdésre azt válaszolná: „Isten vagyok és nem ember.” Vagyis: önmagától való, végtelen létező, mindenható, mindent tudó, teremteni képes, stb. A személy arra a kérdésre válaszol: „Ki vagy te?” Erre a kérdésre mondom a nevemet és a név nemcsak egy és egyetlen valamit jelent, nem a képességeimet, nem a tulajdonságaimat, hanem az „én”-emet. Jézusban egy személy van, egy valaki, egy „én” és ez a személy a Szentháromság egy Isten második személye. Ő is az örök isteni természet birtokosa az Atyával és a Szentlélekkel együtt! Szűz Mária méhében emberré lett, vagyis isteni ÉN-je egyesült az emberi természettel. Tehát valóságos ember és valóságos Isten!

Ezt kitalálni nem lehet. Annyira kitalálhatatlan és megdöbbentő, hogy semmiféle addigi vallás nem fogadja el, mert a vallások Istene vagy energia, egy világprogram vagy egy egyszemélyű istenség. A logika szabályai szerint el kell vetni a személytelen istenség fogalmát, mert a személyes létezés (hogy tudok magamról) a legmagasabb létezési szint. Isten nem lehet e legmagasabb létezési szint alatt. Aki a világenergiákban vagy világprogramban bíz, az nem csak ostoba, hanem tragikus lény is, mert valamiben nem lehet bízni, csak valakiben. Az elektromosságban nem bízni kell, hanem ismerni és biztosítékokat használni. Zárójelben megjegyzem, hogy egy egyszemélyű istenség maga az isteni pokol lenne. Hogy létezhet egy „én” „te” nélkül? Az ószövetségi monoteizmus nincs lezárva. Az Örökkévaló az Ő igéjével és lelkével teremt ... és az ortodox zsidók még várják az Emberfiát, aki hozza a végső kinyilatkoztatást.

A krisztológiai vitákban az ókori keresztény zsinatokon született meg a személy fogalma. A Bibliában azt olvassuk: „Isten az ő képére teremtette az embert.” Miben képmása? Abban, hogy az ember is valaki, személy. Ha viszont Isten személy, akkor nem lehet egyedül, mert a személy az „én” csak egy „te”-vel szemben létezik. Nem értelemellenes döntés, hogy elfogadjuk Jézus végső kinyilatkoztatását, hogy az egy isteni természetet három személy birtokolja: és Ő a megtestesült, emberré lett második isteni személy. Isten benső élete közösség: Atya, Fiú, Szentlélek közössége, és így az embert, akit személynek teremtett elsősorban, a vele való személyes kapcsolatra teremtette és azon belül az egymással való személyes kapcsolatra: ez az emberi család.

Itt most két igazságot kell még elmélyítenünk: az emberi személy Istennel való kapcsolatát és más emberi személyekkel való kapcsolatát. A személyem, az „én”-em nem szüleimből való, mert a szabad személy oszthatatlan. Az emberi fogantatás pillanatában Isten teremti az emberi „én”-t, az emberi személyt, mert a személy nem az anyagból való. Amikor a fogantatás, a megtermékenyítés megtörténik, abban a pillanatban, nem előtte anélkül, és nem később valamikor, hetekkel később, hanem a fogantatás pillanatában hozza elő Isten a nem-létezésből az emberi személyt. Ezt jelenti a teremtés. A darwinizmus csak az ember testi előzményeit kutathatja, ha tudomány. Ha valóban természettudomány, akkor a szabad személy eredetéről semmit se mondhat, ha mégis mond valamit, akkor nem tudományként mondja, hanem filozófiaként, amely az emberi történelem egyik legtevésebb és legveszélyesebb filozófiája: alapja lehet a genocídiumoknak és az abortuszoknak. Az emberiség önmaga elleni merényletének leghatásosabb ördögi filozófiája. Mivel Isten az édesanya méhében létrejövő új életet személyként akarja, párbeszédre akar vele lépni, azért a nem-létezésből megteremti az emberi személyemet. Mert az az igazi Isten, akinek a nem-létezés sem állhat ellen. Azokkal az istenekkel ne tessenek törődni, akik nem tudnak teremteni. Azok nem istenek, bálványok. Ugyanazon fajsúlyhoz tartozó birkózók, mint az ember, még ha erősebbek is.

Tehát mi az emberi társadalom alapja? A személy. És honnét való a személy? A személyes Istentől közvetlenül. A vele való kapcsolatra van rendelve.

„Magadnak teremtettél minket Isten és nyugtalan a mi szívünk (énünk), amíg meg nem nyugszik tebenned.” (Szent Ágoston)

A nyugati civilizációban élő ember szíve sajnos már nem is nyugtalan, hanem szorongó, mert tilos Istent keresni. A „relativizmus diktatúrájában” az emberi személy végső eredetét tilos keresni. Pedig ezt kellett volna legalább beletenni az Európai alkotmányba: „Európai polgár! Mindenekelőtt, ha kell, mindent feláldozva, saját életformád ellenére is keresd a végső igazságot.” Mert „aki keres, talál” (Mt 7,8) mondja Jézus. Ma sokan azt hazudják, hogy ők állandóan keresnek. Egyik valláshoz sem csatlakozva ők az örök keresők. Hazudnak. Ezek rettegnék attól, hogy találják.

Tehát a háromszemélyű Isten a vele való személyes életközösségre teremtette az emberi személyt. Ugyanakkor a vele való közösségen belül az emberi személyt más emberi személyekkel való személyes közösségre is rendelte: mert

„Isten képmására teremtette az embert, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket és mondta: szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá.” (Ter 1,27-28)

Nyilván az emberi közösség a család úgy működik normálisan, ha a férfinak és a nőnek a szíve (én-je, személye) Istennel van kapcsolatba és így szeretik egymást! Isten nem alkot szerelmi háromszöveget, mert ő maga a szeretet forrása. Innét van az, hogy az emberi szeretetben a gyermek végtelenséget tapasztal. Apa és anya nem halhatnak meg és akkor is szeretnek, ha rossz vagyok és pedig végtelenül! A szerelem első szakaszában is ez ragyog fel!

Európa átvette a személy fogalmát mintegy a krisztológia zsinatok melléktermékeként, de kivette a kontextusából! Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából. India és más ősi kultúrák nem ismerik így a személyt. A mai Európa arra se figyelt oda, hogy más a személy és más a természet. Csak a személyesség szintjén vagyunk egyenlők, de nem képességeink és nem tehetségeink szintjén. Az egalitarizmus hatalmas tévedés, mely az embereket egyformává akarja tenni, illetve átalakítani.

A szabadság fogalmát kivették a szeretet köréből, azt mondván, hogy a szabadság választási képesség a jó és a rossz között. Nem igaz! Eredetileg a szabadság nem választás képesség jó és rossz között, hanem a szerető képességünk azon „alkatrésze” - ami nélkül nem tudnánk szeretni. A gépek (szabadság nélkül) nem tudnak szeretni. Odáig jutott Európa, hogy a szabadság nevében a férfi

átalakíthatja magát nővé, a nő férfivá: mert joga van azzá lenni, amivé akar. És ez abból ered, hogy a személyi méltóságot összekeverik a természet képességeivel. Ha az Istennel az emberi személy élő személyes kapcsolatban van, akkor föl se merül a másik személy alacsonyabb-rendűségének kérdése: de a természet átalakításának a kérdése sem, mert képességeimet a másikért kell kamatoztatnom! A férfi nem önmagáért férfi, hanem a nőért. A nő nem önmagáért nő, hanem a férfiéért. Ám mindezeket túl, ha mégis azonos neműhöz vonzódó férfi úgy nyilatkozik, hogy nekem jogom van a Te fiaddal szexuális közösséget létesíteni, akkor erre azt kell mondani: a vaknak sincs joga látni, de még lehet zseniális zenész és főleg szent. Minden mai lényeges társadalmi kérdés az emberi személy helyes fogalmának fényében, erőterében oldható meg, azon kívül nem, de nemcsak a humánus területein, hanem a gazdaság területein is, mert az Apostol írja: „Minden a tiétek. Ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Atyáé.” (1Kor 3,10) Tudniillik a Szentlélekben.

A „minden” az egész univerzumot is jelenti, amelynek elemeit testünkben összefoglalva a személyi létezés nivójára emelve a háromszemélyű Egy Istennek átadhatjuk, amikor azt mondjuk neki: „Köszönöm, Istenem” Bennünk az anyagi létezés szólal meg és Jézus Krisztusban a Lélek által az Atya örök dicsőségébe emeltetik már most, teljesen pedig a világvégi dicsőséges feltámadáskor.

„Maga a természet sóvárogva várja isten fiainak megnyilvánulásait. A természet ugyanis mulandóságnak van alávetve, nem mert akarja, hanem amiatt, aki abban a reményben vetette alá, hogy a mulandóság szolgálai állapotából majd felszabadul isten fiainak dicsőséges szabadságára.” (Rom 8,19-21)

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2017.3.25>

Martiri francescani durante i regimi totalitari in Ungheria Ferences vértanúk a magyarországi totalitárius rendszerek idején

Dr. Kálmán Peregrin OFM

Budapest-Pasaréti Páduai Szent Antal Plébánia, 1026 Budapest, Pasaréti u. 137.

frperegrin@yahoo.de

Kálmán P. (2017): Martiri francescani durante i regimi totalitari in Ungheria. Ferences vértanúk a magyarországi totalitárius rendszerek idején. Acta Pintériana, 3, 25-70.

A tanulmány az 1944-1954 közötti időszakban kivégzett hét ferences szerzetes élettörténetének rövid foglalatát, vértanúságuknak tárgyalását és történetológiai értelmezését mutatja be. Ennek elemzése során betekintést nyerünk a magyar ferencesek 20. századi jelenlétének fontosabb vonatkozásaiba, az egyházüldözés ideológiai hátterének tárgyalásába és a vértanúság hírének elterjedésébe, amely már a kommunista diktatúra idején megkezdődött. Az elemzés nemcsak a történeti források és a szakirodalom eredményeit tárgyalja, hanem betekintést ad a szemtanúk által megörökített emlékezet világába is.

I. Introduzione

1. Contesto storico

L'influenza delle dittature del Novecento sulla storia ungherese si può comprendere interamente solo alla luce della prima guerra mondiale e delle sue conseguenze. La società ungherese e la classe dirigente politica che avevano attraversato un collasso nel periodo 1914-1918, assistette inerte alle intenzioni delle grandi potenze ed era impotente anche contro l'avanzata delle forze comuniste cosiddette „democratiche” e contro le occupazioni territoriali degli stati nazionali che circondavano il paese. Di conseguenza, nel trattato di pace firmato il 4 giugno 1920 nel Palazzo Trianon vicino a Parigi, l'Ungheria perse il 67 % del suo territorio. Il fatto e l'esperienza tragica influenzò in maniera fondamentale i rapporti della società ungherese con le dittature e le tendenze politiche di quest'ultime nella vita pubblica ungherese.

La popolazione ungherese tra le due guerre mondiali, in maniera comprensibile, guardò alla procedura della pace di Trianon come ingiustizia e perciò accettò con simpatia il primo (1938) ed il secondo (1940) Arbitrato di Vienna, in seguito ai quali le parti magiarofone dei territori staccati ritornarono sotto la giurisdizione dell'Ungheria. Allo stesso tempo la rivoluzione comunista del 1919 e le sue conseguenze (nonostante il carattere antisemita della Repubblica dei Consigli⁶³) rimase nell'esperienza dei più come una lotta tra il comunismo ebraico e il cristianesimo ungherese.⁶⁴ A questo punto gli Arbitrati di Vienna offrirono una buona occasione affinché i fautori delle idee nazional-

⁶³ Cf. Gyurgyák, János: *A zsidókérdés Magyarországon, Politikai eszmétörténet* [La questione ebraica in Ungheria. Storia delle idee politiche], Osiris, Budapest, 2001., 98-107.

⁶⁴ Cf. Kálmán, Peregrin: *Intézményes üldözöttmenekítés a Budapesti Margit körúti Plébánián az Apostoli Szentszék és az Esztergomi Főegyházmegye támogatásával* [Salvaguardia istituzionale nella Parrocchia di Budapest-Margit körút con il sostegno della Nunziatura Apostolica e l'Arcidiocesi di Esztergom], Budapest, 2014.

socialiste potessero collegare la restituzione del senso di giustizia degli ungheresi e dell'autostima della nazione alla conferma delle intenzioni politiche della Germania. In questo contesto l'introduzione delle leggi razziali avvenne in tre passi, e perfino la direzione politica moderata che cercava di evitare la pressione da parte di Hitler, sperava di arginare così l'avanzata del fascismo.⁶⁵ Si riuscì a tenere lontano dal paese le truppe militari di Hitler fino al 1944, ma dopo l'invasione dell'esercito tedesco ebbero inizio le deportazioni in massa.

Nel 1944 l'Ungheria divenne palcoscenico di una doppia dittatura: infatti, in conseguenza della campagna militare liberatoria prese inizio l'espandersi del socialismo comunista, sotto la guida di coloro che nel 1919 erano i giovani combattenti della Repubblica dei Consigli e erano da allora diventati comunisti formati a Mosca coscienti di avere le truppe sovietiche alle loro spalle.⁶⁶ La loro attività aveva sin dall'inizio come scopo sciogliere ogni identità nazionale, etnica e religiosa nell'uomo tipo socialista, presentato come ideale umano sovietico e nella società delle classi. Ciò che non servì a questo scopo, fu tacciato di aggettivi come fascista, nazionalista, borghese, di accuse di antisemitismo, di azioni contrarie al popolo e allo Stato.⁶⁷ Per questi motivi furono intentati i processi preconcepi, anche contro la Chiesa cattolica e contro i suoi rappresentanti più in vista.⁶⁸

La situazione della Chiesa cattolica in questo particolare frangente storico vide un'evoluzione particolare dopo la prima guerra mondiale. I protagonisti della vita politica ungherese nello stato critico dopo la pace di Trianon intesero mostrare alla società una via d'uscita abbracciando l'identità e la cultura nazionale (p.es. sviluppo del sistema scolastico, tutela delle tradizioni), in cui consideravano come partner le chiese in generale, e così anche la Chiesa cattolica. La Chiesa cattolica tramite le sue istituzioni ecclesiastiche e gli ordini religiosi realizzò una nuova rete di organismi scolastici, giovanili, di assistenza sociale, di apostolato della stampa.⁶⁹ Tutto ciò venne accompagnato da un forte rinnovamento interno di fede che dalla visione del mondo razionalista portò il cattolicesimo ungherese nel mondo della religiosità intesa come pietà e ciò comportò l'aumento del numero degli ordini religiosi, delle vocazioni sacerdotali, il rafforzamento della pastorale sacramentale e della diffusione dei movimenti degli esercizi spirituali. Il culmine e quadro di questa procedura divenne il Congresso Eucaristico del 1938, dove il Santo Padre fu rappresentato dal Cardinale Eugenio Pacelli, il futuro Papa Pio XII.

Negli anni 1944-1945 i dirigenti ecclesiastici ungheresi tentarono soprattutto per via diplomatica di ottenere la cessazione delle persecuzioni: in questo contesto spiccò la personalità del Nunzio Apostolico Angelo Rotta (1872-1985), ma lo stesso Papa Pio XII compì passi aperti ed urgenti in questa questione presso il governatore Miklós Horthy (1868-1957).⁷⁰ Intanto le istituzioni ecclesiastiche e la maggioranza dei conventi aprì le porte davanti ai perseguitati,

„Il convento [francescano] di Pasarét – ed anche altri conventi – erano pieni di bambini ebrei... Vi erano poche cantine in tutta Budapest dove non vi fossero delle persone nascoste...”⁷¹

– ebbe a dichiarare Árpád Göncz, testimone oculare degli eventi, che più tardi sarebbe diventato Presidente della Repubblica.

Dal punto di vista dei religiosi francescani morti in fama di martirio possiamo distinguere tre tappe successive del costituirsi del comunismo in Ungheria. La prima tappa corrisponde al periodo quando

⁶⁵ Mészáros, Balázs: *Ferences embermentés a vészorkorszakban* [Salvaguardia delle persone umane durante la persecuzione degli ebrei], Budapest, 2014. (manoscritto)

⁶⁶ P.es. Ernő Gerő, Mátyás Rákosi.

⁶⁷ L'influenza di questa concezione di base era stata così forte nei decenni passati che questo peso ideologico grava ancora su molti esponenti importanti della storiografia ungherese.

⁶⁸ P.es. István Zdravec OFM, vescovo militare. Questa accusa ritorna spesso in qualche forma nei processi contro cattolici e nei discorsi antiecclesiastici dei dirigenti del partito. È interessante comunque osservare che in Ungheria solo pochi dirigenti delle chiese protestanti sono stati condannati, perché lì non era necessario ricorrere all'incarcerazione, perché la gerarchia ecclesiastica era presto sopraffatta dal potere del partito.

⁶⁹ Cf. *Magyar Katolikus Almanach II, A Magyar Katolikus Egyház élete 1945-1985* [Almanacco Cattolico Ungherese II. La vita della Chiesa cattolica ungherese 1945-1983]. Budapest, 1988.

⁷⁰ Cf. Beke, Margit: *Angelo Rotta apostoli nunciatus és hazánk* [Il Nunzio Apostolico Angelo Rotta e la nostra patria], in: *Vigila* (2014/3), 181-187.

⁷¹ http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1217/

l'ostilità contro la Chiesa si fa sentire contemporaneamente agli eventi di guerra, al fine di gettare le radici del potere comunista e preparare la strada. Tali furono le rappresaglie sanguinose dei partigiani di Tito nel 1944 a Novi Sad, nel caso di Krizosztom Köröszötös (1909-1944) e Kristóf Kovács (1914-1944) oppure le azioni di guerra delle truppe del II Fronte Ucraino quando cadde vittima Zénó Hajnal (1900-1945). La seconda tappa ebbe inizio nel 1946, quando si cercò di sradicare la presenza sociale della Chiesa attraverso l'abolizione del sistema di istituzioni, tramite la dimostrazione dell'opposizione di queste allo Stato e la persona umana. In questa fase „dimostrarono” più volte le radici ecclesiastiche dell'istigazione all'uccisione di militari sovietici, così l'esecuzione di Szaléz Kiss (1904-1946) e la deportazione al lager di Pelbárt Lukács (1916-1948) sono dovuti a questo. La terza tappa invece coincise con l'umiliazione in ginocchio della Conferenza Episcopale Ungherese e con essa, di tutta la Chiesa ungherese. Vollerò ottenerlo tramite un accordo da stipulare tra Stato e Chiesa che avrebbe avuto come obiettivo la costituzione di una chiesa statale fungente come sostegno ideologico del regime comunista.⁷² Tale procedura fu avviata nel 1949 e durò circa fino al 1960, con persecuzioni sanguinose, da cui la *Ostpolitik* cercò di trovare una via d'uscita parziale. Nella prima fase, più sanguinosa di questo periodo, successe il martirio di Rafael Kriszten (1899-1952) e di Bernát Károlyi (1892-1954).

2. Il rinnovamento del francescanesimo ungherese nel Novecento

La vita francescana ungherese era definita dalla visione individualistica del giuseppinismo sin dal secolo XIX.⁷³ Eppure all'inizio degli anni 1920 le comunità delle province Santa Maria e San Giovanni da Capestrano raggiunse, tramite il rinnovamento della vita religiosa (preghiere in comune, comunanza dei beni, ripristino della clausura, ruolo centrale dell'educazione dell'Ordine) che la prima generazione della riforma interna poté ormai assumersi atti profetici che erano radicati nell'impegno fondamentale della vita religiosa e allo stesso tempo costituirono delle risposte alle grandi sfide della vita religiosa dell'epoca. Fu tale il ministero pastorale tra gli emigrati ungheresi dell'America, il movimento delle missioni popolari nelle campagne, avviatosi nel 1928, le missioni iniziate in Cina e tra altri popoli non cristiani, l'assistenza ai poveri nelle loro case, i campi di giochi volutamente fatti costruire vicino alle chiese, la rinascita dei centri culturali e dei santuari di pellegrinaggio, la costituzione della tipografia, l'apostolato della stampa, l'assicurazione delle condizioni dell'educazione nell'Ordine. L'aumento del numero dei religiosi è vistoso anche da questo unico esempio: mentre nel 1899 la provincia San Giovanni da Capestrano contava 96 membri, nel 1948 si arrivò a 339,⁷⁴ e in 12 anni si sono aperti 12 conventi nuovi. Tra i membri dell'Ordine in questo periodo, dal punto di vista dell'elaborazione del nostro tema, la figura più emblematica fu Oswald Oslay (1879-1962), il quale in qualità di educatore nell'Ordine osò dire ai propri allievi la prima volta da decenni, forse da secoli che la pienezza della vita religiosa era costituita dal martirio e il quale nel periodo 1928-1931 in qualità di Ministro Provinciale aveva avviato la maggior parte delle attività pastorali sopra descritte.

Al tempo della seconda guerra mondiale, obbedendo all'invito della Conferenza Episcopale, il 99% dei confratelli rimase al proprio posto, e nella salvaguardia dei perseguitati eccelsero soprattutto quelle persone che, come vedremo più avanti, sarebbero state più tardi colpite dalle rappresaglie dei comunisti. Questo tipo di attività ed il rispetto che questi uomini si erano meritati nella vita della società tramite il loro ministero e la loro fedeltà, divenne ben presto un pretesto per l'attacco del potere sovietico in via di costituzione e dell'avanguardia della dittatura, la cui vendetta perseguitava i francescani ungheresi sin dall'autunno del 1944. In Ungheria vi furono in tutto 46 confratelli incarcerati per almeno un giorno nel periodo 1944 – 1960.

⁷² Cf. *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957* [Documenti del lascito dell'arcivescovo di Kalocsa, József Grösz 1956-1957], SZIT – Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2011.

⁷³ Majsai, Mór OFM: *Provinciai Mozaikok* [Mosaici della Provincia], Budapest, 1970 (?), Biblioteca ed Archivio Francescano (in seguito MFKL), (manoscritto). *In seguito: Majsai, 1970.*

⁷⁴ Relazione di Kolos Luptovics del 1948- al Ministro Generale, MFKL, 315/1948.

II. Krizosztom Köröszötös e Kristóf Kovács

1. L'insediamento dei francescani a Novi Sad

Nel periodo tra le due guerre mondiali nel cosiddetto Regno Jugoslavo la popolazione ungherese e tedesca viveva tra il popolo serbo e croato, in un ambito segnato da conflitti religiosi, nazionali e culturali. I cattolici tedeschi e ungheresi mantennero la loro fedeltà a Roma anche in questi decenni,⁷⁵ nonostante le esperienze negative, resistendo agli attacchi nazionalistici. In questo contesto storico si capisce quanto la popolazione locale fosse contenta della notizia della riannessione dei territori di Bácska all'Ungheria nella primavera del 1941, e anche dell'intenzione delle autorità ungheresi di rafforzare la proporzione degli ungheresi per controbilanciare i serbi fatti insediare con la forza in questa zona. Tale processo non fu però adeguatamente preparato, così l'arrivo delle famiglie ungheresi provenienti dalla Romania generò nuovi conflitti, che poi clero cattolico dovette calmare.⁷⁶ Per di più, all'inizio del 1942 l'attività dei partigiani portò ad ulteriori conflitti, in conseguenza dei quali nel gennaio del 1942 alcuni dirigenti militari ungheresi arbitrariamente iniziarono l'esecuzione sistematica dei partigiani, attaccando anche la popolazione serba ed ebrea di Novi Sad, uccidendo nella strage diverse migliaia di persone. La direzione di Budapest, avendo avuto notizia dell'accaduto, vietò subito le azioni violente e nel 1943 avviò un processo militare contro i dirigenti della strage (fu l'unica parte in guerra a farlo!). Le sentenze non vennero messe in esecuzione, siccome i dirigenti militari colpevoli fuggirono in Germania.

Fu in questa situazione che nel 1941 arrivò a Novi Sad Krizosztom Köröszötös, in qualità di cappellano militare. Poche settimane dopo Bernát Károlyi che venne nella città per una visita preparatoria di un eventuale insediamento dei francescani, ascoltò tra i fedeli lodare tantissimo P. Krizosztom.⁷⁷ Lui segnalò il 23 agosto 1943 al suo Ministro Provinciale che era giunto il momento tanto atteso dall'inizio del secolo e l'Ordine poteva insediarsi a Novi Sad.⁷⁸ Ciò fu richiesto anche dalle autorità civili ed ecclesiastiche,⁷⁹ ma l'insediamento subì un rimando per via della richiamata alle armi di P. Krizosztom al fronte russo.⁸⁰ L'arcivescovo di Kalocsa, Gyula Zichy (1871-1942) chiese già allora che P. Krizosztom andasse se possibile a Novi Sad, affinché

*„la vita di fede della città avesse una promessa viva: in quel caso la città stessa avrebbe fatto di tutto per favorire l'insediamento”.*⁸¹

L'insediamento poté realizzarsi solo nel novembre del 1942,⁸² mentre la consacrazione del convento e della chiesa avvenne il 2 febbraio 1943.⁸³ Per il grande numero dei fedeli, divenne ben presto necessario l'ampliamento della cappella.⁸⁴

Nella chiesa francescana oltre gli atti devozionali francescani consueti durante la guerra si pregava soprattutto per la pace, il loro lavoro fu guidato anche tra queste circostanze di „far ritornare a Cristo il numero maggiore di persone”.⁸⁵ Nella loro chiesa introdussero l'adorazione eucaristica permanente,

⁷⁵ Mons. Tóth, Tamás: *A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Íjjas József feljegyzése alapján* [La riannessione del governatorato apostolico di Bács a Kalocsa, in base alle note di József Íjjas]. In: *Deliberationes*, rivista scientifica della Facoltà di Teologia di Szeged, I. 1. 129.

⁷⁶ Matuska, Márton: *Dupp Bálint, a németből lett magyar csurogi mártír* [Bálint Dupp, il tedesco diventato martire ungherese di Csurog]. In: *Három mártírunk* [Tre martiri nostri]. Életjel könyvek 94. Subotica, 2002. 97.

⁷⁷ Lettera di Bernát Károlyi del 23 maggio 1943, MFKL 1477/1941.

⁷⁸ Lettera di P. Krizosztom Köröszötös del 23 agosto 1941, MFKL 2186/1941.

⁷⁹ Lettera di P. Krizosztom Köröszötös del 10 ottobre 1941, MFKL 2581/1941 e lettera del Sindaco di Novi Sad del 11 novembre 1941, MFKL 2934/1941.

⁸⁰ Lettera di Krizosztom Köröszötös del 31 ottobre 1941, MFKL 2772/1941 e lettera del Ministro Provinciale Pál Schrotty del 17 novembre, MFKL 2934/1941.

⁸¹ Lettera dell'arcivescovo di Kalocsa Gyula Zichy del 3 dicembre 1943, MFKL 3113/1941.

⁸² Lettera di Krizosztom Köröszötös del 18 ottobre 1942, MFKL 3227/1942.

⁸³ Lettera di Krizosztom Köröszötös del 13 gennaio 1943, MFKL 85/1943.

⁸⁴ Harmath, Károly OFM: *Ferences templom és rendház Újvidék* [La chiesa e il convento francescano di Novi Sad]. Novi Sad, 1993., 8.

⁸⁵ Annuncio del 28 marzo 1943, in: *Hirdetmények* [Annunci] 1943-1946/V.5., Novi Sad.

offerta per la pace. Crearono un giornale parrocchiale gratuito, tennero missioni popolari che prima non si erano organizzate nella zona. Con l'avvicinarsi delle azioni di guerra invitavano le famiglie a dedicarsi sotto la tutela del Sacro Cuore di Gesù, pregavano la gente di collocare un crocifisso nei rifugi antibombardamento e far benedire questi locali.⁸⁶

2. La vita di Krizosztom Köröszötös

La formazione dell'attività pastorale sopra esposta era dovuta al Imre Krizosztom Köröszötös, nato a Pécs (regione Baranya) il 10 gennaio 1909. I suoi genitori erano stati membri del Terz'Ordine Francescano, come macellai fornivano la carne al convento di questa città, così anche Imre andò spesso in questo convento.⁸⁷ La sua vestizione avvenne a Szécsény (regione Nógrád) nel 1925 (in quest'occasione gli fu dato il nome Krizosztom), ma già nel 1929 lo vollero congedare dall'Ordine per via della sua malattia ai polmoni,⁸⁸ ma alla fine il 20 dicembre 1930 poté professare i voti solenni a Gyöngyös (regione Heves). Svolse gli studi presso la facoltà di Teologia dell'Ordine a Gyöngyös e fu ordinato sacerdote il 19 giugno 1932. Come sacerdote di primizia fu collocato a Szécsény, alla casa del noviziato della Provincia.⁸⁹ Al suo trasferimento lo scrittore della *historia domus* annota queste frasi:

„Le parole dell'addio furono coperte dai singhiozzi, dal pianto dei ragazzi grandi, di 20-22 anni. Il nostro convento perde con lui un suo membro agile che ardeva per le anime.”⁹⁰

Dopo questo attraversò probabilmente qualche crisi, perché più volte chiese il suo trasferimento dal posto dove era stato inviato.⁹¹ Nel 1938 divenne partecipe della missione popolare a New York,⁹² e dopo il suo ritorno fu arruolato alla compagnia di fanteria n. 38, con cui si avviò alla Russia il 31 ottobre 1941.⁹³ Dopo il suo ritorno dal fronte si mise ad organizzare con tutte le sue forze la vita della comunità che si stava insediando a Novi Sad.

„Per la gente di là la vita religiosa era una novità assoluta... Lo stesso fatto che formavamo una comunità fraterna, gli piaceva e venivano con grande fiducia nella nostra piccola chiesetta...”⁹⁴

Krizosztom

„... cercava di realizzare i suoi piani lungimiranti con una forza di volontà che faceva sentire una grande determinatezza, nonostante le sue doti corporali esili (era alto 178 centimetri, ma pesava 54 chili)... La sua lumbagine che gli causava dolori incessanti non lo ha reso amaro o privo di umorismo... Cercavano di convincerlo a farsi curare... gli hanno pure dato la somma necessaria, ma lui è tornato a casa domandando di che cosa avevamo bisogno.”

– lo ricorda così il suo confratello P. Mihály Kamarás (1918 -2013).

⁸⁶ Annuncio del 28 maggio 1944, in: Hirdetmények [Annunci], 1943-1946/V.5., Novi Sad.

⁸⁷ Biografia di Krizosztom Köröszötös secondo i ricordi della famiglia, 2009, (stampato formato minore).

⁸⁸ Lettera del Ministro Provinciale Oswald Oslay del 4 settembre 1929, MFKL 1929/606.

⁸⁹ Majsai, 1970. s.d., n. 111.

⁹⁰ In: *Historia Domus*, Szécsény, 443. (MFKL)

⁹¹ Cf. Lettere di Krizosztom Köröszötös: 31 dicembre 1938, MFKL 16/38.; 2 marzo 1938, MFKL 573/38.; 3 marzo 1938, MFKL 588/38.

⁹² Incarico di ammissione, MFKL 1938/822.

⁹³ Lettera di Krizosztom Köröszötös del 31 ottobre 1941, MFKL 1941/2772.

⁹⁴ Kamarás, Mihály OFM: *Újvidéki rendházunk alapításának és 1942–1945 közötti működésének rövid története* [Breve storia della fondazione del nostro convento di Novi Sad e della sua attività negli anni 1942-1945]. In: Magyar Umbria – Ferences Füzetek, 17. Budapest, 1999., 11. In seguito: Kamarás, 1999.

3. La vita di Kristóf Kovács

Il cappellano del convento di Novi Sad, P. Kristóf Kovács era nato il 16 dicembre 1914 a Jászberény (regione Jász-Nagykun-Szolnok), e nel battesimo ricevette il nome István. Divenne novizio francescano nel 1933, col nome Kristóf nell'Ordine e professò i voti solenni nel 1937. Aveva studiato alla facoltà di Teologia dell'Ordine e fu ordinato sacerdote il 29 giugno 1938. Nel 1939 fu trasferito a Rožnava, da lì a Pécs e quindi a Košice. Scrisse così della loro situazione a Košice:

„Non abbiamo un minuto per riposare e nemmeno un posto adatto a rilassarci. Intanto i fedeli e le scuole richiedono tutti i nostri sforzi. In tre siamo nel lavoro fino al collo e non ce la facciamo a tenere il passo, non c'è mai un momento di sosta. No, non abbiamo mai il riposo di mezza giornata, rare volte un'ora.”⁹⁵

Nel 1941, per venire incontro alle esigenze pastorali dei fedeli slovacchi, Padre Kristóf chiese di potersi dedicare alla lingua slovacca,⁹⁶ anche se soffriva di molti tipi di irrequietezza.⁹⁷ Il suo Padre Provinciale lo esortò con queste righe:

„...La prego con carità di restare calmo nel suo posto e continuare a lavorare... per le anime di cui siamo responsabili ovunque andiamo. Ogni nostro sacrificio che ci assumiamo per loro, ha lo stesso valore davanti a Dio.”⁹⁸

Nel 1942 giunse a Debrecen (regione Hajdú-Bihar) come predicatore e confessore, ed ebbe come Guardiano del convento P. Szaléz Kiss.

Nel 1941 chiede di essere trasferito a Novi Sad:

„Volle ottenere di poter soffrire il martirio per la sua fede sacerdotale. Lo poté ben sperare tra le circostanze caotiche. Fu proprio per questo che restò volutamente a Novi Sad, anche se avesse potuto andarsene all'approssimarsi del pericolo. I fedeli lo amavano non solo per le sue prediche, ma anche perché cercava di accomodare i problemi di ciascuno in maniera comprensiva e caritatevole.”⁹⁹

Le vite dei Krizosztom Körösztos e Kristóf Kovács giunsero così al giorno della deportazione. Qui di seguito si presenta l'ordine ideologico, storico e cronologico della loro deportazione nonché la posizione interiore che i due francescani assunsero in questa situazione.

4. L'ostilità delle truppe partigiane contro la Chiesa, l'offerta di vita dei P. Krizosztom e P. Kristóf e la loro esecuzione

L'ostilità delle truppe partigiane di Josip Broz Tito (1892-1980) nei confronti della Chiesa è evidente per la ricerca storica dal fatto che si tratta di un allievo di Stalin e che i suoi soldati avevano imparato la lotta anticlericale nella guerra civile spagnola (1936-1939). Le sue truppe giunsero nei territori annessi all'Ungheria il 1 ottobre 1941, al seguito dell'esercito sovietico, e introdussero un'amministrazione pubblica militare la quale durò fino al febbraio del 1945.

„L'insediamento di un nuovo potere venne raramente preceduto da una strage simile a quella verificatasi in Jugoslavia (circa un milione di vittime in un paese di quindici milioni e mezzo di abitanti). La molteplice guerra civile su base etnica, ideologica e religiosa produsse più morti che la guerra condotta con successo contro gli invasori, riconosciuta dagli alleati... Così, al momento

⁹⁵ Lettera di Kristóf Kovács al Ministro Provinciale Pál Schrotty, del 12 luglio 1941, MFKL.

⁹⁶ Lettera di Kristóf Kovács al Ministro Provinciale Pál Schrotty, del 14 luglio 1941, MFKL 1941/1840.

⁹⁷ Lettera di Kristóf Kovács al Ministro Provinciale Pál Schrotty, del 15 luglio 1941, MFKL.1942/2094.

⁹⁸ Lettera del Ministro Provinciale Pál Schrotty a Kristóf Kovács del 23 luglio 1942, MFKL 1942/2094.

⁹⁹ Kovács Kristóf, in: Majsai, 1970.,112.

della liberazione non rimasero molti oppositori politici dei comunisti e del loro dirigente, Tito, e quindi si misero presto al lavoro per toglierli di mezzo."¹⁰⁰

Da questa descrizione quel che ora ci interessa è la 'guerra civile religiosa', strettamente connessa con i conflitti nazionalistici, siccome i membri della Chiesa cattolica non appartenevano ad una nazione omogenea, come gli ortodossi serbi, bensì a diverse nazionalità (p.es croati, ungheresi, tedeschi), così l'anticattolicesimo ebbe anche un lato etnico. Ma fu vero anche il contrario: durante la persecuzione delle nazionalità i partigiani, nell'occupare un certo territorio, presero di mira prima di tutto i dirigenti ecclesiastici e gli intellettuali.¹⁰¹ A Novi Sad inoltre i partigiani trovarono un alleato nel pope ortodosso, il quale non volle salvare i sacerdoti ungheresi, la cui innocenza era chiaro anche davanti a lui.¹⁰² Inoltre Tito ebbe a riconoscere proprio in un discorso pronunciato nel 1952 in un territorio di popolazione ungherese che nei confronti dei sacerdoti si erano verificate delle rappresaglie lamentevoli, il che non era giusto in una società socialista, perché esistevano anche strumenti più validi che non la repressione fisica.

„Cioè ascrisse i sacerdoti automaticamente ai criminali di guerra e alle persone che avevano collaborato col nemico, e ciò fece aumentare la paura nel clero. Gli attacchi erano rivolti spiccatamente contro la Chiesa cattolica, una chiesa non nazionale. La resa impossibile della situazione dei prelati, la loro incarcerazione servì all'inizio la propaganda politica, ma più tardi sembrava essere uno strumento di prim'ordine nella tendenza ad annientare la Chiesa."¹⁰³

Il Cardinale Agostino Casaroli aveva un giudizio simile del regime:

„In realtà il loro vecchio sogno era separare la chiesa jugoslava dal centro del cattolicesimo: 'Anche noi ci siamo separati da Mosca, perché voi non dovrete separarvi da Roma?' – ebbe a dire una volta il maresciallo."¹⁰⁴

L'odio contro la Chiesa, l'identità comunista dei partigiani era talmente chiaro ai Padri di Novi Sad che prima della loro invasione posero nella chiesa loro un corcefisso che *„i fedeli russi avevano nascosto durante il potere bolscevico e davanti al quale ora preghiamo per la vittoria della croce di Cristo.*"¹⁰⁵

L'ordinario competente del territorio, l'arcivescovo di Kalocsa József Grósz fu pure cosciente della connessione tra la questione nazionale e quella religiosa, per cui nell'ottobre del 1944 lui rese possibile che i pastori d'anime politicamente esposti al pericolo potessero lasciare le loro posizioni. Tra il clero vi furono persone che non mancarono di cogliere questa occasione.¹⁰⁶ Ma Padre Krizosztom scrisse questo al suo superiore:

„Non c'è per ora pericolo diretto, a parte i bombardamenti. Nel caso però che la situazione cambiasse radicalmente, e vuoi per opera dei partigiani vuoi per penetrazione nemica i padri finissero in pericolo diretto, chiedo al fr. Padre Provinciale di intervenire. Per quanto riguarda me, credo sarebbe superfluo in quest'ultimo caso lasciare qui i cinque padri e i due fratelli. Io vorrei comunque restare, e mi sembra che i padri Kristóf e Mihály resterebbero volentieri. Più precisamente, non vogliamo abbandonare quel popolo che ormai così tanto ci

¹⁰⁰ Harmath, Károly OFM: *A II. világháború utáni „néphatalom” viszonya az egyházakhoz a második Jugoszláviában* [Il rapporto del 'potere popolare' e le chiese nella seconda Jugoslavia]. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban* [Persecuzione e persecutori della Chiesa nel periodo di Kádár]. A cura di: Soós, Viktor Attila – Szabó, Csaba – Szigeti, László, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 45–46. In seguito: Harmath, 2010.

¹⁰¹ Harmath, OFM: 2010., 45., 47.

¹⁰² Kamarás, OFM: 1999., 14.

¹⁰³ Harmath, OFM: 2010., 49-51.

¹⁰⁴ Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága, A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)* [Il martirio della pazienza. La Santa Sede ed i stati comunisti]. 247., 254–255.

¹⁰⁵ Annuncio del 21 febbraio 1943, in: *Hirdetmények* [Annunci], 1943-1946/V.5., Novi Sad.

¹⁰⁶ Cf. lettera dell'arcivescovo di Kalocsa József Grósz del 31 gennaio 1947, Archivio Arcidiocesano di Kalocsa, I.I.a. Generalia de Archidioecesis, 1947/303.

ama, che ha fatto grandi sacrifici, e la fiducia del quale oltre a Dio è in noi. Ci sono chiare le probabili conseguenze del nostro restare... ”¹⁰⁷

L'ultimo treno parti per l'Ungheria il 6 ottobre 1944 e loro furono ammoniti a fuggire, ma loro

„più volte sottolinearono nelle prediche che finché i fedeli restavano, sarebbero rimasti pure loro a resistere con essi. ”¹⁰⁸

Così rimasero nel convento il Guardiano, P. Krizosztom e due suoi confratelli, P. Kristóf e P. Mihály, nel Diario del quale leggiamo:

„25 ottobre. Silenzio. Kristóf e Krizosztom la sera raccontano la storia della loro vita. Quanti fraintendimenti accompagnano il cammino della vita dell'uomo!... E ora? Cosa li aspetta? Si preparano sul serio. Ambedue sono venuti da me per confessarsi. Io pure, presso il Padre Guardiano. Non riesco a concepire seriamente la situazione. Infine con „Kristi” impariamo la benedizione pontificia. Ripassiamo il canone della messa, per saperlo senza libro. Abbiamo ricevuto anche diverse facoltà. Silenzio. ”¹⁰⁹

I partigiani irrupero nella città il 26 ottobre e raccolsero tutti gli uomini dai 18 ai 50 anni. P. Mihály chiese loro di lasciare libero il vecchio Padre Guardiano,

„ma lui non vuole andarsene da solo, solo assieme a noi. Questo non si può. Così rimane pure lui. ”¹¹⁰

P. Krizosztom comunque si accorse che il cherichetto, arrestato assieme a loro, Gábor Lutz, poteva ancora salvarsi grazie alla sua età. Chiese aiuto ad una ragazza:

„Corsi via, chiesi alla famiglia un documento di scuola, con cui dimostrare che non aveva ancora nemmeno 16 anni – così fu rilasciato. ”¹¹¹

Sappiamo dalla relazione di P. Mihály Kamarás che durante la giornata i prigionieri continuavano ad arrivare. Alle 10 di sera molti, tra cui Krizosztom Köröszötös (chiamandolo col nome Kristóf Köröszötös) vennero separati dal gruppo affermando che il giorno dopo avrebbero potuto andare a casa. Il 28 ottobre, al crepuscolo vennero invece fatti sfilare in piazza.

„Ordine severo: coricarsi e non andare a nessun costo alla finestra. Fuori le guardie vanno su e giù continuamente. Verso le 8-9 escono dal padiglione 2, legati a tre a tre. I militari si sfilarono ai due lati. Li battono, li istigano, li spingono su e giù. Intanto suona la musica. C'è il chiaro della luna e le finestre sono basse. Si vede tutto... 29 ottobre. Festa di Cristo Re. Un anno fa abbiamo consacrato la cappella. Quanto era contento, quanta fatica ha sostenuto! E ora non c'è più...” Il giorno dopo una guardia disse: „Il vecchio prete è stato picchiato tantissimo... - Facciamo conoscenza con la gente. Soprattutto Kristi è capace di fare amicizia. La gente gli vuole bene. Va su e giù tra loro in maniera instancabile. – Io non riesco a dimenticare il Padre Guardiano. Tutto il giorno ho il pianto in gola. – Ho chiesto che mi portassero ostie e vino per poter dire la messa all'alba. Kristi li ha dati ad un malato – Ma va bene! –

Il giorno di Ognisanti vennero messi in marcia.

„Diamo l'uno all'altro la benedizione apostolica! – Dentro la gente viene a confessarsi. L'avevano fatto 15, 10 anni fa. Per questo allora abbiamo dovuto venire qua? Voluntas salvifica Dei!...” Il giorno dopo, di nuovo in marcia. „Alla periferia del villaggio ci mettono in collo le mitragliatrici. Pesanti. Comincia l'istigazione. Corsa. Colpi. Col badile! Pop! - Tekija! – 'Ora non aiuta il Cristo! E la sua madre?! Segni della croce per canzonarci. – Il rosario viene

¹⁰⁷ Lettera di Krizosztom Köröszötös al Ministro Provinciale Pál Schrotty dell'11 settembre 1944, MFKL 1602/1944.

¹⁰⁸ Memorie di M.S., 2010., MFKL.

¹⁰⁹ Kamarás, 1999., 15.

¹¹⁰ Matuska, Márton: *A megtorlás napjai* [I giorni della vendetta]. Graphic, Novi Sad, 2008. 303.

¹¹¹ Memorie di S.G., 2010., MFKL.

strappato via da una 'doranica'. Non avrei mai pensato che avrei fatto un tale pellegrinaggio a Tekija [oggi in Serbia]... Ora siamo in testa alla colonna di marcia. Ci fanno l'interrogatorio. Cos'abbiamo fatto? Perché abbiamo servito i fascisti? 'Noi?' Un bastone di ferro colipsce. L'osso del cranio si spezza. – La situazione si fa seria. Intanto loro bevono. Siamo totalmente insanguinati. 'Asciugatevi a vicenda!' Povero Kristi – la sua testa ha una ferita sulla fronte. Si parte, viene continuamente colpito. Badile, baionetta, fucile. Anche la corda di Kristóf viene tagliata. Una pedata gli arriva nella schiena... Guardo a Kristóf: vestiti sciolti, capelli lunghi, mitragliatrice in spalla, sale il monte: Signore, sei stato tu a salire così il Calvario!... Il sangue esce ora anche dalla bocca di Kristóf? – Su! Avanti! Difficile.... Corsa. Colpi... Pomeriggio. Gesù mio! Non è questo più di quanto tu hai sostenuto? Kristóf non riesce più a trascinarsi. Prendo il suo braccio in spalla. – Anche qualcun'altro da una mano. Sviene totalmente. 'Sic debuit esse.' – questo il suo ultimo sospiro. Sviene. Lo portiamo in quattro. 'Deponetelo vicino al pagliaio!'... Viene un camion russo. Lo mettiamo su. Vi metto anche il cappuccio, - Uno dei selvaggi - salta su. Corrono in avanti..."

Infine citiamo la lettera di Mihály Kamarás, in cui il 19 marzo 1945 scrisse così al suo Ministro Provinciale:

„Kristóf morì il 2 novembre nei pressi della località Indjija, nella regione Szerémség, in odio sacerdoti’.”¹¹²

La tomba di ambedue si trova in luogo imprecisato, quella di padre Krizosztom a Novi Sad da qualche parte, quella di P. Kristóf nei pressi della località Indjija. Pur avendole cercate dopo il 1990, non si è riusciti a trovarle.

III. Zénó Hajnal

1. La sua vita

Intorno alla vita di P. Zénó Hajnal le fonti scritte ci tramandano ben poche informazioni, siccome i documenti della sua Provincia, quella nominata della Vergine Maria, furono secolarizzati dallo Stato nel 1950. Inoltre lui non aveva creato opere „stabili” nei luoghi del suo ministero che avrebbero avuto una documentazione scritta. P. Zénó fu un semplice lavoratore nella vigna del Signore che compiva i suoi compiti quotidiani.

Zénó Hajnal era nato il 25 ottobre 1900 nella famiglia Pulvermann nella località Vașcău (regione Bihar), il nome della famiglia fu magiarizzato in Hajnal negli anni Venti.¹¹³ La sua vestizione avvenne il 27 agosto 1917,¹¹⁴ professò i voti semplici il 27 agosto 1918¹¹⁵ e la sua ordinazione sacerdotale ebbe luogo il 29 giugno 1925.¹¹⁶ Dal 1925 svolgeva il suo ministero in vari conventi di campagna, dal 1932 a Budapest. Nel 1933 fu prefetto presso il Liceo Franciscano di Esztergom, poi lavorò dal 1934 al 1936 negli Stati Uniti, da dove ritornò in patria. Il suo superiore nel 1940 lo trasferì a Nagyatád (regione Somogy), dove divenne Guardiano e direttore della parrocchia.¹¹⁷

¹¹² Lettera di Mihály Kamarás al Ministro Generale Pál Schrotty del 19 marzo 1945, MFKL.

¹¹³ Cf. Notula Solemnis Professionis, 30 luglio 1924. MFKL

¹¹⁴ Schematismus Provinciae S. Mariae in Hungaria, Budapest, 1930.

¹¹⁵ Cf. Reversales de Professione Solemni, 30 luglio 1924. MFKL, lascito di Zénó Hajnal.

¹¹⁶ Cf. documento di certificato di István Zadravec, 205/678.1925. MFKL, lascito di Zénó Hajnal.

¹¹⁷ Il convento di Nagyatád è stato fondato nel Settecento. Nel 1899 i confratelli svolgevano il ministero pastorale in 23 chiese filiali. Il convento è venuto a far parte della Provincia Santa Maria nel 1900, quando le province ungheresi sono state unite. I francescani hanno dovuto abbandonare il convento nel 1950, quando gli ordini religiosi sono stati aboliti. Cf. Rácz, Piusz: *Ferencesek az ország nyugati részén* [Francescani nella parte occidentale del paese], Zalaegerszeg, 2004. 130.

Chi lo conobbe tra i fedeli lo ricordava come sacerdote attento ai bambini. Conservano il ricordo di un prete che prese cura dei suoi fedeli in ogni campo della vita. Così per esempio:

„del regime nazionalsocialista ebbe a dire che tale ideologia risultava un mondo pagano, un ateismo a cui non bisognava sottometterci, perché la diffusione di questa religione paleo germanica ci avrebbe portati lontano da Dio. Lo vide chiaramente e lo disse pure. Cioè con questa sua affermazione difese coscientemente la purezza della fede contro la dittatura.”¹¹⁸

Dalle memorie dei suoi confratelli ci è rimasto un documento. Secondo la testimonianza di questo Zénó Hajnal fu molto attento alle persone affidategli. Una volta quando vi fu collocato un nuovo confratello, viaggiò ad un altro convento per aiutarlo nel trasloco, prima dell'inizio del lavoro lo mandò in ferie e fu artefice della riconciliazione anche tra i confratelli. Diresse la parrocchia con un'organizzazione esemplare, ammirata anche dal vescovado, si assunse molti sacrifici nelle missioni, nella confessione e nelle prediche.¹¹⁹

Durante la seconda guerra mondiale rimase coi suoi fedeli fino alla fine, aprendo la cantina del convento per gli esuli. È segno della sua bontà che László Paskai, il futuro cardinale francescano, giungendo da centinaia di chilometri con il fratello, ne aveva sentito in un'altra località, lontana 50 chilometri che dovevano cercare Padre Zénó se volevano fuggire dalla chiamata alla leva, perché da lui sicuramente avrebbero potuto rifugiarsi. Il Cardinal Paskai ricordò così in una predica il periodo passato da Padre Zénó come rifugiato:

„Nel convento vi furono ormai dei rifugiati. Lui si rivolse a noi con comprensione e carità... Aveva un gran cuore per chi si trovava nei guai. Tra il 12 ed il 28 dicembre ci trovammo nella cripta della chiesa. Padre Zénó con la sua calma e la sua carità ci confortava... Sotto la guida di Padre Zénó pregavamo molto. Dalla domenica del 17 dicembre si celebrò la santa messa tutti i giorni. Si pose su due sedie un'asse da bara pulita, una tovaglia sopra e su essa il Padre Guardiano celebrò la messa dal mio messale. L'ho conservato fino ad oggi. L'evacuazione avvenne il 28 dicembre. Ci costrinsero a farlo le autorità tedesche. Verso sera ci avviammo in tre, assieme al Padre Guardiano... Giunti che fummo a Nagykanizsa, Padre Zénó disse che se dipendesse da lui non ci lascerebbe andare, ma qua, purtroppo, il Guardiano non era lui.”¹²⁰

Durante il periodo del rifugio nella cantina-cripta dovettero fare esperienza anche della retata dei crocefrecciati,¹²¹ e il Padre Zénó il 29 dicembre non fu più nella città.¹²² Il motivo ne fu il fatto che la località divenne un punto di conflitto tra le truppe sovietiche e quelle tedesche e perciò la città fu evacuata. Una parte della popolazione, diverse centinaia di persone attese alla stazione ferroviaria, ma non arrivò nessun mezzo adatto al trasporto di uomini, perciò sotto la guida di Padre Zénó si avviarono verso il villaggio di Gyékényes (regione Somogy), a circa 40 chilometri, dove il parroco fu Pál Martincsevics (1909-1945). Il padre guardiano di Nagyatád vi era andato spesso per dare una mano, perciò chiese al suo amico parroco di accogliere nel paese gli esuli. Zénó Hajnal rimase anche qui assieme ai suoi fedeli e svolse il ministero pastorale, fino alla sua morte.¹²³

¹¹⁸ Memorie di N.J., 2010. MFKL.

¹¹⁹ Deák, Florid – Hajnal-Pulvermann, Zénó: 1900-1945, Zalaegerszeg, 1950, MFKL.

¹²⁰ Predica del Card. Paskai László OFM in occasione dei vesperi della chiusura della fase diocesana della causa di beatificazione, 2013.

¹²¹ Veress, Dezső: *Értetek, Napló. – Nagyatád, 1944-1945* [Per voi, Diario – Nagyatád 1944-1945]. Nagyatád Művelődési Ház és Városi Múzeum, 2005. 37. *In seguito: Veress, 2005.*

¹²² Veress, 2005. 42.

¹²³ Memorie di A. Gy., 2010., MFKL.

2. Il III Fronte Ucraino, l'odio contro la Chiesa e l'esecuzione

Le truppe dell'Armata Rossa nel gennaio del 1945 vollero aumentare le proprie azioni nel territorio dell'Ungheria, perciò al tempo dell'avanzata del III Fronte Ucraino si associarono ad essi partigiani bulgari, i quali svolsero il lavoro dell'esplorazione, cioè la preparazione e l'assicurazione dell'avanzata delle truppe militari.¹²⁴ I soldati ottennero una preparazione ideologica: „*I vicari politici parlarono senza mezzi termini del carattere della guerra, del contenuto internazionalista della guerra sostenuta dall'Unione Sovietica...*”, della guerra contro il nemico esterno e quello interno.¹²⁵

Comunque, contro le truppe tedesche, i partigiani bulgari erano inerti. Sostenevano conflitti sanguinosi anche vicino presso Gyékényes.¹²⁶ L'occupazione della località fu descritta così dal notaio del paese:

*„I combattimenti nella località di Gyékényes si svolsero il 31 marzo e la mattina del 1 aprile, nel giro di circa 30 ore. Dopo, le truppe occupanti mandarono la maggioranza della popolazione alla località di Góla, assieme a me. Fummo lì nei giorni 1-2-3 aprile, e tutti i giorni permisero il rientro di piccoli gruppi. In questo periodo sottoposero la parte inferiore e centrale della località alla rapina libera, come vendetta per l'uccisione di un loro ufficiale, a dir loro dalla parte della popolazione civile – anche se tal fatto non fu mai provato... Infine fu grande la paura della popolazione, soprattutto le donne non osarono nemmeno uscire nelle strade, per via dei molti ignobili atti di violenza.”*¹²⁷

I bulgari nelle località oltre alla perlustrazione operavano anche una „caccia” ai nemici. „*Il parroco Sándor Padányi fu battuto a morte da parte delle truppe occupanti, secondo le notizie perché pensarono di identificare da lui un emittente radiofonico*”¹²⁸ – in verità si trattò di un proiettore cinematografico che il sacerdote usava nel suo lavoro pastorale. „*Ha pregato bene, ha ottenuto la corona del martirio*”¹²⁹ – scrisse di lui un compagno sacerdote, cioè in campagna tutti vedevano chiaramente l'ostilità contro la Chiesa degli occupanti. Allude allo stesso fatto anche una lettera di József Mindszenty (1892-1975), in cui si rivolse alle autorità con le seguenti righe:

*„Comprendiamo che è morto durante i combattimenti il parroco di Balatonfőkajár, perché fu colpito da una scheggia di un proiettile. Ma non comprendiamo, perché dopo la cessazione dei combattimenti sono diventate delle vittime solo nella Diocesi di Veszprém: Sándor Padányi (Inke), Gábor Németh (Nagyvázsony), Pál Martincsevics (Gyékényes), Zénó Hajnal (Nagyatád), József Zarka (Pakod).”*¹³⁰

Dopo il Cardinale accenna all'esecuzione del Beato Vilmos Apor (1892-1945), il quale aveva preso le difese delle suore contro la violenza e le offese contro la Chiesa.¹³¹

Lo stesso presentimento fu presente anche nella popolazione di Gyékényes, perché la governante della parrocchia all'entrata dei partigiani si rivolse esplicitamente ai due sacerdoti

¹²⁴ Godó, Ágnes: *Drávától a Muráig, az I. Bolgár Hadsereg harcai Magyarországon 1944-1945* [Dal Drava al Mura. I combattimenti dell'Esercito Bulgaro in Ungheria 1944-1945]. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965., 90–91. In seguito: Godó, 1965.

¹²⁵ Godó, 1965., 123.

¹²⁶ Godó, 1965., 189.

¹²⁷ Dal notaio di Gyékényes, 260/1945., 9 aprile 1945. Archivio della Regione, V.249. Documenti del notaio di Gyékényes.

¹²⁸ Lettera dell'incaricato György Kiss al vescovo di Veszprém József Mindszenty del 13 aprile 1945, A/44, 719/1945, Archivio Vescovile di Veszprém, Acta Diocesana.

¹²⁹ Lettera del parroco Imre Berkovits al vescovo di Veszprém József Mindszenty, 11 maggio 1945, Archivio Vescovile di Veszprém In seguito VPL), Acta Diocesana 4111/1945.

¹³⁰ Lettera di József Mindszenty al Primo Ministro dell'Ungheria, 24 maggio 1945, VPL, Acta Diocesana, A/44, 2377/1945.

¹³¹ Lettera di József Mindszenty al Primo Ministro dell'Ungheria, 24 maggio 1945, VPL, Acta Diocesana, A/44, 2377/1945.

„di togliersi l'abito talare e il saio, affinché non potesse succedere a loro nulla di grave, non venissero molestati dai partigiani. Dissero ambedue che avevano fatto il voto, il giuramento e non furono inclini a togliersi gli abiti sacri. Come un padre di famiglia è pronto a morire per i suoi, anche loro dovevano fare così se spettava loro questa sorte. Se un padre di famiglia non aveva paura in queste occasioni, non dovevano averla nemmeno loro...”

Poi dichiarò:

„A Góla già al nostro arrivo era risaputo che i bulgari avrebbero ucciso il sacerdote che avrebbero incontrato. Nello sfondo di ciò fu il fatto che i soldati tedeschi travestiti da donna avevano ucciso un ufficiale capo dei bulgari il giorno precedente. Allora uno dei soldati aveva giurato vendetta: se avessero occupato Gyékényes, lui avrebbe ucciso il sacerdote. Disse: noi rimpiangiamo il nostro soldato, il prete sarà rimpianto da tutto il popolo. L'esecuzione dei preti fu quindi già decisa precedentemente, perché quelli di Góla ci accolsero con questa notizia, che loro conoscevano questa loro intenzione.”¹³²

Dimostra ugualmente questo fatto anche il parere del testimone secondo cui il pastore luterano locale aveva chiesto esplicitamente di non essere chiamato „prete” ma „signor ingegnere” e indossava volutamente un abito borghese, volendo evitare così lo scontro.¹³³ Il fatto più eloquente poi è che nessun altro in questa colonna di marcia fu ucciso, solo Zénó Hajnal e il parroco del luogo.

Possiamo conoscere l'esecuzione di Padre Zénó e il fatto che era morto per la sua fede lo sappiamo dalla lettera del 18 novembre 1948 del Cardinal József Mindszenty. Il Cardinale chiese infatti ai vescovi e superiori religiosi dell'Ungheria di fornire delle informazioni sulle persone che avevano sofferto il martirio nel periodo 1944-1945, per la loro causa di beatificazione.¹³⁴

L'allora vescovo diocesano tralasciò da questo documento Padre Zénó, evidentemente perché appartenente ad una Provincia religiosa e non alla diocesi, e il Cardinale annotò di propria mano il nome del Zénó Hajnal sulla relazione.

Nella relazione presentata dal vescovo diocesano troviamo comunque le informazioni allora raccolte. Il documento fu redatto dall'allora parroco di Gyékényes, János Pozsgai, il quale stabilì che i due furono uccisi il 1 aprile 1945, Domenica di Pasqua, alcuni minuti dopo le 7 di mattina, nella periferia del villaggio, „in seguito agli spari di pistola di un soldato bulgaro.”¹³⁵ Precedentemente il parroco

„... fu circondato da un gruppo di donne: perché indossa in abito talare, ecclesiastico? Lo circondarono e vollero togliergli il soprabito. Parlò allora il Padre Zénó che gli era accanto: 'Paolo, non rinnegare Cristo!' Martincsevics respinse le donne e rimase in abito talare... All'improvviso arriva un ufficiale bulgaro in cavallo, fa un cenno ai due sacerdoti di uscire, questi lo fanno. In un secondo il militare toglie una pistola dalla tasca posteriore e spara prima su Pál Martincsevics e poi su Zénó Hajnal. I due sacerdoti caddero per terra, il militare sparò pure nella loro schiena. I testimoni oculari su un punto si dividono. Secondo i primi il cavalcante bulgaro venne dalla direzione di Góla, come i bulgari, perciò non conosceva il sacerdote ed il notaio di Gyékényes, ma odiava l'abito ecclesiastico e uccise i due sacerdoti per puro odio. Anche ciò è possibile, anzi, verosimile. Secondo l'altro gruppo, più numeroso di testimoni, il militare bulgaro... si era fermato davanti al Comune, vi era entrato, e uscito da lì salì sul cavallo, raggiunse la colonna di marcia, la aggirò e le andò incontro

¹³² Memorie di D. J., 2010. MFKL.

¹³³ Memorie di M.J., B.J. O.A., 2010. MFKL.

¹³⁴ Lettera del Cardinale József Mindszenty al vescovo di Veszprém László Bánáss, 18 novembre 1947, VPL, Acta Diocesana, A/44 4600-36/1947.

¹³⁵ *Martincsevics Pál halálának körülményei* [Circostanze della morte di Pál Martincsevics], 169/1947., Archivio dell'Ufficio Parrocchiale di Gyékényes.

e così fece il cenno ai sacerdoti. Se ciò è vero... i due sacerdoti sono le vittime della vendetta."¹³⁶

Ciò significa che i contemporanei furono persuasi dell'odio contro la Chiesa, e del fatto che si trattava di persecuzione per la fede e così hanno immortalato la loro memoria.

„Nel 1944 giunsero nella parte di terra che ci rimase, le truppe di due regimi oppressivi e inumani: di quelli di Hitler e di Stalin, per combattere qui le loro ultime lotte... La terra ungherese divenne il campo di guerra dei due dittatori più sanguinosi della storia del mondo."¹³⁷

– scrisse nelle sue Memorie József Mindszenty. Padre Zénó in questo contesto aveva un grande cuore per chi si trovava nei guai – come ebbe a scrivere di lui Cardinal László Paskai. Tra il popolo credente ed i confratelli è tuttora viva la certezza che la ragione della loro morte fu l'aver indossato gli abiti sacri, cioè essersi assunti i segni visibili della nostra fede.

IV. Le vittime della dittatura comunista in via di formazione

1. Precedenti politici

Dopo l'arrivo delle truppe sovietiche che invasero l'Ungheria, subito rientrarono nel paese da Mosca i comunisti che si erano rifugiati nell'Unione Sovietica nel periodo tra le due guerre mondiali. Nel prendere il potere furono cauti a non commettere ancora una volta gli errori del passato, perciò non occuparono subito il potere dello stato, ma gettarono le loro basi prima nell'amministrazione pubblica e crearono gli organi di intimidazione. Facendo balenare i segnali di una dittatura totale provocarono delle manifestazioni di massa (p.es. a proposito dell'abolizione della catechesi, della statalizzazione delle scuole). Ciò servì, oltre alle manifestazioni religiose organizzate dalla Chiesa anche per misurare, quanta forza riusciva a muovere il clero cattolico, quant'era ampia la sua base su cui poteva contare in difesa dei suoi diritti. Il dittatore, Mátyás Rákosi (1892-1971) richiamò l'attenzione infatti già nel 1945 sul fatto che *„conviene lavorare con cautela e ponderare molto bene dove e come attacchiamo.*"¹³⁸

I comunisti proprio per questo cominciarono ad attaccare la Chiesa all'inizio non come istituzione nella sua totalità, ma solo attraverso singoli suoi rappresentanti, *„costringendo la stessa Chiesa ad un'opzione.*"¹³⁹ Eppure Rákosi, nel congresso nazionale del 24 marzo 1946 del Partito Comunista Ungherese affermò con autocritica: avevano negletto

„la lotta contro la reazione clericale”. „Il risultato ne fu che questi hanno interpretato questa nostra riservatezza come debolezza e la reazione clericale per questo è diventata ancora più sfacciata."¹⁴⁰

E in questo che intesero portare una svolta e fa parte di questo copione anche la rappresaglia contro i Servi di Dio, rivolta da una parte a calpestare il sacramento della confessione e così di quello dell'ordine sacerdotale e dall'altra parte all'abolizione delle organizzazioni cattoliche ma fu allo stesso tempo anche un esperimento, in preparazione del processo contro il Cardinal Mindszenty, per comprendere come avrebbe reagito la comunità religiosa se i suoi amati pastori o i giovani di una data

¹³⁶ *Martincsevics Pál halálának körülményei* [Circostanze della morte di Pál Martincsevics], 169/1947., Archivio dell'Ufficio Parrocchiale di Gyékényes.

¹³⁷ Mindszenty, József: *Emlékirataim* [Le mie memorie]. Szent István Társulat, Budapest, 1989. 39.

¹³⁸ Balogh, Margit – Botos, János – Habuda, Miklós – Izsák, Lajos – Markó, György – Svéd, László – Szomszéd, Imre – Vértes, Róbert – Szakács, Sándor – Zinner, Tibor: *Törvénytelen szocializmus – a Tényfeltáró Bizottság jelentése* [Socialismo illegittimo – relazione della Commissione per l'Esame dei Fatti]. Budapest, Zrínyi Kiadó s.d. 32.

¹³⁹ *Rákosi Mátyás beszéde az MKP KV előtt, 1945. november 22-én* [Discorso di Mátyás Rákosi davanti alla Commissione Centrale del Partito Comunista Ungherese, 22 novembre 1945].

¹⁴⁰ *MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1946* [Verbale del III Congresso del Partito Comunista Ungherese, Budapest, 1946].

città verranno presi di mira: che cosa insomma era da aspettarsi nel caso dei processi di livello nazionale.

2. La vita di Szaléz Kiss

Il Padre vide la luce il 27 luglio 1904 come quinto figlio della famiglia Kiss ed ottenne nel battesimo il nome László. Suo padre fu per lui un esempio del lavoro svolto con sacrificio e sua madre quello della bontà, della carità della disponibilità al sacrificio. Furono persone che pregavano affinché lui diventasse sacerdote. Szaléz Kiss fu un ragazzo di fisico debole ma con ottimi risultati nello studio. Suo padre ed i suoi fratelli caddero vittime della prima guerra mondiale, perciò lui già all'età di 11-12 anni guadagnò i soldi necessari per lo studio lavorando. A Szeged, sotto la guida del Padre Guardiano di grande fama, P. István Zadravec (1884-1965) aiutò le famiglie povere, e durante il regime comunista del 1919 fece parte del seguito del futuro vescovo militare, per difenderlo dalle atrocità fisiche. In questo periodo si formò la sua vocazione francescana, qui si era imbevuto dell'ideale che avrebbe abbracciato tutta la sua vita: il desiderio di salvare la patria cattolica.¹⁴¹ Szaléz Kiss entrò nell'Ordine il 3 ottobre 1920¹⁴² col nome religioso Szaléz. Già in questo periodo visse in lui il desiderio del martirio. Annotò dopo una processione del giorno del Corpus Domini:

„Ho chiesto al mio Gesù di benedirmi e di mandarmi un raggio celeste, con la luce del quale potrei raggiungere quel che lui aveva inciso nel mio cuore, cioè di diventare un annunciatore della fede e di sigillare col mio sangue la nostra sacra fede.”¹⁴³ Dopo la cresima, poi: „Con la cresima si è scansato un grande ostacolo dalla mia strada che mi porta verso il martirio.”¹⁴⁴

Per tracciare il suo carattere abbiamo ampie fonti a disposizione. Il suo maestro di novizi lo presentò, accanto alle varie virtù come una personalità rigida, elitista, mentre i più giovani lo caratterizzarono così:

„Con noi lui era la persona più aperta e più disponibile in tutte le nostre cause. Ci siamo rivolti a lui sempre con fiducia e lui è venuto sempre con pronta carità in nostro aiuto.”¹⁴⁵

Nel gennaio del 1921, alla morte della madre venne rispedito presso i fratelli minori per educarli, ma

„alla nostra grande sorpresa pochi giorni dopo i funerali Szaléz è tornato tra noi. Sul viso, nello sguardo gli si vedeva l'effetto del nervosismo attraversato e le notti insonni. Anche se con le prime parole gli venivano subito anche le lacrime, ha detto con la decisione delle anime eroiche: 'Padre Maestro, tutto mi può occorrere tranne che mi possa togliere l'abito di San Francesco per tornare al mondo.'”

Poi disse che aveva provveduto all'educazione dei fratelli e tornò all'Ordine.¹⁴⁶ In occasione di una sua questua, il membro maschile della famiglia di minatori all'aprire la porta gli sputò in faccia.

„Il minatore mi guardò. Io, con le lacrime agli occhi ma con grande felicità mi asciugai la faccia e gli sorrisi. Mi guardò, mi guardò e mi disse lentamente: 'Mi perdonate? Sono un uomo amaro. Un minatore che fa lo sciopero.' Il minatore cambiò del tutto.”¹⁴⁷

Durante i suoi studi approfondì la conoscenza dei santi dell'Ordine che lo esaltarono nella predica, nel pensiero profondo, nella ricerca di soluzione delle questioni sociali. Già come studente operò nel

¹⁴¹ Per i dati di questi capitoli v. Király, Kelemen: *P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete* [La vita e la storia delle sofferenze di P. Szaléz Kiss]. MFKL, 1969.(?), (manoscritto) 5-7. In seguito: Király, 1969.

¹⁴² Il capitolo è stato interamente scritto in base a: Király, 1969. 7-37. e integrazioni allo stesso.

¹⁴³ Cit.: Király, 1969., 12.

¹⁴⁴ Cit.: Király, 1969., 12.

¹⁴⁵ Cit.: Király, 1969., 13.

¹⁴⁶ Cit.: Király, 1969., 16.

¹⁴⁷ Cit.: Király, 1969., 17-18.

campo dell'apostolato della stampa.¹⁴⁸ Professò i voti solenni il 28 luglio 1925, la sua ordinazione sacerdotale ebbe luogo il 2 settembre 1928.¹⁴⁹ Nonostante la sua malattia che tornò a galla in questo periodo, si presentò a far parte della missione cinese che la Provincia stava iniziando. Nel suo Diario annotò rinunciandovi: „*Sono malaticcio, come potrei andare in missione!*”¹⁵⁰

Nel 1929 divenne superiore del Seminario minore della Provincia, dove introdusse lo sport, la discussione delle questioni sociali, l'adorazione eucaristica e modernizzò le condizioni di vita degli studenti. Nei rapporti personali comunque fu una persona difficile che trattava i ragazzi come adulti. Si sentì bene soprattutto come cappellano dell'ospedale, come predicatore di esercizi spirituali, come confessore e tenne volentieri delle conferenze su questioni sociali. Siccome con una sua conferenza fece arrabbiare il parroco di una città di campagna, Jászberény,¹⁵¹ fu costretto ad abbandonare la posizione di educatore. Il nuovo Padre Provinciale ottenne che lo trasferissero al ministero pastorale tra gli ungheresi dell'America. Si sentì ingannato, ed alcuni cercarono di convincerlo a proposito dell'umiliazione, di lasciare l'Ordine, ma lui si rifugiò nel lavoro pastorale.

„*La mia anima riposa nel Signore, ma vi è tempesta per procedure di uomini.*”¹⁵²

Intanto tenne una missione di otto giorni in 49 luoghi, con conferenze nelle adorazioni eucaristiche o esercizi spirituali e già allora dichiarò cosa sarebbe diventato delle due dittature assassine:

„... *la Provvidenza Divina che guida il mondo e la storia, tra la duplice follia dell'Unione Sovietica e il nazional-socialismo affida un nuovo compito all'Ungheria: insegnare a tutto il mondo cristiano come vincere con la forza della fede e la vita cristiana la follia rossa e quella bianca.*”¹⁵³

Accanto ai suoi viaggi missionari rinnovò e stabilì la situazione della comunità parrocchiale ungherese di New Brunswick, poi nel 1942 tornò in Ungheria.

Qui divenne il superiore del neofondato convento di Debrecen, la città chiamata „la Roma dei calvinisti”, e il suo cappellano fu Kristóf Kovács. La sua attività divenne ben presto molto popolare anche presso i protestanti. Al momento dell'insediamento dell'Ordine lui dichiarò:

„*Tra di noi non deve prevalere l'odio bensì la carità! Dobbiamo costruire tra la croce e la stella un ponte di marmo.*”¹⁵⁴

Nelle sue prediche annunciò:

„*Cantare soffrendo e soffrire cantando: ecco il frutto più saporito della vita cristiana, la pienezza umanamente raggiungibile della vita evangelica. Beato colui che non solo lo comprende ma lo metterà in pratica.*”¹⁵⁵

Intanto dovette affrontare il dirigente locale della dittatura dei nazionalsocialisti, il quale per via delle sue affermazioni in difesa della democrazia lo citò e lo minacciò di incarcerazione in caso non avrebbe taciuto. Anche a Budapest venne accusato per il suo comportamento antifascista e filobritannico, e si volle punirlo con la deportazione a Dachau.¹⁵⁶ Allo stesso tempo, durante le persecuzioni offre asilo a cinque famiglie ebraiche.¹⁵⁷

„*Due volte mi portarono al comando generale per dei colloqui 'intimi'. La fine fu quasi Dachau, perché allora il comandante di Debrecen fu quel Beregffy*

¹⁴⁸ Cit.: Király, 1969., 23-24.

¹⁴⁹ Il capitolo è stato interamente scritto in base a: Király, 1969., 7-37. e integrazioni allo stesso.

¹⁵⁰ Cit.: Király, 1969., 29.

¹⁵¹ Lettera del parroco di Jászberény, István Kele, 17 novembre 1936, MFKL, 830/1936.

¹⁵² Cit.: Király, 1969., 62.

¹⁵³ Kiss, Szaléz: *Hol vagy István király?* [Dove sei, re Stefano?], in: Amerikai Magyar Népszava, 11 agosto 1937., 4-5.

¹⁵⁴ Lettera di Kolumbán Krupa, 24 febbraio 1953, MFKL, lascito di Kelemen Király, Storia della Provincia.

¹⁵⁵ *A könny és mosoly hőse* [Eroe della lacrima e del sorriso]. In: »Katolikus Figyelő«. 6 ottobre 1942.

¹⁵⁶ Király, 1969., 2.

¹⁵⁷ Király, Kelemen: *P. Kiss Szaléz 1946. augusztus 18., 17.* (Avrebbe voluto pubblicare l'articolo nel settimanale cattolico Új Ember per salvare il suo confratello arrestato, ma il giornale non ha osato farlo.)

[1888-1946] *che più tardi sarebbe diventato il Ministro della Difesa di Szálasi.*¹⁵⁸

Nel giugno del 1944 visse assieme ai fedeli i grandi bombardamenti, dopo i quali mise in piede uno stabilimento di cucitura per aiutare le povere famiglie ed accolse dei rifugiati nel convento. Nel periodo del bombardamento aiutò i bisognosi anche con servizio di carità e sacramentale, percorrendo le case.¹⁵⁹ Più tardi i dirigenti ecclesiali e sociali della città pubblicarono una dichiarazione congiunta per la ricostruzione della società.¹⁶⁰

Alla fine del mese di giugno del 1944 venne trasferito a Gyöngyös, alla casa di studio dell'Ordine, dove il suo predecessore fece apostasia e la città temette l'avanzata del fronte. Le truppe sovietiche occuparono Gyöngyös il 18 novembre 1944. I dirigenti della città allora chiesero a P. Szaléz di essere presente all'accoglienza dell'esercito e lui vi si recò,¹⁶¹ ma anche così non si salvarono dalle retate. „Lui è il nostro contatto con l'esterno.”¹⁶² – scrisse di lui il suo Guardiano.

*„Inutilmente diciamo cose belle sulla nostra Chiesa e sulla nostra patria, otterremo un vero risultato solo ponendo la nostra stessa vita sull'altare della Chiesa e della patria.”*¹⁶³

– leggiamo in una bozza di meditazione di P. Szaléz del 1945.

*„Da Marx a Stalin i socialdemocratici ed i comunisti hanno commesso tutto per distruggere Cristo e la sua Chiesa, il maggiore ostacolo della felicità futura, della rivoluzione mondiale. E così similmente oggi il nazionalsocialismo tedesco ammassa tutto da Nietzsche e Alfred Rosenberg per abolire l'ebreo di nome Cristo, e 'il successore di Satana in terra', il vicario di Cristo, il papa, e infine la Chiesa cattolica apostolica, anzi tutto il cristianesimo, in quanto il maggiore nemico della teoria delle razze e dell'Impero Germanico. Queste sono realtà innegabili ma non sono verità. O se lo sono, sono verità della persona pazza e arrabbiata. Loro sono prigionieri dell'odio, della passione, dell'autodivinazione, sono orrori senza Cristo e dimostrano dove la persona umana può giungere senza Cristo...”*¹⁶⁴

In questa situazione fu la sua convinzione che l'identità ungherese e quella cristiana non potevano essere divise.¹⁶⁵ Perciò nel 1945 fondò l'Alleanza Giovanile Democristiana, in cui si svolgeva la formazione spirituale e religiosa dei giovani e assicurava loro un'opportunità di divertimento e di cultura. Poterono far parte dell'apostolato della stampa e della formazione della vita sociale della città. La sua attività, non solo perché fu presidente locale del Partito dei Piccoli Proprietari, balzò all'occhio dei comunisti locali, siccome l'influenza di Padre Szaléz fu molto più forte sulla gioventù che non quella degli organismi comunisti. Il 2 aprile 1946 gli ebrei dell'Alleanza dell'Ex Servizio di Lavoro lo lodarono con queste parole:

„... un predicatore eccellente e teologo di grande saggezza come lui avrà un grande ruolo sul pulpito, nel confessionale e sulla cattedra della scuola affinché gli uomini contagiati dal fascismo da una generazione in qua possano essere rieducati ad un pensiero onesto e democratico, e così nell'anima delle persone si facciano valere le leggi morali annunciate nel Vecchio come nel

¹⁵⁸ Kelemen Király cita una lettera di Szaléz Kiss a Frate Benignus, da allora andata perduta. in: Király, 1969. 135.

¹⁵⁹ Király, 1969. Lascito di Kelemen Király, carte sciolte.

¹⁶⁰ Pubblicato a Debrecen, 13 febbraio 1945. Tra i firmatari si trovano il vescovo calvinista Imre Révész, e l'ordinario della diocesi monca di Nagyvárad, László Bánáss, più tardi vescovo di Veszprém.

¹⁶¹ Király, 1969., 138.

¹⁶² Sulla situazione di P. Szaléz e sulla vita del convento di Gyöngyös durante il fronte, v. la lettera di Kolos Loptovics, 25 febbraio 1945, MFKL, 31/1945.

¹⁶³ Király, 1969., 161.

¹⁶⁴ Kiss, Szaléz: *A mennyország ember* [L'uomo del regno dei cieli]. In: Jó Pásztor, 10 settembre 1937. MFKL, lascito di Kelemen Király, Storia della Provincia (manoscritto).

¹⁶⁵ Kiss, Szaléz: *A mennyország ember* [L'uomo del regno dei cieli]. In: Jó Pásztor, 10 settembre 1937. MFKL, lascito di Kelemen Király, Storia della Provincia (manoscritto).

Nuovo Testamento, tesoro comune dell'umanità ma non più praticate nell'era dei crocefrecchiati."¹⁶⁶

A partire dalla primavera del 1946 fu bersaglio continuamente di attacchi nella stampa il che fu un segnale premonitore dell'imminente deportazione.

3. Vita del Pelbárt Lukács

Pelbárt Lukács nacque nella località di Beszter (regione Szerém), oggi in Croazia il 18 febbraio 1916, ottenendo il nome László nel battesimo.¹⁶⁷

„Il nominato è un ragazzo di buono spirito, educato in spirito cattolico che amava tantissimo sua madre e parlava sempre col massimo rispetto dei suoi professori e della Chiesa cattolica. Per quanto riguarda le sue doti ho l'impressione che abbia una grande inclinazione allo studio delle lingue"¹⁶⁸

– con queste parole lo raccomandarono i suoi parenti ad entrare nel convento francescano di Budapest-Margit körút. Il suo amico stretto, Konrád Szántó OFM (1920-1999) nel descrivere le circostanze della sua morte scrisse quanto segue:

„La grandezza straordinaria di Padre Pelbárt si vedeva non soltanto nella sua sapienza, ma anche nella carità fraterna esercitata ad un grado eroico. Era entrato nell'Ordine francescano come ragazzo orfano. Per ripagare la bontà dell'Ordine, siccome lui prevede quale era lo scopo del gioco degli accusatori, si assunse tutti punti di accusa per scansare il pericolo dai suoi confratelli, i quali, in mancanza di prove dovettero essere lasciati liberi da parte della polizia."¹⁶⁹

Ufficialmente divenne membro dell'Ordine il 29 agosto 1936,¹⁷⁰ secondo i verbali del suo processo dal 1934 percorse in viaggi di studio l'Europa Occidentale e la Penisola Balcanica, poi studiò presso l'Università francescana di Roma,¹⁷¹ ma da qui, per motivi di salute fu congedato.¹⁷² Dal 1940 in poi portò avanti i suoi studi di teologia presso la Facoltà di Teologia della Provincia a Gyöngyös, con ottimi risultati. Professe i voti solenni nel 1941 a Gyöngyös e nella stessa città fu poi ordinato sacerdote nel giugno del 1942.¹⁷³ Dopo ciò divenne prefetto presso il Seminario minore dell'Ordine.

Anche Padre Pelbárt cominciò a collaborare già da studente all'attività di missione giornalistica dell'Ordine. Nel 1939 nella sua poesia intitolata *Verso la luce* si profilò chiaramente la coscienza della scelta di abbandonare il mondo e la scoperta che l'unità col Signore può realizzarsi sconfiggendo il corpo e l'unione con la croce. La sua attività di apostolato della stampa e di traduttore aveva preparato in maniera sorprendente il futuro sacrificio della vita. Nel romanzo breve da lui tradotto nel 1944, intitolato *Le giornate sanguinose della Cina cristiana* si legge:

¹⁶⁶ P. Kiss Szaléz előadást tartott a gyöngyösi Munkaszolgálatos Szövetségben [P. Szaléz Kiss ha tenuto una conferenza alla Società degli Ex Condannati a Lavori Forzati]. In: Gyöngyös és vidéke, 14 aprile 1946.

¹⁶⁷ Anagrafe dei Battezzati, Valpó, Archivio della Parrocchia, 18-19 febbraio 1916.

¹⁶⁸ Lettera di Oszkár [cognome illeggibile], 9 agosto 1931, MFKL, lascito di Pelbárt Lukács.

¹⁶⁹ Dr. Szántó, Konrád OFM: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája* [Il Calvario dei sacerdoti cattolici uccisi]. Mécse, 1991., 43. In seguito: Szántó, 1991.

¹⁷⁰ Anagrafe dell'Ordine, n. 389, MFKL.

¹⁷¹ Index, Athenaeum Antonianum de Urbe, MFKL, lascito di Pelbárt Lukács.

¹⁷² Lettera di Antonius Wallenstein al Ministro Provinciale Pál Schrotty, 20 agosto 1940, MFKL, 991/1940. „*Expresse dico, eum non mitti in punitionem aut propter defectus morales. Difficultates eius potius in ipsa constitutione personalitatis eius radicem habent. Sentimenta nimis in eo valent. ... In fine humiliter petitionem repeto, ut carissimum Fr. Pelbartum in magnis eius difficultatibus peramanter excipias et novam occasionem probandi vocationem ei praestes.*”

¹⁷³ Lettera del Ministro Provinciale Pál Schrotty a Pelbárt Lukács, 25 aprile 1942, MFKL, 1163/1942

„Se intendiamo cristianizzare la Cina, prima il sangue di martiri dovrà cospargere questa terra, solo dopo possiamo aspettarci una messe abbondante.”¹⁷⁴

Lo stesso spirito viene trasmesso anche dalle sue poesie e dalle altre sue traduzioni.

Padre Pelbart fu trasferito dai superiori nell'agosto del 1945 al convento di Hatvan, il luogo da dove sarebbe stato deportato: qui ebbe la funzione di predicatore e di confessore.¹⁷⁵ I membri dell'Ordine si erano insediati nel 1930 nella città che soffrì molto durante la seconda guerra mondiale. Durante i combattimenti accolsero nel convento i perseguitati e poi anche una classe della scuola elementare e si concentrarono molto sull'organizzazione dell'assistenza sociale. Fece parte dei loro compiti guarire le ferite spirituali dei fedeli: infatti a Hatvan si erano verificate molte azioni di violenza sulle donne da parte dei soldati sovietici.¹⁷⁶ Accanto al suo lavoro pastorale P. Pelbárt insegnò lingua inglese agli studenti – ciò fu proprio il punto per cui venne accusato nel processo di organizzazione illecita.¹⁷⁷ Nella città fu l'iniziatore dell'Associazione KEDIM, ma i fedeli di oggi non se ne ricordano: supponiamo che essa non fu così significativa, fu necessario ingrandire il ruolo dell'Associazione solo per ampliare il processo contro Padre Szaléz Kiss. La deportazione di P. Pelbárt avvenne nel maggio del 1946.

4. La deportazione, condanna e morte dei P. Szaléz e P. Pelbárt

Alla fine di maggio del 1946 il giornale *Szabad Nép* ['Popolo Libero'], gazzettino dei comunisti pubblicò un articolo con questo sottotitolo:

„Nell'organismo di Buda del Partito dei Piccoli Proprietari si sono infiltrati dei terroristi specializzati in attentati, uccisioni e ribellioni... sono state arrestate 70 persone che nei feudi del conte Sigray e del Primate principe Mindszenty stavano organizzando la formazione di gruppi armati.”¹⁷⁸

Dopo questo, nel numero del 9 maggio 1946 del giornale *Szabadság* ['Libertà'] si legge che Pelbárt Lukács seguendo il consiglio di Szaléz Kiss aveva organizzato l'associazione KEDIM, la quale aveva come scopo fornire di armi la gioventù con l'aiuto di un generale nazista e coinvolgendo anche un convento di suore di Budapest.¹⁷⁹ Il giornale *Szabad Nép* ['Popolo Libero'] collegò ormai certi eventi con Ottone d'Asburgo e con una scuola dell'Ungheria Occidentale, dove gli studenti si sarebbero ribellati sempre sotto la guida di un sacerdote.¹⁸⁰ Béla Petrovics infine, nel numero del 4 maggio della rivista *Világ* ['Mondo'] affermò quanto segue: a Hatvan

„seguendo le istruzioni di P. Szaléz Kiss si vollero portare avanti gli attentati contro la polizia democratica. Vollero uccidere i dirigenti politici di Hatvan e far esplodere il comando militare sovietico della città. Intendevano procedere come i loro compagni di Gyöngyös che con una serie di uccisioni, rapine e furti avevano dato esempio ai ladri traditori della patria, vili e fascisti con lo scopo di riprendere in mano la direzione del paese.”¹⁸¹

Gli aggettivi *nazista – terrorista – religioso* (Mindszenty) si utilizzarono perennemente nella campagna che accompagnò l'arresto di P. Szaléz il 28 aprile 1946, domenica in albis e l'accusa in processo contro P. Pelbárt il 6 maggio.

P. Szaléz Kiss nell'ora precedente al suo arresto stava parlando ancora davanti alla gioventù della città e secondo le testimonianze sia scritte sia quelle ascoltate recentemente in forma di deposizione,

¹⁷⁴ Lukács, Pelbárt: *A keresztény Kína véres napjai* [Le giornate sanguinose della Cina cristiana]. Ferences Világmissziók, 33.

¹⁷⁵ Lukács László Pelbárt, in: Majsai, 1970., 108.

¹⁷⁶ Historia Domus del convento di Hatvan, 1945. MFKL.

¹⁷⁷ Cf. Archivio Storico dei Servizi della Sicurezza dello Stato (in seguito: ÁBTL) 3.1.9.V–113398/1-a 57-63/a.

¹⁷⁸ Király, 1969., 113.

¹⁷⁹ Szabadság [Libertà], 9 maggio 1946, 2.

¹⁸⁰ Szabad Nép [Popolo Libero], 9 maggio 1946, 3.

¹⁸¹ Világosság [Chiarezza], 4 maggio 1946.

alla fine della predica disse che sarebbe stato arrestato e affermò che era innocente in tutto.¹⁸² La domenica in albis, il 29 aprile attorno a mezzogiorno fu portato alla questura di Gyöngyös,¹⁸³ dove il commissario della polizia gli ebbe a dire:

*„Se credi in Dio, chiedigli di liberarti da noi che siamo i diavoli.”*¹⁸⁴

Rafael Kriszten annotò questo dopo aver accennato al fatto che Szaléz fu accusato di istigazione all'uccisione di militari sovietici:

*„Si dice che il ragazzo abbia confessato l'assassinio. Circa 29 ragazzi furono trasportati in camion a Budapest il 29 aprile.”*¹⁸⁵

Cioè il motivo della confessione, come segno esplicito dell'ostilità contro la Chiesa fu conosciuta sin dall'inizio.

La deportazione di P. Pelbárt nello stesso periodo venne descritta così nella storia del convento di Hatvan:

*„Deportazioni. Intanto la vita politica butta delle onde nuove, ed i giornali in articoli appariscenti comunicavano le 'congiure' scoperte in diverse scuole ed altre istituzioni cattoliche, senza alcun fondamento. Anche a Hatvan avrebbero svelato una tale congiura, la conseguenza della quale fu che nella notte tra il 6 ed il 7 maggio la polizia politica deportò P. Pelbárt Lukács, di cui non sappiamo nulla sin da allora. Nel pomeriggio del 9 maggio deportarono il Guardiano del convento, P. Jozafát Farkas [1913-1961] ed il cappellano, P. Róbert Zakar [1914-1971]. Tutti e tre erano innocenti nei reati di cui vennero accusati.”*¹⁸⁶

Dopo l'intervento della polizia il rappresentante del Ministro Provinciale visitò il convento di Hatvan, svolse un'indagine nella città che riassunse come segue:

*„Contro i membri della nostra famiglia di Hatvan non vi è nessuna accusa fondata e non vi può essere. Essi sono vittime di una voluta distorsione dei fatti!”*¹⁸⁷

Una lettura simile, ancor più univoca degli eventi si ha dalla *Historia domus* del convento di Csongrád:

*„Dirimpetto al convento dei cappuccini un disegno primitivo sul muro rappresentava il Primate principe Mindszenty impiccato. La didascalia diceva: 'Morte a Mindszenty!' Nei primi giorni del mese la stampa e la radio controllate annunciavano ovunque nel paese che il maestro dei novizi P. Szaléz Kiss aveva capeggiato una congiura, aveva nascosto delle armi e della munizione e che i suoi ragazzi avevano ucciso degli ufficiali russi, ecc. Più tardi hanno esteso la finta congiura, in base alla quale accusa hanno deportato da Hatvan i Padri Pelbárt (Lukács), Róbert (Zachar) e Jozafát (Farkas).”*¹⁸⁸

Sia Padre Szaléz, sia Padre Pelbárt ed i loro confratelli furono trasportati a Budapest, nel luogo di tortura dei comunisti che precedentemente era stato quello dei fascisti crocefrecchiati. Szaléz fu torturato sin dal primo giorno,¹⁸⁹ quando lo presentarono ai giornalisti per scopi propagandistici, questi lo descrissero così:

¹⁸² Memorie di F.L., 2010., Budapest.

¹⁸³ A questo punto, a proposito della descrizione così dettagliata dell'arresto dobbiamo di nuovo sottolineare di nuovo che l'autore, P. Kelemen era arrivato al convento di Gyöngyös 2-3 mesi dopo la deportazione di P. Szaléz ed ha subito cominciato a raccogliere i ricordi relativi a P. Szaléz ed ha parlato ancora con coloro che erano testimoni personali di questi avvenimenti. Così, anche se con gli anni i ricordi si saranno abbelliti, il contenuto non ne è stato alterato e la cronologia dei fatti corrisponde alle altre fonti.

¹⁸⁴ Király, 1969., 117.

¹⁸⁵ Historia Domus del convento di Budapest - Margit-körút, MFKL, 29 aprile e 26-30 maggio 1946.

¹⁸⁶ Historia Domus del convento di Hatvan, 1946., Deportazioni, MFKL.

¹⁸⁷ Lettera del guardiano di Eger Oswald Oslay al Ministro Provinciale Pál Schrotty, 19 maggio 1946. MFKL

¹⁸⁸ Historia Domus del convento di Csongrád, maggio 1946. MFKL.

¹⁸⁹ Király, 1969., 142.

„Il suo abito talare pendeva infangato e attorcigliato sul corpo. Sul viso aveva macchie livide grandi come un pugno. (Dall'angolo sinistro della bocca gli scendeva del sangue.) La testa (nonostante le tante ferite esterne) era una testa d'uomo, perché dal fondo dei colpi, lividori, macchie di sangue uno sguardo umano cercava gli occhi dei presenti. Nel suo sguardo si vedeva perdono e carità. La maggioranza dei giornalisti preferiva guardare il block notes...”¹⁹⁰

L'ex deputato parlamentare Ferenc Vidovics (1900-1976) poco dopo questo fatto riuscì a sapere dal padre quanto segue:

„Volevano costringerlo con torture a raccontare quello che i ragazzi gli avevano confessato e volevano estorcergli una deposizione contro il Cardinal Mindszenty... Ha detto che gli avevano strappato le dieci unghie con delle prese.”¹⁹¹

Un altro compagno di carcere lasciò ai posteri quanto segue:

„A Budapest gli investigatori hanno cominciato a chiedermi – mi ha raccontato Padre Szaléz – a dire nei particolari, quando, chi, dove e che cosa mi aveva confessato intorno all'uccisione dei militari sovietici... Padre Szaléz ha risposto a questo, informandoli circa l'insegnamento della Chiesa cattolica in quanto non fossero cattolici: lui aveva l'obbligo sacro di mantenere il segreto della confessione che lui, come sacerdote non poteva infrangere in nessun modo. Gli stati europei rispettavano questa prescrizione e lui avrebbe osservato questa sacra legge della Chiesa anche a costo di pagare con la vita. In quanto non lo volessero credere, si rivolgano al Papa di Roma, il quale stesso non può dare una esenzione da questa regola; chiedessero pure al Papa per avere l'esenzione da lui. Padre Szaléz non ha potuto nemmeno finire la frase, i due investigatori gli sono saltati addosso, colpendogli in faccia, la testa col pugno, e intanto gridavano: 'Puzzolente, marcio, sozzo fratucolo, non è lontano il giorno quando ti impiccheremo assieme al tuo Papa sul palo di lampione più vicino... I Padri Pelbárt e Jozafát hanno dovuto attraversare le stesse torture.”¹⁹²

Padre Szaléz passò sotto il controllo delle autorità sovietiche probabilmente nel giugno del 1946. Vi fu passato anche il Padre Pelbárt.

„Appena si sono seduti per terra, P. Pelbárt ha annunciato che coloro che volevano pregare il rosario dovevano raccogliersi attorno a lui. Tale voce era talmente nuova nella cantina carcere che è venuto lì perfino un ebreo fuggito da Uzgorod in Ungheria, portato al carcere quella sera in camicia da notte. Questi tre frati francescani hanno cominciato un'era nuova nella famigerata cantina carcere dei russi in Via Regina Vilma. Questi non si lamentavano, non piangevano ma perdonavano e pregavano. Per loro il cristianesimo era una realtà viva: nell'eternità si sarebbe accomodato tutto. Quando conversavano insieme, li abbiamo lasciati soli e parlavano della vita dell'ordine, si sentivano nomi diversi. Non una sola volta è successo quel che è caso straordinario nella cantina carcere: ridevano serenamente. Il più sereno dei tre era Padre Szaléz. Padre Szaléz una volta, quando eravamo ancora da soli, mi ha parlato del suo dolore che sentiva perché i Padri di Hatvan soffrivano per via di lui. Se non li avesse coinvolti nel lavoro di salvataggio della gioventù, ora avrebbe dovuto rendere conto da solo... Del resto anche Pelbárt e Jozafát parlavano con ammirazione di Szaléz. Erano stupefatti della straordinaria forza d'animo con

¹⁹⁰ Király, 1969., 127.

¹⁹¹ Lettera di Ferenc Nidovics del 10 febbraio 1970. Cit: *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? – Ferencesek a felszolás idején* [Tu, Cristo nudo, dove hai lasciato la camicia? – Francescani nel periodo dell'abolizione]. A cura di fr. Kálmán, Peregrin ofm, (*Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, I.*), Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány. Budapest, 2000. 69–70. In seguito: Kálmán, 2000.

¹⁹² La lettera è citata in: Király, 1969. 147–149.

cui sopportava le sofferenze più atroci. Non ha tentennato nemmeno per un momento: sopportava le sofferenze fino allo svenimento, fino alla perdita della coscienza.”¹⁹³

Intanto i superiori dell’Ordine si incamminarono a ricercare i padri, ma seppero soltanto nel 1947 che Padre Szaléz il 18 maggio e Padre Pelbát il 28 giugno era passato sotto il controllo dei sovietici.¹⁹⁴ Un impiegato della giustizia fece sapere al rappresentante dell’Ordine che

„non si osava procedere contro di lui in un’udienza pubblica, perché ciò avrebbe causato molto malcontento nel paese e tutto il mondo avrebbe parlato del martire del sigillio sacramentale della confessione. Così si è deciso di passarlo ai russi, i quali non riconoscono l’incolumità del segreto della confessione e così lo avrebbero condannato. Così i comunisti ungheresi si sarebbero liberati di una causa penosa.”¹⁹⁵

La stampa pubblicò sedicenti „deposizioni” del processo, secondo cui gli assassini erano entrati nel confessionale

„dove lui parlava con essi per più di un quarto d’ora a ciascuno di noi, ad uno ad uno. Ci ha assolti dal peccato di omicidio ed ha detto: ‘Siate ancora più ungheresi da adesso in poi, ma state attenti.’ Ce l’aveva con noi, perché non abbiamo tolto le armi ai militari.”

Poi il giornale aggiunge che i giovani partivano

*„per far contento il Padre.” „Dopo gli omicidi – sostentavano i ragazzi – ci siamo radunati presso il Padre dove bevendo la grappa ci siamo subito messi d’accordo sul colpo contro il commissariato di polizia di Nagyréde...”*¹⁹⁶

József Mindszenty, vedendo la campagna di stampa rilasciò una dichiarazione:

*„A proposito degli arresti di Gyöngyös la stampa bolscevica ha scritto in maniera sfacciata che dietro la congiura stava il Primate principe. Il 9 maggio 1947 l’autorità ecclesiastica ha risposto all’attacco rudimentale: La stampa descrive gli arresti e le reattive accuse di Gyöngyös facendo intendere come se le persone in questione avessero comunicato i loro piani anche al primate principe dell’Ungheria. Il Primate principe non aveva contattato le persone elencate né a voce, né in altro modo, né nel loro insieme, né le singole persone e non conosce nessuno di loro. La supposta connessione è priva di qualsiasi fondamento.”*¹⁹⁷

L’esame del processo dal punto di vista della storia del diritto ha dimostrato che i verbali delle indagini erano stati redatti da slogan socialisti che non avrebbero potuto essere utilizzati da sacerdoti cattolici; le firme non figuravano alla fine del testo ma più lontano, in calce alla pagina, quindi le pagine erano state fatte firmare ancora in bianco; e anche i riferimenti interni relativi alla confessione richiama delle prassi che non riguardava i religiosi sacerdoti ma soltanto i preti diocesani; in tutto il verbale le contraddizioni interne erano numerose.¹⁹⁸

Possiamo immaginarci l’ordine delle udienze coeve in base al seguente caso tipico:

„Appena entrato ho visto che era un’aula vuota... una persona che si presentava come interprete voleva leggere il documento d’accusa, traducendolo dal russo, ma non ci riusciva. Il giudice alla fine ne ha avuto abbastanza del

¹⁹³ Király, 1969., 134–135.

¹⁹⁴ Szántó, Konrád OFM: *Lukács Pelbárt elhurcolása és halála* [La deportazione e morte di Pelbárt Lukács]. In: Kálmán, 2000., 73.

¹⁹⁵ Király, 1969., 136.

¹⁹⁶ Szabad Nép, 14 maggio 1946.

¹⁹⁷ *Mindszenty Okmánytár I.* [Documenti su Mindszenty]. A cura di: Vecsey, József. München, 1957. 162.

¹⁹⁸ Tratta il processo contro Padre Szaléz nel quadro delle abitudini coevi di dichiarare la sentenza: Kahler, Frigyes: *A nagy tűzvörös sárkány torkában. Konceptiók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956* [Nella gola del grande drago rosso fuoco. Processi preconcepiti contro religiosi francescani, 1945–1946]. Kairosz, Budapest, 2009., 165–281.

*suo tentativo... Difesa, come tale, non vi era, solo la condanna preparata. Abbiamo saputo la condanna che ci spettava dal gesto del giudice che con le dita indicava il numero degli anni di carcere che spettava ad ognuno di noi.*¹⁹⁹

La descrizione di tale ordine dell'udienza coincide con la deposizione di altri incarcerati detenuti in questi mesi,²⁰⁰ così deduciamo che era generale prassi, che cioè anche nel caso dei Padri Szaléz e Pelbárt l'udienza e la dichiarazione della sentenza potevano svolgersi in maniera simile. Le memorie comunque differiscono nello specificare la data della condanna di Padre Szaléz Kiss e degli altri imputati del processo. Secondo il documento rilasciato dalla Suprema Procura della Federazione Russa ciò era avvenuto tra il 10 ed il 14 settembre 1946, quando P. Szaléz era stato condannato a morte,²⁰¹ mentre il documento di riabilitazione di Padre Pelbárt testimonia che lui era stato condannato a 8 anni di reclusione in carcere.²⁰²

I prigionieri, P Szaléz e P. Pelbárt furono trasferiti a Sopronkőhida, la località dell'Ungheria Occidentale che fungeva da lager di raccolta dei sovietici per l'Europa Centrale. Qui vennero realizzate le esecuzioni dei condannati e da qui i condannati all'internamento vennero trasferiti nei lager che si trovavano nell'Unione Sovietica. Secondo un sacerdote, loro compagno di carcere, György Kölley (1919-2005) Szaléz Kiss e Pelbárt Lukács erano stati trasferiti assieme a loro intorno al 10 settembre e al loro arrivo i condannati a morte erano stati separati. Ricevono da mangiare due volte al giorno, la zuppa in una catina comune e 2 etti di pane: questo fu il loro alimento.²⁰³ Secondo l'ex prigioniero Sándor Németh che si era salvato,

*„Le esecuzioni a Sopronkőhida avvenivano in questo modo: mercoledì sera si apriva la porta della cella dei condannati a morte, precedentemente essi dovevano togliersi tutti i vestiti tranne la biancheria, la guardia gli faceva un cenno per uscire. Questo è uscito dalla cella e la porta si è chiusa dietro di lui. Dal ronzio della macchina portacarcerati sapevamo che il condannato aveva ormai solo pochi minuti di vita: lo portavano ad un luogo a 3-4 chilometri dal carcere, per metterlo in ginocchi davanti alla fossa preparata e uno o due soldati sovietici gli sparavano alla nuca, per poi interrarlo subito.*²⁰⁴

Nel caso di Padre Szaléz Kiss non possiamo identificare puntualmente il giorno della morte per via dell'annientamento delle matricole del carcere, eppure, secondo i documenti della Suprema Procura della Federazione Russa sarebbe stato ucciso con un colpo in testa, il 10 dicembre 1946.²⁰⁵ Giace presumibilmente in una sepoltura di massa, non ancora ricercata.

Nella rivista Educazione Cattolica nel 1926 venne pubblicato un articolo su P. Marielux, vittima del segreto della confessione, il quale aveva confessato nel Perù persone condannate a morte. Un generale, dopo questo, a nome del re gli aveva intimato di rendere conto delle confessioni dei soldati. Il Padre, nel nome di Dio rifiutò la rivendicazione del generale, per cui venne fucilato.

¹⁹⁹ Memorie di Kovács, Zoltán, 25. MFKL, Sezione manoscritti.

²⁰⁰ Fehérváry, István: *Börtönvilág Magyarországon* [Il mondo dei carceri in Ungheria]. POFOSZ, Budapest, 1990. 30, 58–59. ed: Ézsaiás, Erzsébet: *A hit pajzsa – Olofsson Placid atya élete* [Lo scudo della fede – la vita di P. Placid Olofsson]. Papyrusz Book, 2008. 55-61.e: Kassay, Kázmér: *A vörös pók hálójában az arany Kolimán* [Nella rete del ragno rosso sul Coliman dorato]. In: Menczer, Gusztáv: *A Gulág rabtelepei – a bolsevizmus népirtásának színtere* [I lager del Gulag – palcoscenico della strage da parte dei bolscevichi]. Századvég, Budapest, 2007. 210-211.

²⁰¹ Attestato di riabilitazione della Procura Suprema della Federazione della Russia, 25 maggio 1993. N.: 13-1024-89.

²⁰² Attestato di riabilitazione della Procura Suprema della Federazione della Russia, 25 maggio 1993. N.: 13-1024-89. Copia: MFKL.

²⁰³ Hetényi Varga, Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.* [Religiosi all'ombra della croce uncinata e della stella rossa, I], Pécs, Pro Domo, 1999. 531. In seguito: *Hetényi, 1999.*

²⁰⁴ Király: 1969., 166.

²⁰⁵ Attestato di riabilitazione della Procura Suprema della Federazione della Russia, 25 maggio 1993. N.: 13-1024-89. Copia: MFKL. Raccolta di fonti della causa di beatificazione.

„E Padre Marielux – annotò Padre Szaléz con bellissima calligrafia – divenne vittima del segreto della confessione, morendo con quattro pallottole nel torace il 23 settembre 1825.”²⁰⁶

Una sorte simile sarebbe toccato anche al Padre Szaléz.

Padre Pelbárt fu trasferito da Sopronköhida all’Unione Sovietica, secondo György Kölley, tra le braccia del quale sarebbe morto più tardi.²⁰⁷ Alcuni giorni dopo il 18 ottobre caricarono circa 1.900 persone in vagoni per bestiame, 90 persone in un vagone, per farli viaggiare per una giornata e mezza fino a Lviv.²⁰⁸

„Erano accanto a me Placid Olofsson, Padre Vág e Pelbárt Lukács (guardiano del convento francescano di Hatvan) e vi erano molti dei giovani condannati in queste cause di ‘congiura’. Ci siamo ammuccati per cercare di scaldarci a vicenda, faceva ormai molto freddo. Le finestre erano rotte e non ci hanno dato né materassi né coperte. Ci coricavamo sui nostri vestiti e con quelli ci coprivamo.”²⁰⁹

Furono collocati in baracche militari, durante i lavori forzati le guardie le frustavano e tenevano cani pastori per ogni eventualità. Fu lì che ricevettero vestiti caldi, precedentemente indossavano i vestiti in cui erano stati deportati dall’Ungheria e pantofole di paglia. I morti vennero messi in casse di legno, scrivendo il numero del prigioniero su un pezzo di legno e li portarono alla porta del lager.

„Lì l’ufficiale di turno li passò in rassegna e se qualcuno non gli pareva morto davvero, doveva passargli un ago di ferro attraverso il cuore (così era prescritto dal regolamento).”²¹⁰ Sul ghiaccio del lago tagliavano dei buchi e da lì buttavano le casse di legno.

Padre Kelemen più tardi ebbe ad osservare:

„Un certo giorno di ottobre nel 1946 ricevemmo una letterina piegaticcia, in cui un pope russo ci scrisse che attraverso il suo villaggio un soldato russo aveva condotto un Padre di nome Pelbárt Lukács che indossava ormai solo i pantaloni, anche quelli in brandelli lacerati, e così il pope gli aveva dato biancheria, vestiti e scarpe.”²¹¹

La morte del Padre Pelbárt Lukács venne ricordato così da György Kölley:

„Ho congedato in questo modo molti dei miei connazionali... Morì qui anche il P. Pelbárt Lukács. Negli ultimi mesi non poteva più inghiottire per il cancro alla gola. Morì tra sofferenze indicibili.”²¹²

L’archivio della Provincia ha conservato la cartolina postale del parroco di Beregovo, Ferenc Pásztor che conteneva la notizia della morte di P. Pelbárt. Il parroco di Beregovo aveva mandato la notizia al convento francescano di Nyíregyháza, con questo testo:

„Reverendissimo Padre! Vi faccio sapere con la condoglianza della carità fraterna che il nostro fratello Pelbárt Lukács è morto il 18 aprile dell’anno corrente, nella sua prigionia nella Carelia Finnica. R.I.P. La notizia ci è stata scritta da un suo compagno di prigionia di queste parti. Con saluto della fratellanza dell’altare, saluti. Beregovo, 7. V. 1948. Ferenc Pásztor, parroco.”²¹³

La Historia domus del convento di Hatvan lo ricordava in questo modo:

²⁰⁶ Katolikus Nevelés, 1926.nm. 9-10., 35-36.

²⁰⁷ Hetényi: 1999., 531.

²⁰⁸ Kölley, György: *Értetek és miattatok* [Per voi e per via di voi]. Nemzetör, München, 1986. 57–63. *In seguito: Kölley, 1986.*

²⁰⁹ Kölley, György: 1986. 63.

²¹⁰ Kölley, 1986., 75.

²¹¹ Király, 1969., 163.

²¹² Kölley, 1986., 75.

²¹³ Lettera del parroco di Beregszász, Ferenc Pásztor, 7 maggio 1948. MFKL 368/1948.

„Alla fine di questo mese si è tenuta la visita, dal 31 maggio al 2 giugno. Abbiamo saputo dal Padre provinciale che Pelbárt Lukács è morto ancora il 18 aprile di quest'anno in Carelia Finnica (Russia). P. Pelbárt Lukács era stato deportato dalla polizia più di un anno fa. P. Pelbárt è stato deportato da Hatvan, così sarà lui il primo morto del convento di Hatvan. Aveva 32 anni ed era membro dell'Ordine da 12 anni. Il Signore lo ha chiamato a sé dopo molte tribolazioni e molte sofferenze – che gli dia la quiete eterna! Pie Jesu Domine, dona ei requiem sempiternam!”²¹⁴

V. Le vittime della dittatura consolidata

La dittatura comunista, mentre stava distruggendo la presenza della Chiesa cattolica nella società (nel 1946 l'abolizione delle associazioni cattoliche, nel 1948 la statalizzazione delle scuole ecclesiastiche), volle rimuovere anche le persone che resistevano all'intenzione principale del potere dello Stato che era la costituzione di una chiesa nazionale istituzionalizzata anche in Ungheria. Gli ostacoli principali in questo senso furono il Cardinale József Mindszenty ed i religiosi ungheresi. Dopo l'arresto del Cardinale, avvenuto il 26 dicembre 1948, l'attacco venne sferrato contro la Chiesa da due direzioni. Una di esse fu il tentativo di far schierare il clero dalla parte della politica dello Stato,²¹⁵ l'altra l'esclusione di tutti coloro che non stavano a questo gioco. Ambedue avevano come obiettivo indebolire la fedeltà a Roma. Anche Bernát Károlyi e Rafael Kriszten divennero vittime di queste circostanze.

1. La vita del Padre Bernát Károlyi

P. Bernát Károlyi nacque il 19 giugno 1892 ad Almáskamarás (regione Békés). Il nome originale della famiglia era stato Krausz, i loro avi erano venuti in Ungheria dalla Sassonia.²¹⁶ Dei 10 figli (Bernát nacque come settimo) quattro ottennero una laurea. In famiglia impararono l'amore alla cultura e la disciplina, la madre assicurò l'educazione religiosa.²¹⁷ Lo testimonia una lettera di Padre Bernát datata del 1908 in cui lui ringrazia i genitori per essersi occupati di lui nonostante la loro povertà e per averlo fatto battezzare.²¹⁸ Ádám (questo fu il suo nome di battesimo) fu aiutato dal parroco del paese, probabilmente sarà stato lui a raccomandarlo al seminario minore della Provincia Francescana San Giovanni da Capestrano, al Collegium Seraphicum di Radna (regione Arad, Romania), affinché potesse svolgere lì i suoi studi, col sostegno dell'Ordine.²¹⁹ Nel 1907 divenne religioso francescano a Pécs,²²⁰ professando i voti semplici nel 1908, poi, dopo gli studi di scuola media frequentò la Facoltà di Teologia della Provincia, per diventare nel 1911 uno degli studenti fondatori dello studentato di Gyöngyös.²²¹ Professò i voti solenni nel 1913, e fu ordinato sacerdote nel 1915 ad Eger.²²² Partecipò alla prima guerra mondiale in qualità di cappellano militare negli anni 1917-1918,²²³ ma questo servizio ebbe un'influenza così profonda su di lui, che aveva fatica a

²¹⁴ Historia Domus del convento di Hatvan, 1948. MFKL, la morte di P. Pelbárt.

²¹⁵ Cf. Lettera del Ministro Ernő Gerő al Ministro György Marosán, 22 novembre 1948, MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 22.

²¹⁶ Unser, Margit: *...erst di Enkel fanden das Brot, Die Ansiedlung der Familie Kraus in Ungarn* [I primi a trovare il pane furono i nipoti. L'insediamento della famiglia Kraus]. Zürich, ETH-Bibliothek, 2001., 34.

²¹⁷ Cf. Kálmán, Peregrin: *Igazi ferences munka volt, Károlyi Bernát kecskeméti működése* [Fu un vero lavoro francescano. L'attività di Bernát Károlyi a Kecskemét]. (manoscritto), Budapest, 2002, 37–38. *In seguito: Kálmán, 2002.*

²¹⁸ Lettera di Bernát Károlyi in lingua tedesca, 1908. MFKL, Documenti della causa di Beatificazione.

²¹⁹ *Károlyi Ádám Bernát*, in: Majsai, 1970., 138.

²²⁰ *Károlyi Ádám Bernát*, in: Majsai, 1970., 138.

²²¹ Cf. Kálmán, 2002. 15.

²²² *Károlyi Ádám Bernát*, in: Majsai, 1970., 138.

²²³ ÁBTL, Bernát Károlyi e compagni, B. XLI. 3051/950. 80.

reinscriversi nella vita religiosa. Nel gennaio del 1924 scrisse una lettera al vescovo di Pécs, a proposito del quale l'ordinario della diocesi si rivolse al Padre Provinciale Alajos Tamás (1857-1932). In questa occasione il Padre Provinciale riassunse così i progetti di P. Bernát:

„Non vi è nessun motivo per la secolarizzazione..., non si può considerare un motivo sufficiente avere abbastanza della disciplina religiosa e desiderare una vita più libera.”²²⁴

Più tardi:

„... Non posso dire che P. Bernát appartenga alle persone totalmente ineccepibili, ma non posso nemmeno dire che abbia una mancanza relativa a qualche peccato grave – solo che da quando è tornato dal servizio militare, non trova il suo posto nel convento ed è sempre irrequieto. Del resto, nel mantenere i suoi obblighi sembra abbastanza diligente ed abile.”²²⁵

Nel maggio del 1926 – benché Padre Bernát sia stato trasferito a Kecskemét per via dei continui problemi connessi con lui – il notaio della *Historia domus* accoglie come notizia positiva il suo arrivo.²²⁶

„In novembre abbiamo cominciato a Kecskemét ad organizzare la questione dei poveri. Il Padre Guardiano si è assunto di svolgere le trattative con i dirigenti della città. Padre Bernát, direttore del Terz'Ordine... organizzava i terziari, come assistenti, persone addette alle collette.”

I francescani ungheresi sin dal Medioevo non avevano avuto una missione *ad gentes*, in cui la Provincia avesse preso parte a livello istituzionale. Proprio per questo fu un passo importante, quando i superiori della Provincia San Giovanni da Capestrano nel 1928 posero la questione di un gruppo missionario da inviare in Cina.²²⁷ Padre Bernát sin dal primo momento della dichiarazione dell'intento di fondare una missione, fu indicato come persona adatta ad essere inviata. Lo dimostrano bene anche le righe del definitore generale dell'Ordine, di origine ungherese:

„Non legate le ali spirituali di coloro che tra circostanze relativamente anguste della Provincia non corrispondevano perfettamente ai requisiti! Cioè fratelli come per esempio Padre Bernát saranno capaci di dare il sangue del cuore per la missione, lasciateli partire, lasciateli lavorare, lasciateli rimediare (se hanno errato) eventualmente spargendo il sangue o trovando la morte precoce. Sono vissuto per lunghi anni in Province dell'Ordine dove questa concezione cristiana ha salvato molte persone per Cristo così che li hanno lasciati partire per le missioni. Così, in un certo senso, la missione è diventata un parafulmine. E all'estero spesso hanno operato cose straordinarie proprio coloro che in patria avevano sfortunatamente errato. La strada della grazia non è la nostra strada!”²²⁸

Cioè P. Bernát fu ritenuto dai superiori già nel 1929 adatto al martirio, più precisamente vedendo le sue manchevolezze pensavano di indicare la strada della sua vita religiosa nella dedizione totale.

„Il nostro buon Padre Superiore, P. Oswald Oslay... affidò a me il piccolo gruppo missionario, con queste parole: 'Sii padre e madre dei tuoi fratelli!'”²²⁹

²²⁴ Lettera del Ministro Provinciale Alajos Tamás al vescovo di Pécs, Gyula Zichy, gennaio (?) 1924, Archivio Vescovile di Pécs, 1264/1924.

²²⁵ Lettera del Ministro Provinciale Alajos Tamás al vescovo di Pécs, Gyula Zichy, gennaio (?) 1924, Archivio Vescovile di Pécs, 1452/1924.

²²⁶ *Historia Domus* del convento di Kecskemét, MFKL, maggio 1926.

²²⁷ Presenta brevemente la storia: *A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története, Historia brevis Praefecturae Apostolicae de Paoking*. A cura di: Kálmán, Peregrin e Vámos, Péter, (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, 2.), Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 2005.

²²⁸ Lettera di Pál Schrotty al Ministro Provinciale Oswald Oslay 11 aprile 1929, MFKL, (senza segnetura) e Id. al Ministro Provinciale Oswald Oslay, 1 novembre 1929, 1929./814.

²²⁹ P. Károlyi, Bernát ofm: *Magyar Ferencesek Kína felé... Egy misszionárius útinaplója (Ferences világmisziók)* [Francescani ungheresi verso Cina... il diario di viaggio di un missionario. Missioni mondiali francescane]. Ferences Missziók Országos Ügyvivősége, Budapest, 1942.

Dopo aver creato le strutture iniziali della missione, il centro dei francescani ungheresi divenne Paoking. Fondarono luoghi pastorali, costruirono una chiesa e attraverso l'assistenza alla gente in miseria tentarono di portare il Vangelo vicino alla popolazione. Costituirono per gli orfani con l'aiuto delle Suore della Misericordia di Szatmár, provenienti dall'Ungheria un orfanotrofio (1933, 1936) e nel 1937 una scuola per 130 studenti. Nel 1936. P. Bernát divenne vice governatore apostolico della zona, e fu in quell'anno che scrisse:

„In un anno 1002 anime ricevettero il battesimo, abbiamo somministrato 5299 confessioni e 18.678 comunioni.”²³⁰

Insegnarono 860 catecumeni. Precedentemente vi avevano avuto luogo solo 5-7 battesimi all'anno. Nella sua lettera datata del 7 dicembre 1935 leggiamo:

„I comunisti hanno utilizzato il conflitto nippo-cinese e con un colpo di mano magistrale sono penetrati ed hanno occupato il cuore della regione Hunan. Ero sulla via di ritorno dopo tre settimane di assenza, quando ho ricevuto la notizia che i comunisti erano entrati: la parte settentrionale, Sinwha, dove è attivo Padre Ipoly, è stata già occupata e stavano procedendo verso Paoking. Certamente mi sono affrettato a giungere a casa ma sono entrato già a malapena nella città stretta in assedio. In casa c'era il massimo panico – ognuno scappava, non si poteva avere notizie sicure... La situazione diventava sempre più preoccupante, di ora in ora, così ho mandato i 4 altri Padri verso meridione, alla sede della prefettura e siamo rimasti solo in tre, con Padre Piusz e Frate Bence, per guardare il frutto di 4 anni di lavoro e fatica, la nostra cara missione e l'orfanotrofio ed assicurare la cura ai quasi 60 orfani nostri. Intanto i missionari occidentali giungevano come fiere che fuggono la caccia, dopo 5-6 giorni di nascondimento, malati e senza soldi. Era opera della Divina Provvidenza il fatto che siamo rimasti, così abbiamo potuto aiutare la fuga dei poveri missionari e potevamo fornir loro un poco di soldi. La nostra situazione è abbastanza difficile, la città è piena di spie... È vero, anche l'atmosfera del popolo è sempre più ostile, in 4 anni e mezzo non sono stato insultato tante volte come nei giorni presenti, minacce di ogni genere e slogan comunisti vengono imbrattati sul muro della nostra missione. Tanto più dobbiamo rimanere perché nessuna autorità civile o militare prende la responsabilità per la nostra missione, così dobbiamo resistere fino alla fine – se ce ne andassimo, sarebbe inevitabile la derubazione della nostra missione. E che sarebbe dei tanti piccoli orfani? Certamente facciamo tutti i preparativi per la fuga e se ci fosse un pericolo diretto, manderei via anche gli altri due fratelli e rimarrei da solo, nascondendomi travestito.”²³¹

Queste righe fanno vedere bene la disponibilità al sacrificio del P. Bernat. Nel 1938 venne accusato di accuse false, come si venne a sapere più tardi, ma lui dovette ritornare in patria dietro il provvedimento della Congregazione. Il Padre Provinciale caratterizzò così la sua opera:²³²

„Come superiore degli altri nostri missionari diresse fino a questo momento con grandissima diligenza e saggezza i compagni affidatigli; nella vita missionaria i nostri hanno meritato la riconoscenza di altri missionari; era stato sempre diligente nella conversione degli atei, agisce in maniera zelante e saggia nella vigna del Signore. Dimostra sempre una carità intima verso gli indigeni cinesi, per vincerli per Cristo e per la salvezza... Nell'azione riesce a frenare saggiamente ed intelligentemente il gareggiare illimitato; dove spera di ottenere beni spirituali, collega questa saggezza al coraggio spirituale e sono

²³⁰ Károlyi Ádám Bernát, in: Majsai, 1970., 139. Questo dato differisce dai numeri registrati nella storia della missione.

²³¹ Lettera di Bernát Károlyi alla Superiore delle Suore della Misericordia di Szatmár, 7 dicembre 1935, K-8.

²³² Hermann, Hermenegild, *Candidatus pro Superiore Ecclesiastico...*, 29 novembre 1934, 1476/1934., 423-424., 429.

*chiaramente visibili i frutti di questa sua attività: la stabilità della missione in un territorio assai difficile...*²³³

Nel 1940 venne trasferito a Kecskemét, dove accanto a celebrare le sante messe i sacerdoti si occuparono della visita dei malati, della confessione, della catechesi delle cascine vicine alla città, l'assistenza sociale degli incarcerati, qualche volta dei militari, la direzione di diverse associazioni religiose. Nel 1944 chiese al suo Padre Provinciale di far elevare la loro chiesa al rango di parrocchia,

*„Purtroppo le nostre idee vengono confermate anche dal tempo: ora che un governo dell'estrema destra sale al potere, possiamo attendere brutte sorprese come in Germania.*²³⁴

Quando nella primavera del 1944 i crocefreciati salirono al potere, lui prese le difese dei perseguitati a diversi livelli. Durante il fronte:

„Lasciarono qui i vecchi inetti, i malati, e questi vennero uno dopo l'altro alla difesa antiaerea o si fecero portare qua: ben presto la cantina era piena ma anche tutto il convento... In certi periodi stavano in cantina anche 160 persone...”

Il sindaco

„consegnò la città al Padre Guardiano, affidò ai francescani la direzione dell'ospedale e dell'ospizio e così prese congedo dalla sua amata città... I russi presero in consegna l'ospedale, così organizzammo un ospedale per i malati civili nel nostro convento. Consegnammo la stanza dei terziari, l'ufficio, il refettorio e la cucina, cioè tutto il pianterreno. Per diversi mesi il convento fungeva da albergo, i treni partirono solo da Kecskemét, così arrivarono tutti a piedi o in macchina ed attesero qui la partenza incerta dei treni. In certi giorni anche 20-30 persone di passaggio chiesero il pernottamento ed un piatto di cibo caldo. In tutta la zona questo fu risaputo.” La sua attività fu caratterizzata così dopo la guerra: *„Quel che opera il guardiano Bernát Károlyi, e il culmine del ruolo del buon samaritano.*²³⁵

Durante la persecuzione degli ebrei cercò di scansare ogni ostacolo dalla somministrazione del sacramento del battesimo, perché certe volte ciò significava la salvaguardia di alcune persone: per questo dovette contrastare anche al proprio vescovo.²³⁶ Stipulò contratti retrodatati con i commercianti ebrei, affinché potessero rimanere nonostante il divieto della legge nei negozi dati in fitto del convento; si recò ai lager di internamento a 100 km per cercare i suoi fedeli deportati e per offrire loro opportunità per scappare.

*„So che quando fecero partire il treno del ghetto, fu lui l'unico ad andare alla stazione a confortare i miserabili. Fu fatto allontanare dal comandante tedesco.*²³⁷

Nel convento nascose ebrei e perseguitati politici, e per il salvataggio della città collabora con quel Erik Molnár (1894-1966) che più tardi avrebbe presentato a Mátyás Rákosi il progetto di condanna del P. Bernát Károlyi.

*„La sua mentalità è caratterizzata nel miglior modo dal fatto che ha compiuto le azioni per me, esponendosi, nonostante conoscesse la mia attività svolta durante la dittatura proletaria del 1919.”*²³⁸

²³³ Hermann, Hermenegild, *Candidatus pro Superiore Ecclesiastico...*, 29 novembre 1934, 1476/1934., 423-424., 429.

²³⁴ Lettera di Bernát Károlyi al delegato generale Pál Schrotty, 22 marzo 1944, MFKL, 102/1944 sz. Ad no. 617.

²³⁵ Király, Kelemen OFM: *Naplóm* [Il mio diario]. Kárpát Könyvkiadó, Ohio, 1974. 193. *In seguito: Király, 1974.*

²³⁶ Lettera del vescovo di Vác, József Pétery al Ministro Provinciale Pál Schrotty, 30 maggio 1944, MFKL, 2900/1944.

²³⁷ Lettera di Sándor Székely, 16 maggio 1950, Archivio della Capitale Budapest (in seguito: BFL), B. XLI. 3051/950., pagina non numerata.

²³⁸ Lettera di Sándor Székely, 16 maggio 1950, BFL, B. XLI. 3051/950., pagina non numerata.

– osservò una delle persone da lui salvate. Altri descrissero che procurava documenti falsi e asilo per i perseguitati e che li sosteneva continuamente con l'incoraggiamento.²³⁹ Lo stesso P. Bernát, nel suo discorso di difesa pronunciato nel 1950, parlò così di questo periodo:

„...Ho agito secondo la mia convinzione, in maniera degna del mio essere sacerdote, quando durante le persecuzioni ho aiutato centinaia di persone miserabili destinate a morte per le loro origini. Ho fatto il mio dovere, quando in qualità di guardiano di Kecskemét ho personalmente nascosto e fornito di viveri folle enormi di perseguitati, col rischio continuo della mia integrità corporale e della mia libertà. Accenno solo a titolo d'esempio al fatto che ho accompagnato personalmente da Budapest a Kecskemét diversi perseguitati che versavano in situazioni difficilissime, non poche volte proteggendole col vestirle il saio del nostro Ordine.”²⁴⁰

2. Tribolazione, processo e morte del Padre Bernát Károlyi

Padre Bernát dal giugno del 1945 divenne il cappellano dei nuovi incarcerati a Kecskemét. Vedendo la crudeltà in atto in quel luogo si rivolse al Ministro degli Interni e criticò l'arbitrarietà delle autorità poliziesche.²⁴¹ Nel 1969 un comunista nelle sue Memorie descrisse così la misura di queste crudeltà:

„Siccome la maggioranza degli investigatori politici, come ex destinati ai lavori forzati avevano ampia esperienza del modo inumano con cui il sistema fascista trattava le persone, estorceva deposizioni, questi non potevano liberarsi del sentimento di vendetta...”²⁴²

Le stesse persone insultarono Padre Bernát sin dal mese di luglio del 1945. Osservavano le sue prediche, ed a questo proposito i suoi futuri nemici collegarono coscientemente la critica alla guerra civile spagnola all'accusa di antisemitismo; in più identificarono l'anticomunismo col fascismo. Lo stesso fatto che cercarono di rinnegare le sue omelie, segnala lo scopo antiecclesiastico, l'intenzione di canzonare e limitare l'annuncio del Vangelo ed il ministero sacerdotale. Un tal K.T. nella sua deposizione ebbe a dichiarare:

„È segno di astuzia malintenzionata che [P. Bernát] espone le sue idee reazionarie, fasciste, istigatrici, di agitazione, infiltrandovi ripetutamente il nome di Dio.”²⁴³

E come nel caso del Szaléz Kiss, si tentò anche in questo caso mettere in risalto l'attacco al sacramento della confessione. Uno degli incarcerati depose:

„Sono a conoscenza del fatto, che il frate prima delle messe confessava gli incarcerati che lo desideravano – è apparente il fatto che volevano confessarsi quasi esclusivamente i detenuti politici.”²⁴⁴

Padre Bernát venne arrestato il 26 luglio 1945, tenuto in arresto per 12 giorni poi rilasciato in libertà.²⁴⁵ Infatti, secondo la motivazione apportata dalla Procura Popolare, il reato di cui venne

²³⁹ Lettera di Viktor Nádas, 16 maggio 1950, BFL, B. XLI. 3051/950., pagina non numerata.

²⁴⁰ BFL, B. XLI. 3051/950.

²⁴¹ Bálintné Mikes, Katalin – Szabó, Sándor: *Így kezdődött – Dokumentumok Bács-Kiskun Megye történetéhez* [Così è cominciato... documenti per la storia della Regione Bács-Kiskun], 1944-1945. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai I.). Edizione della Commissione Culturale della Giunta Regionale di Bács-Kiskun. 13.

²⁴² Imre, Gábor: *A kecskeméti demokratikus rendőrség megalakulásának története* [La storia del costituirsi della polizia democratica a Kecskemét]. In: Bálintné Mikes, Katalin – Szabó, Sándor: *Így kezdődött – Dokumentumok Bács-Kiskun Megye történetéhez* [Così è cominciato... documenti per la storia della Regione Bács-Kiskun], 1944-1945. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai I.). Edizione della Commissione Culturale della Giunta Regionale di Bács-Kiskun, 86-87.

²⁴³ BFL, Processi della Procura Popolare, XXV.2.b. (4962/47), 4-6.

²⁴⁴ BFL, Processi della Procura Popolare, XXV.2.b. (4962/47), Deposizione di István Sáró, 25 luglio 1945.

accusato (dichiarazioni antidemocratiche) poteva essere perpetrato solo nei tempi precedenti, filogermanici, per cui venne assolto da questa accusa.²⁴⁶ Dal settembre del 1945 venne di nuovo attaccato, perciò fuggì e quando ritornò in città, venne arrestato e poi rimesso in libertà solo per esplicito interessamento del sottosegretario di Stato degli Interni. Vollero internarlo nella stessa fabbrica di mattoni da dove lui, nella primavera del 1944 aveva cercato di liberare la popolazione ebrea.²⁴⁷

Il Partito dei Piccoli Proprietari nominò Padre Bernát come candidato per essere il deputato di Kecskemét,²⁴⁸ il che venne appoggiato da ambedue suoi superiori.²⁴⁹ Ottenne un successo del 73 %, ma non ricevette il mandato. Dopo questo gli organismi comunisti organizzarono delle manifestazioni nel febbraio del 1946 contro il Primate Mindszenty, Bernát Károlyi e la reazione clericale. Padre Bernát poté tornare al convento per la Settimana Santa del 1946 per presiedere le celebrazioni pasquali, ma subito dopo fece le valige perché solo così fu possibile ottenere la revoca del mandato di cattura a livello nazionale. Il Partito Comunista ottenne il suo obiettivo: Padre Bernát fu con ciò escluso dalla vita cittadina, e con ciò fu allontanato la persona che più autorevolmente rappresentava i valori cristiani a livello della società, e si aprì la strada così all'avanzata del potere comunista a Kecskemét. Padre Bernát nelle elezioni del 1947 fu candidato dal Partito Popolare Democratico, e in quell'occasione poté ritornare alla sua amata città in occasione del comizio elettorale. Secondo il racconto di István Barankovics (1906-1974) a Kecskemét

„diverse ore dopo il comizio elettorale... verso mezzanotte... vi erano migliaia di persone a celebrare Bernát davanti al convento di Kecskemét.”²⁵⁰

In quell'anno però i superiori non gli consentirono più di accettare il ruolo di deputato, quindi si fece candidare solamente per aiutare anche con questo il Partito Popolare Democratico.

„Sono stati ormai due i comizi in cui ho esposto, perché occorreva che ci fosse anche un prete al Parlamento: la Chiesa ha rinunciato a tutti suoi beni, ma non sarà incline mai a rinunciare alle sue istituzioni secolari, alle scuole: il mantenimento di queste deve essere assicurato dallo Stato anche per legge, ecc.”²⁵¹

Nel 1946 venne trasferito a Budapest, al convento di Pasarét.

Nel 1947 venne di nuovo posto sotto accusa.

„Ha detto delle sinistre spagnole che avevano ucciso i preti e chiuso le chiese, poi ha detto che i partigiani ungheresi che lì avevano lottato ed assassinato persone, ora guidavano le sorti dell'Ungheria – non si voleva una democrazia del genere! Durante il suo discorso ha detto pure che coloro che posseggono illegittimamente la proprietà altrui, sarebbero stati accompagnati dalla maledizione dei proprietari e non dalla benedizione di Dio... Otto ragazzi ebrei sono andati in piazza con bandiere rosse a rivendicare la dimissioni di Kereszturi. L'imputato ha quindi ha istigato la gente all'odio razziale.”²⁵²

In quel frangente perfino la Procura Popolare di Budapest pose la questione: perché solo dopo due anni dal discorso tale accusa è stata avanzata? Uno dei motivi poté essere, come anche del suo arresto

²⁴⁵ Verbale della seduta del 10 agosto 1945 del consiglio della casa di Kecskemét, MFKL, Kecskemét.

²⁴⁶ BFL, Processi della Procura Popolare, XXV.2.b. (4962/47). Decreto della Procura Popolare di Kecskemét, 16 agosto 1945.

²⁴⁷ Verbale della seduta del 15 settembre 1945 del consiglio della casa di, MFKL, Kecskemét.

²⁴⁸ Cf.: *Kikre szavazunk november 4-én?* [Chi votare il 4 novembre?] In: Kecskeméti Lapok, 14 ottobre 1945. Annata 78, n. 83.e: *Kecskeméti jelöltek a választásokon* [Candidati di Kecskemét alle elezioni], Ivi. 25 ottobre 1945. Annata 78. n. 86. szám, secondo cui P. Károlyi è al 50. posto sulla lista della Regione Pest del Partito dei Piccoli Proprietari.

²⁴⁹ Lettera del Ministro Provinciale Pál Schrotty a Bernát Károlyi, 10 ottobre 1945, MFKL, 960/1945. e: lettera del vescovo di Vác, József Pétery a Bernát Károlyi, 24 ottobre 1945, Archivio Vescovile e Capitolare di Vác, 3667/1945.

²⁵⁰ Cit.: Kálmán, 2000., 77.

²⁵¹ Lettera di Bernát Károlyi al Ministro Provinciale Pál Schrotty, 15 ottobre 1945, MFKL. 1945/362.

²⁵² BFL, Processi della Procura Popolare, XXV.2.b. (4962/47), 133.

più tardi, che P. Bernát fu sostenitore del politico István Barankovics e lo convinse a fuggire in Occidente.²⁵³ Infatti, Mátyás Rákosi volle far diventare del deputato il dirigente della chiesa nazionale, indipendente da Roma.²⁵⁴

Prima dell'Avvento del 1949 il Bernát Károlyi convocò i fedeli di Pasarét ad un evento precedentemente insolito, la benedizione delle corone d'Avvento. In questo contesto esortava i fedeli alla fedeltà alla loro fede e alla catechesi dei figli. Poco dopo, il 28 novembre 1949, quando uscì dal convento per andare a fare le spese per l'asilo infantile che funzionava nell'edificio della chiesa, fu arrestato per strada.²⁵⁵ Dal 1 al 18 marzo del 1950 fu sotto il controllo della Procura Militare, poi scattò l'arresto preliminare. Nel suo processo l'accusa fu organizzazione contro lo Stato. La legge, in base alla quale le autorità procedevano, fu quella sulla tutela della Repubblica, n. 1946/VII e si riferiva ancora ad un paese con diversi partiti, eppure i comunisti la applicarono nel processo contro Károlyi ormai alla dittatura, facendone un *processo preconcelto*. Sotto questa denominazione intendiamo

„procedure penali che si staccano dall'obiettivo prefisso alla procedura penale secondo la legge sulla procedura penale, per servire invece scopi politici.”

Lo scopo in questo caso, secondo la forma già presentata nel processo contro Szaléz Kiss: connettere la Chiesa (Bernát Károlyi), il clero col periodo Horthy, dichiarato fascista (i soci sarebbero stati degli ufficiali militari laureati prima della guerra mondiale) e l'ambasciata degli Stati Uniti. Cioè, intendevano presentare la Chiesa come sostegno all'imperialismo internazionale.²⁵⁶ Inoltre nel processo si parlò dell'organizzazione di 25.000 persone armate e 100.000 sostenitori, in gruppi ostili contro lo Stato. Secondo lo storico del diritto che si era occupato della causa, durante gli anni sono stati condannati al massimo 1.200 persone con questa accusa.²⁵⁷

Nel processo, nelle deposizioni si ripete la dichiarazione che gli imputati avevano depresso per l'accusa nella paura di essere riportati alla polizia politica.

„Ho passato 61 giorni al Dipartimento Politico Militare.... non intendo fare nessuna osservazione su quel che è successo lì.”²⁵⁸

– dice uno di essi, o con più garbo, quando con riferimento all'esaurimento nervoso, revocano le deposizioni precedenti.²⁵⁹ Inoltre, secondo i punti dell'accusa, P. Bernát aveva accolto un organismo di congiura contro lo Stato nel convento di Pasarét, tenne i rapporti con Mindszenty, tramava con un impiegato dell'ambasciata americana e gli passò delle informazioni. Queste informazioni (anche se sono probabilmente ricostruzioni della polizia) presentano fattualmente la situazione della Chiesa di allora: i giovani sono costretti ad entrare nelle organizzazioni comuniste, le associazioni cattoliche sono state abolite, non esiste la catechesi libera, i giovani vengono allontanati con trucchi dalla frequenza delle messe e dall'iscrizione alle ore di religione. È ben visibile che lo scopo di tutto questo non fu altro che dimostrare che la Chiesa cattolica fu un 'centro di spionaggio', un sostegno per la reazione.

„Nel processo Károlyi non abbiamo trovato nessuna prova oggettiva che sostenesse la fattispecie oggetto dell'accusa. Non vi furono nemmeno testimoni non interessati. I due testimoni neanche interrogati sono imputati in altre cause.

²⁵³ C.f. Kálmán, 2000., 77–79.

²⁵⁴ Memorie di István Barankovics, New York, 1970. La colonna sonora è a disposizione sul DVD *A kereszténydemokrácia Magyarországon* [La democrazia popolare in Ungheria], 2009, KDNP.

²⁵⁵ *Historia Residentiae di Budapest-Pasarét*, 98. MFKL.

²⁵⁶ Cf.: Révész, Béla: *Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években* [Aspetti politici e giuridici del concetto di lotta di classe negli anni Cinquanta]. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Iuridica et Politica*, Tomus LIV. Fasciculus 15. Cf. ancora: Zsitnyányi, Ildikó: *„A hazáért mindhalálig” A magyar tisztikar ellen irányuló perek 1945-1953* [Per la patria fino alla morte! Processi contro gli ufficiali ungheresi, 1945-1953]. In: *Katonai perek 1945-1958* [Processi contro militari 1945-1958]. *Történeti Hivatal*, Budapest, 2001., 173–197.

²⁵⁷ Per il carattere preconcelto del processo v. Kahler, Frigyes: *A nagy tűzvörös sárkány torkában. Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945-1956* [Nella gola del grande dragone rosso fuoco. Processi preconcelti contro religiosi francescani, 1945-1946]. Kairosz, Budapest, 2009. 159. *In seguito: Kahler, 2009.*

²⁵⁸ Kahler, 2009., 160.

²⁵⁹ BFL, B. XLI. 3051/950., 324-331.

Non esistette quindi altra prova che le deposizioni degli imputati in fase investigativa, nella maggioranza più tardi revocate!... In questo contesto il tribunale avrebbe dovuto rendere conto del fatto perché deposizioni revocate furono accettate. Il tribunale nella fase giudiziaria del processo asservì quindi in tutto le esigenze del potere. Ciò fu quindi la conseguenza del fatto che Bernát Károlyi non si era assoggettato al sistema di potere dopo la prima causa, con lo scopo di abolire la fede in Dio. Lui rimase fedele alla sua fede e ai suoi voti religiosi. Osò alzare la voce per i suoi e fece di tutto per salvare la fede cristiana, senza mai varcare i limiti della moralità e delle leggi corrispondenti alla moralità.”

– stabilisce lo storico del diritto, Frigyes Kahler.²⁶⁰ Bernát Károlyi sopravvisse a questi giorni gravemente ammalato, come poté dimostrare anche tramite il parere di un medico. Il procuratore chiese per lui comunque la condanna ai lavori forzati.²⁶¹

Per quanto riguarda la condanna, l’ultima parola spettò al dittatore Mátyás Rákosi, alla cui scrivania fece pervenire la domanda il Ministro della Giustizia Erik Molnár che conosceva bene P. Bernát, siccome durante la guerra aveva trovato asilo probabilmente proprio grazie a lui.

„Relazione. Budapest, 16 novembre 1950. Ho esaminato le cause delle persone ecclesiastiche in arresto preliminare, ed avanzo la seguente proposta per quanto riguarda le cause non ancora concluse con sentenza entrata in vigore: 1. Bernát Károlyi, religioso francescano, già guardiano del convento di Pasarét, è stato condannato a 15 anni di reclusione, siccome era imputato di una causa di spionaggio di grande respiro. È stato condannato già precedentemente a 7 mesi di reclusione per istigazione contro la democrazia. Il Tribunale Supremo dovrà procedere in udienza ed approvare la sentenza di primo grado.”²⁶²

Nel documento le cause sono categorizzate, così gli ecclesiastici formarono una categoria a sé, il che dimostra chiaramente l’ostilità contro la Chiesa e l’illegittimità: in un processo di giustizia a decidere è la direzione del Partito e non il tribunale. P. Bernát alla fine fu condannato il 18 novembre 1950 a 15 anni di reclusione, 10 anni di divieto di svolgere funzioni pubbliche e alla confisca totale dei beni.²⁶³ Il carattere antiecclesiastico del processo fu chiaro al Cardinal Mindszenty. Nelle sue *Memorie* scrisse infatti:

„... la Via Crucis che il mio nipote József Légrády e la famiglia dovettero percorrere.”²⁶⁴

József Légrády fu condannato nel processo contro Bernát Károlyi – secondo il Primate il motivo ne era stato lui stesso.

Secondo la scheda carceraria del P. Bernát fino al 1952 era incarcerato a Vác e poi a Budapest, e il suo stato di salute era stato qualificato „buono” (!).²⁶⁵ I suoi ex compagni di carcere più tardi lo ricordarono così:

„...hanno portato da noi un vecchio che camminava molto difficilmente ed aveva lo sguardo angelico....Bernát Károlyi... Una cosa sta sicura: la convivenza di una-due settimane con Padre Bernát ha ridato ad alcuni dei nostri compagni di carcere la certezza della santa fede di Cristo e tramite lui

²⁶⁰ Kahler, 2009., 160.

²⁶¹ BFL, B. XLI. 3051/950., 361.

²⁶² Lettera di Erik Molnár a Mátyás Rákosi, 16 novembre 1950. In: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez, 3. „Párt”-ítéletek* [Documenti per la storia della giustizia, 3. Sentenze del Partito]. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994. 325. In seguito: *Iratok, 1994.*

²⁶³ Cf. Archivio del Dipartimento di Trasporto e Registrazione del Comando Nazionale dei Carceri, Registro, 1952, scheda di Bernát Károlyi.

²⁶⁴ Cita Mindszenty Ádám Somorjai OSB, *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban* [Linee di rottura nelle Memorie del Cardinal Mindszenty], ELTE, Budapest, 2013. 152.

²⁶⁵ Cf. Archivio del Dipartimento di Trasporto e Registrazione del Comando Nazionale dei Carceri, Registro, 1952, scheda di Bernát Károlyi.

*abbiamo ottenuto la pace vera, più tranquilla e più vivificante del nostro spirito.*²⁶⁶

Nel 1958 László Temessváry scrisse così:²⁶⁷

„Ci conoscevamo già prima di essere stati nella stessa cella. Bernát Károlyi era una figura nota a tutti i carcerati e dove compariva la sua esile figura intrepida, si raggruppavano gli uomini. Gli volevano bene, perché il suo sguardo bonario confortava e le sue parole guarivano la gente.”

Poi presentò dettagliatamente la sua malattia ai polmoni, che per via della trascuratezza da parte dei medici aveva preso sopravvento sull'organismo e portò alla sua morte.

Béla Dénes (1904-1959) in una sua opera pubblicata nel 1999, in qualità di medico del carcere affermò che gli incarcerati non vennero curati secondo la malattia, ma secondo il „reato” commesso.²⁶⁸

*„Inutilmente però si aveva la motivazione oggettiva, la benevolenza, far entrare all'ospedale un sacerdote cattolico o un religioso era quasi impossibile e se alla fine con grande difficoltà sono entrati, bisognava rispettarli molto presto. Il Reparto per la Difesa dello Stato sapeva benissimo chi erano i loro nemici! Odiavano gli aristocratici, il ceto medio cristiano della vecchia Ungheria, non li stimavano per nulla, ma non li ritenevano pericolosi nemmeno. Con le confessioni protestanti hanno fatto un patto – con le comunità ebraiche non c'era bisogno nemmeno di questo – però la Chiesa cattolica ungherese è rimasta un avversario, un nemico per loro, da rispettare e da sterminare. Li perseguitavano dove potevano e avrebbero voluto anche me un aiuto in questo lavoro. Ma non lo sono diventato. Certamente tra i sacerdoti cattolici e soprattutto tra i sacerdoti diocesani ed i religiosi vi erano grandissime differenze – a vantaggio sempre di questi ultimi.”*²⁶⁹

Un altro compagno di carcere del Bernát Károlyi, Ödön Málnási (1898-1970), precedentemente capo dei crocefreciati, diede questa dichiarazione:

*„Una volta fummo di notte in corridoio stretti tra ferri Padre Bernát, il Padre Provinciale dei Gesuiti, io ed altri ancora. Gran parte degli altri ogni tanto urlava per il dolore. Il provinciale gesuita pregava con calma dignitosa. Bernát pregava sorridendo e mi ha chiesto di pregare con lui (anch'io ero solito a sorridere tra le torture infernali) per la liberazione della nostra nazione dal potere infernale e per il rafforzamento della Chiesa cattolica. Nell'estate di quell'anno una volta ci hanno picchiati tutti. Quando tutti sfilavano davanti agli aguzzini, bisognava dichiarare la nostra professione. Io non ho detto il vero, perciò oltre ad un enorme schiaffo mi hanno stracciato a sangue solo la schiena in alcuni punti. Padre Bernát ha detto fieramente: sono religioso francescano. A questo punto lo hanno scaraventato per terra e gli hanno dato calci e pugni fino a rompergli le costole e che gli usciva sangue dal naso e dalla bocca. Quando dopo il pestaggio siamo saliti alla cella ed abbiamo discusso l'evento, era raggianti di felicità per aver potuto partecipare alle sofferenze di Cristo. Un'altra volta quando mi hanno tenuto in posizione accovacciata e mi hanno schiaffeggiato per ore finché i muscoli della mia gamba si sono infiammati, mi ha dato impacchi con l'asciugamano umido tutta la notte.”*²⁷⁰

László Márkus²⁷¹ ha pubblicato il suo scritto

²⁶⁶ In: Kálmán, 2000., 79.

²⁶⁷ Kálmán, 2002., 57-62.

²⁶⁸ Dénes, Béla: *Ávósvilág Magyarországon – egy cionista orvos emlékiratai* [Il mondo dell'ÁVO in Ungheria. Memorie di un medico sionista]. Kairosz, 1999, 44. In seguito: Dénes, 1999.

²⁶⁹ Dénes, 1999., 113-114.

²⁷⁰ Málnási, Ödön: *Páter Károlyi Bernát*. In: Málnási, Ödön: *Magyar mártírok* [Martiri ungheresi]. London, 1958., 58-59.

²⁷¹ Márkus, László: *Két ünnep a váci börtönben* [Due feste nel carcere di Vác]. In: »Magyar Nemzet«, 3 marzo 1991. Cit.: Kamarás, Mihály: *P. Károlyi Bernát*. In: Kálmán, 2000. 76.

„alla memoria del religioso francescano B.K... Qualche giorno prima di Pasqua... tenendo in mano il nostro asciugamano e il pezzettino di sapone... nel vestibolo tutti si sono denudati completamente, seguendo l'ordine, poi, nell'altro locale poteva mettere sotto la doccia assieme con un gruppo di altre persone... Qui ho visto il religioso francescano, Bernát Károlyi, amico di István Barankovics. Siamo finiti sotto la stessa doccia ed ho vissuto la confessione più fantastica della mia vita. Completamente nudo davanti al sacerdote ugualmente nudo, la cui piccola benedizione era nascosta dall'acqua scrosciante. Quei pochi secondi erano una festa, un specie di trionfo sulla violenza... La confessione sotto la doccia ha dato la fede della risurrezione!... Dopo quasi quattro decenni non si è diluito nella memoria il corpo di Bernát Károlyi, distrutto dalla sofferenza, come sussurrava le parole dell'assoluzione sotto l'acqua della doccia.”

Sulla sua morte un suo confratello incarcerato assieme a lui, scrisse così:

„Poi ho sentito, che è morto lì con un peso di 34 chili. E lo stesso medico dell'ospedale ha detto che qualcuno doveva prendere la responsabilità per questa persona. Ma chi avrà questa responsabilità, non l'ha detto nessuno.”²⁷²

La sua morte avvenne, secondo il verbale di autopsia ritrovato pochi anni fa, il 2 marzo 1954, alle ore 16.30. Prima, il 26 febbraio 1954 era stato trasferito all'Ospedale di Via Városmajor, a Budapest, per essere operato. Alla notizia della causa di beatificazione si è presentata una signora non vedente che in un'intervista alla radio sostenne di aver assistito all'operazione di Padre Bernát. Nelle fotografie a raggi X aveva visto le tracce dei pestaggi e la sala operatoria era continuamente guardata da un ufficiale militare.²⁷³ Ciononostante riuscirono a somministrare la comunione a Padre Bernát; secondo la tradizione dell'ordine era stato il P. Töhötöm Galicz OFM (1920-2002) che travestito da medico riuscì a somministrargli l'unzione degli infermi.²⁷⁴ La nostra Provincia, in base alle informazioni rimaste, nel 2010-2011 ha cercato di ritrovare il luogo della sua sepoltura, ma non siamo riusciti purtroppo a rinvenire i suoi resti.²⁷⁵

3. La vita del Padre Rafael Kriszten

P. Rafael nacque il 19 novembre 1899 a Körösbánya che ora si trova in Romania e si chiama Baia de Criş (regione Hunyad).²⁷⁶ La tradizione familiare parla di martiri anche tra i suoi avi, morti durante la persecuzione contro i cattolici in Norvegia.²⁷⁷ Non sappiamo molto degli anni della sua infanzia: secondo la sua matricola nell'Ordine divenne membro della Provincia San Giovanni da Capestrano il 28 agosto 1915 e professò i voti solenni nel 1920, fu ordinato sacerdote nel 1922 a Gyöngyös, dove aveva frequentato la Facoltà di Teologia dell'Ordine. Secondo la descrizione di P. Mór Majsai (1891-1987) aveva lavorato prima nei conventi della Provincia che si trovavano sul territorio della Romania, poi, secondo quanto scrisse lui stesso:

„Ero attivo dal 1928 al 1933 a Kecskemét, dal 1937 al 1939 a Budapest, in Via Pasaréti, dal 1941 al 1946 a Budapest, in Via Mártírok, dal 1946 al 1949 a Pécs e dall'agosto del 1949 a Újhatvan. A Pasarét e Budapest nei periodi citati avevo l'ufficio di guardiano, ultimamente anche a Hatvan svolgevo questa

²⁷² Kálmán, 2000., 251.

²⁷³ Memorie di K. E., 2010. MFKL

²⁷⁴ Memorie di F.F., 2010. MFKL

²⁷⁵ Riassume il processo della ricerca dei luoghi di sepoltura: dr. Susa, Éva: *Összefoglaló néhai Károlyi Bernát ferences szerzetes eltemetési helyének kutatásáról és kihantolási kísérleteiről* [Riassunto sulla ricerca del luogo di sepoltura del defunto religioso francescano Bernát Károlyi e dei tentativi di riesumazione], 2011. Budapest. Documenti della Beatificazione.

²⁷⁶ Cf. Archivio del Dipartimento di Trasporto e Registrazione del Comando Nazionale dei Carceri, Registro, 1952, scheda di Rafael Kriszten.

²⁷⁷ Király, 1974., 206.

*funzione.*²⁷⁸ I suoi fedeli in diversi luoghi lo ricordarono come qualcuno che „è riuscito a vincere lentamente, tramite il suo buon carattere l'indifferenza della gente neutrale e procede sulla migliore strada per ottenere l'approfondimento desiderato della vita di fede.”²⁷⁹

Altri:

*„Abbiamo davvero accolto nell'anima Padre Rafael, come persona che ci appartiene per tutto, siamo diventati tutt'uno con lui, è ormai parte integrale e padre della nostra anima”.*²⁸⁰

Dopo diverse soste piuttosto brevi, nel 1940 Padre Rafael giunse a Budapest, al convento di Pasarét, e poi alla casa madre della Provincia, a Margit körút.

*„Qui visse i tempi più difficili, l'assedio di Budapest”.*²⁸¹

In questo luogo fu il rafforzatore della disciplina interna dell'Ordine che curò attentamente anche la formazione degli adulti nella fede,²⁸² sostenne i poveri,²⁸³ tentò di organizzare la cura degli orfani della guerra²⁸⁴, e preparò le persone a lui affidate anche a praticare il pentimento perfetto durante i bombardamenti.²⁸⁵

Quando vennero introdotte in Ungheria le leggi razziali, i dirigenti della Comunità Ebraica ostacolarono l'intenzione dei loro fratelli nella fede a prendere il sacramento del battesimo, non dando o ritardando il rilascio dei documenti di abbandono della fede ebraica. Lui comunque li battezzava, esponendosi all'accusa di andare contro le leggi civili. Collaborando con le autorità dell'Arcidiocesi fece di tutto affinché la sua parrocchia salvasse i perseguitati anche tramite l'accoglienza delle persone nella Chiesa cattolica e accomodando matrimoni. Secondo le matricole della Parrocchia di Budapest, Margit körút (dove lui fu parroco) negli anni 1944-1945 furono battezzate 2700 le persone ebraiche! Inoltre organizzò anche la collocazione di persone ebraiche nella campagna.²⁸⁶

*„Le leggi razziali e le sue disposizioni incerte, la confusione tra razza e religione e certe agevolazioni portano migliaia di ebrei alla nostra parrocchia. Sull'altra riva del Danubio, alla parrocchia della Basilica e alla Parrocchia di Terézváros del VI distretto aspettano migliaia di persone per avere l'accesso alla Santa Chiesa Madre, dove sperano in una difesa contro le disposizioni disumane. Il corridoio è pieno già la mattina. Si presentano anche molti da Pest, con il documento di rilascio della parrocchia di appartenenza. Organizziamo uno dopo l'altro i corsi di preparazione, di 350 persone ciascuno. Praticamente ogni Padre ha uno o due corsi di convertiti. I lavori amministrativi durano dalle 8 di mattina alle 6 di sera, senza pranzo, facendo l'assunzione di questi miserabili. Ci teniamo severamente al periodo di preparazione di tre mesi...”*²⁸⁷

Il 4 novembre 1944 alla notizia che il ponte sul Danubio fu fatto esplodere, si affrettò al fiume che separa Buda e Pest.

„Divenne palese che erano caduti nel Danubio anche i vagoni del tram. Con Szerén Szabó ci affrettammo sul luogo. Ormai i militi crocefrecchiati fatti venire dalla caserma Radezky sbarrarono le strade che conducevano al Danubio e solo dopo un intervento energico ci lasciarono ad adempiere la nostra vocazione. Il crocefrecchiato di servizio in riva al Danubio con cortesia

²⁷⁸ Cit: Hetényi, 1999., 509.

²⁷⁹ Lettera di János Fonth al Ministro Provinciale Hermenegild Hermann, 22 agosto 1939, MFKL, 975/1939.

²⁸⁰ Lettera dei fedeli di Pasarét al Ministro Provinciale Hermenegild Hermann, 21 agosto 1939, MFKL, 975/1939.

²⁸¹ *Kriszten Ferenc Rafael*, in: Majsai, 1970., 128–129.

²⁸² Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 23 novembre 1941.

²⁸³ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 14 e 24 dicembre 1941.

²⁸⁴ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 13 settembre 1942.

²⁸⁵ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 13 settembre 1942.

²⁸⁶ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 22 gennaio 1945.

²⁸⁷ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 12 agosto 1944.

inaspettata ci offrì il motoscafo preparato. Con esso ci avviammo verso la riva di Pest. Nel bel mezzo del fiume il motore si fermò e ci misero a disposizione una barca minore. Ci affrettammo sul ponte inclinato dentro l'acqua e somministriamo il sacramento dell'estrema unzione ai morti tirati fuori dall'acqua. Fu un esempio dell'attività pastorale moderna...²⁸⁸

Dopo leggiamo quanto segue:

„Le cause degli ebrei significano un lavoro terribile. La Nunziatura ed il Primate Principe fanno di tutto per salvare quanto appena si può e togliere così il vigore alle misure disumane. Il Primate Principe scrisse anche una lettera circolare che avremmo dovuto leggere dal pulpito. Un giorno prima l'ufficio del Cardinale bloccò la pubblica lettura della lettera circolare, perché il Governo promise di porre fine alla deportazione degli ebrei di Budapest. La Nunziatura rilasciò dei lasciapassari che certe volte vennero anche presi in considerazione. Chi invece era stato ormai deportato, poteva essere riportato facendo vedere un lasciapassare simile. Il Nunzio Apostolico Angelo Rotta [1872-1965] mi invitò a compiere una spedizione del genere. Pur avendo il braccio destro infestato sin dall'azione di Ponte Margherita, mi assunsi un viaggio del genere. Ci mettemmo in viaggio verso Occidente, io col braccio attaccato al collo, per raggiungere il gruppo degli ebrei che fuggivano a piedi. Dopo Dorog un camion tedesco ci ruppe il parafrangente. Aggiustata la macchina, circa 5 km prima di Almásfüzitő un camion pieno di operai ci staccò la prima ruota. Il camion finì nel fossato. Proseguii la strada a piedi, nella pioggia fino ad Almásfüzitő, dove avrei voluto salire su qualche macchina che andava verso Komárom. Purtroppo non vi riuscii. Procedetti a piedi, quando finalmente tre chilometri dopo Almásfüzitő una macchina mi fece salire e mi portò fino a Komárom. Passai la notte su un giaciglio fatto dai cuscini del divano. Il gruppo che fuggiva verso occidente raggiunse ormai Hegyeshalom, dove il Padre vincenziano Ferenc Köhler, un membro eroico della spedizione fu molto bravo nell'agire. Dopo giorni si è riusciti a portare a casa i possessori dei lasciapassare. Giunsero alla Stazione di Kelenföld in stato pietoso e barcollando arrivarono da lì fino alla caserma della polizia. Solo lì furono rimessi in libertà.²⁸⁹

I contemporanei deposero così sulla sua attività:

„Ambedue le torri della nostra chiesa di Margit körút sono state distrutte dalle bombe... nel nostro cortile [del convento] giacciono ancora qua e là le carcasse di 60-70 cavalli...²⁹⁰ Chi è vissuto tra tanti bisogni e sofferenze come i membri del convento di Buda, meritano ogni sostegno. Vorrei rilevare in particolare il parroco-guardiano Rafael Kriszten, il quale tramite la sua cura e sacrificio personale ha salvato la vita a centinaia, migliaia di persone durante l'assedio della capitale.²⁹¹

Mentre poi i militari russi uccisero uno dei membri del convento, lui aprì per loro un'ambulanza.²⁹² Il 19 marzo 1945 scrisse così nella sua relazione inviata su invito dell'Ufficio Arcivescovile:

„Il nostro convento e la nostra parrocchia con il sostegno della Nunziatura Apostolica gestisce una cucina popolare dal 28 dicembre 1944. Durante il periodo dell'assedio abbiamo avuto cura di 150 persone a cui abbiamo dato alloggio e tre pasti al giorno. Dal 15 febbraio il numero degli accolti cresceva significativamente. Il 20 febbraio abbiamo avuto ormai 800 persone, ormai solo con un pasto al giorno naturalmente. Con l'aumento della miseria però tutto

²⁸⁸ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 13 novembre 1944.

²⁸⁹ Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 4 settembre 1944.

²⁹⁰ Király, 1974., 198.

²⁹¹ Király, 1974., 204.

²⁹² Historia Domus del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 13 febbraio 1945.

questo si è dimostrato poco. Avendo finito le risorse del convento, non siamo riusciti a dare altri buoni per la mensa. Eppure anche da allora i pranzi giornalieri sono circa 300-400, occasionalmente.

Le nostre risorse bastano al momento attuale per 5-6 giorni. Abbiamo un po' di più di strutto. Abbiamo urgentemente bisogno di farina, fagioli, piselli, lenticchie, cipolle e legna.

*Nel territorio della nostra parrocchia, al mio invito, potrebbero accogliere disponibilmente la gestione di cucine popolari i nostri conventi di Pasarét e Szentföld, nonché le Suore Orsoline. Possono mettere a disposizione locali, strumenti, personale, in quanto le autorità ecclesiastiche potessero assicurare della materia.*²⁹³

Per svolgere l'attività sociale perfino il Nunzio Apostolico Angelo Rotta si era rivolto a lui.²⁹⁴

Padre Rafael giunse nel 1946 a Pécs, in qualità di guardiano. Nel 1947, nel 25. anniversario della sua ordinazione sacerdotale scrisse questo al suo Padre Provinciale:

*„cercherò di mettere a frutto il mio tempo che il buon Dio mi vorrà concedere secondo le mie doti per essere, oltre a lavorare alla salvezza della mia anima, anche di aiuto per altri, secondo il pensiero del nostro Padre Serafico.*²⁹⁵

Anche qui organizzò l'assistenza ai poveri, la cucina popolare; gli „apostoli della strada” relazionarono le necessità delle singole famiglie e lui cercò di procurare queste cose. Il suo confratello Mór Majsai caratterizzò così la sua attività pastorale:

*„Sacerdote calmo e ponderato. Ricoprì tutti questi incarichi con una rene sola. Certamente ci voleva un'anima equilibrata e disciplinata per reggere questo ritmo. Ha servito Gesù per 37 anni come religioso osservante e per 30 anni cercò di svolgere l'apostolato in qualità di sacerdote. Durante l'assedio ha fatto molte cose buone per i bisognosi. Ha cercato di tutto per fornire loro tutto il necessario. Andò in maniera disponibile nel luogo dove lo destinarono. Compì con dedizione semplice e senza sfarzo i compiti affidatigli. Amava il Terz'Ordine Francescano e se ne occupava volentieri. Fu partigiano entusiasta della causa delle missioni cinesi. A Kecskemét sotto la sua direzione l'alleanza delle missioni francescane nel 1933 contava 1.500 membri. Come pastore delle anime sbrigava con perizia e carità anche le cause della parrocchia: ciò viene dimostrato dal fatto che nel 1945 divenne segretario della commissione che si occupava delle parrocchie. Merita di essere ricordato da noi con carità e di farne memoria nelle nostre preghiere.*²⁹⁶

Nel 1949 arrivò a Hatvan, la città da dove sarebbe stato deportato. Dalla stessa città la polizia aveva già deportato nel 1946 tre dei suoi confratelli, tra cui Pelbárt Lukács, così doveva essere chiaro anche a lui il pericolo di questo convento. Un segno si ebbe quasi subito dopo il suo arrivo: il 12 agosto la polizia venne a importunare gli abitanti del convento e deportarono il suo confratello Regalát Péter Richter, a liberare il quale lui fece tutto il possibile.²⁹⁷

„Sono comunque convinto che il buon Padre Rafael fu inviato dalla Divina Provvidenza al suo luogo attuale. Tutto si svolge lì nel migliore ordine, il comportamento dei religiosi è rispettabile e disciplinato, come lo attesta il buon Padre Rafael ed è degno di ammirazione la forza d'animo e la dedizione con cui svolge il suo lavoro. Il più lodevole fatto è che tiene un'armonia impeccabile tra i fratelli. Tra queste circostanze non vedo la necessità o la

²⁹³ Lettera di Rafael Kriszten all'Ufficio del Vicariato Arcivescovile di Esztergom, 19 marzo 1945, Archivio della Parrocchia di Budapest- Országút, 1945.

²⁹⁴ *Nunciatura Apostolique en Hongrie N 2963/4*, Budapest, 1945. február 23., Archivio della Parrocchia di Budapest- Országút.

²⁹⁵ Lettera di Rafael Kriszten al Ministro Provinciale Kolos Luptovics, 26 giugno 1947, MFKL, 425/1947.

²⁹⁶ *Kriszten Ferenc Rafael*, in: Majsai, 1970., 129.

²⁹⁷ Lettera di Rafael Kriszten al Ministro Provinciale Kolos Luptovics, 12 agosto 1949, MFKL, 615/1949.

*ragionevolezza di turbare eventualmente le anime con un trasferimento. Il buon Padre Rafael procede sulla strada preparata dalla Provvidenza, in maniera del tutto lodevole. Le persone che vorrebbero traviarlo da questa strada commetterebbero un peccato.*²⁹⁸

– queste righe del suo Padre Provinciale sarebbero state giustificate dagli avvenimenti imminenti.

Nella sua attività pastorale rafforzò e implementò a Hatvan quelle iniziative che aveva adoperato nei luoghi precedenti. L'accettazione generale dei francescani viene dimostrato dal fatto che quando i fedeli nel maggio del 1950 intesero le prime notizie sulla deportazione dei religiosi, discussero in una riunione come sarebbero stati capaci di mettere in salvo i loro sacerdoti.

In questo periodo i rappresentanti locali della dittatura non cessarono di provarli. In memoria dell'entrata dell'Armata Rossa intimarono di coprire la chiesa di bandiere rosse, ma lui non glielo permise. Protestò anche contro la scuola statalizzata; quando nella chiesa poi si organizzò la festa dei chierichetti nuovi nel novembre del 1949, ciò venne concepito dalla direzione del Partito come attacco al movimento dei pionieri.²⁹⁹ Cioè perfino il ministero pastorale del P. Rafael e dei suoi compagni venne da loro considerato un'attività sovversiva contro lo Stato, e in ciò possiamo cogliere il segno univoco del motivo dell'odio contro la Chiesa.

4. La tribolazione, gli anni di carcere e la morte del Padre Rafael Kriszten

Dopo la deportazione dei membri degli ordini religiosi nella primavera del 1950 (avvenuta secondo gli schemi della deportazione degli ebrei) le cellule del partito eseguirono un'indagine sulla situazione delle chiese locali.

*„La reazione clericale ultimamente sta attaccando fortemente ed usa metodi nuovi in questo attacco. Ha preso di mira l'agitazione dei contadini”*³⁰⁰

*„...il metodo di attacco del clero è ora più scoperto. Non si parla più di pietà ma si organizzano apertamente manifestazioni di massa contro la democrazia.”*³⁰¹

*„A Hatvan, a Vécs, a Gyöngyös i preti formano delle guardie di chierichetti. Queste ottengono una formazione di diverse settimane e poi nella chiesa si tiene un atto solenne di accettazione...”*³⁰²

Obbedendo all'istruzione della Conferenza Episcopale

*„a Hatvan il guardiano francescano Rafael Krisztián [Kriszten] non ha firmato la dichiarazione di pace, ed ha vietato di firmarla anche agli altri”*³⁰³

– si legge nella relazione presentata al dittatore. A questo proposito vale la pena sottolineare che in questa regione il clero, ad eccezione di 2-3 preti, ha firmato la dichiarazione di pace, nonostante l'istruzione contraria della Conferenza Episcopale.³⁰⁴ Non meraviglia quindi che a Hatvan il Partito

²⁹⁸ Lettera del Ministro Provinciale Kolos Luptovics al Presidente della Comunità Parrocchiale di Pécs-Centro, 4 marzo 1950, MFKL, 232/1950.

²⁹⁹ Cf. ÁBTL 3.1.9. V-46886. Cit: Czene-Polgár, Viktória: *Egyházpolitika az 1950-es években* [Politica ecclesiastica negli anni 1950]. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára* [Influenza della spiritualità francescana sulla storia e la civiltà dell'Europa Centrale nell'età moderna]. PPKE-BTK – METEM, Budapest-Piliscsaba, 2005. 463. In seguito: *Czene-Polgár, 2005*.

³⁰⁰ *Feljegyzés a Megyei Bizottságok jegyzőkönyveiből a klerikális reakció tevékenységéről* [Relazione dai verbali regionali sull'attività della reazione clericale], 12 ottobre 1949, MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 29.

³⁰¹ Si trattava di diplomi premio donati agli studenti che frequentavano regolarmente la catechesi.

³⁰² *Adatok és tények a klerikális reakció tevékenységéről* [Dati e fatti sull'attività della reazione clericale], 6 maggio 1950, MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 61.

³⁰³ *Jelentés* [Relazione], 15 maggio 1950, MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 34.

³⁰⁴ *Jelentés a Heves megyei útról a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatban* [Relazione sul viaggio in Regione Heves, sull'attività della reazione clericale], 12 maggio 1950, MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 74-76.

dei Lavoratori Ungheresi, nella sua riunione del 29 aprile 1950 ha esternato l'esigenza di allontanare i frati.

„Le persone che hanno preso la voce nella discussione hanno ribadito la necessità di allontanare dalla città gli abitanti del convento francescano di Újhatvan. È sorta una interpretazione secondo cui ero stato io a vietare ai miei confratelli di firmare il Documento perciò bastava allontanare solo me.”³⁰⁵

– dichiarò durante il suo processo Padre Rafael. Lui teneva presente la possibilità di essere deportato ed era cosciente del fatto che i conventi dell'Ungheria Sud-Occidentale erano stati già evacuati. A questa notizia annunciò tra i fedeli un movimento di preghiera per i religiosi, distribuirono i loro valori tra i fedeli e tennero con sé un pacco piccolo per non essere colti impreparati in caso di deportazione. I fedeli vollero assicurare loro una guardia, ma lui vi rinunciò e preferì chiedere loro di pregare.³⁰⁶

I Padri Scolopi di Tata (una città a 130 km da Hatvan) e di Mosonmagyaróvár (a 230 km) vennero attaccati dalla polizia nella notte del 18 giugno per deportarli a Hatvan, dove arrivarono durante la messa mattutina.³⁰⁷

„Abbiamo cercato di trovare accomodazione. Il convento non era grande, comunque era a due piani. 4-5 frati potevano viverci comodamente, ma per 20 e passa divenne sovraffollato. Il poliziotto dirigente ci consegnò a P. Rafael, il guardiano di allora dei francescani. Ebbe l'obbligo di collocarci e di fornirci da vivere. Questo non fu un grave problema. Su invito del guardiano la popolazione portò subito da mangiare. Così il vitto del primo giorno fu assicurato... Durante il pomeriggio il guardiano cercò di trovare un posto per ciascuno di noi.”³⁰⁸

I fedeli:

„Quando hanno visto i camion, ebbero un sospetto. Si pensava che i preti in nero dovevano essere dei tipi dei preti per la pace che avrebbero sostituito i frati.”³⁰⁹

I fedeli tra i quali la polizia aveva diffuso notizie false, circondarono il convento. P. Rafael cercò di calmarli.³¹⁰ Secondo la relazione della polizia, quando verso le 8 di mattina quando ormai un centinaio di persone si era raccolto davanti alla chiesa, telefonarono al guardiano:

„di andare davanti alla chiesa, tra la folla ivi raccolta e di spiegare chiaramente, comprensibilmente alla folla che non si trattava di portar via i preti, di calmare la gente e di rimandarli al lavoro produttivo. Ha richiamato l'attenzione del guardiano al fatto che se il raggruppamento sarebbe rimasto sul luogo, il responsabile ne sarebbe stato il guardiano del convento in persona. Durante questo dialogo al telefono il guardiano ha promesso che ai sensi della direttiva avuta avrebbe calmato il pubblico e che avrebbe ottenuto che la gente si sfollasse e tornasse al lavoro produttivo. ... Intanto i preti hanno cominciato nella chiesa a confessare e dare la comunione in continuazione, e di conseguenza si vedeva che l'atmosfera della folla era sempre più minacciosa, il numero della gente cresceva e per le ore 10 ha raggiunto il 600-700... Alle ore 2 dopo mezzanotte sono giunte le forze dell'ordine del Dipartimento della Difesa dello Stato da Budapest, ha sfollato la gente che stava attorno alla chiesa ed ha arrestato le persone organizzatrici e più in vista al fine di interrogarle... Dopo il loro arrivo è stato stabilito definitivamente che tutta la manifestazione di massa è stata organizzata dai preti francescani di Hatvan,

³⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-46966/1. Cit.: Czene-Polgár, 2005., 463.

³⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-46966/1. Cit.: Czene-Polgár, 2005., 463.

³⁰⁷ Memorie di Imre Bíró e István Magyar. In: Böszörményi, Géza: *A magyar piaristák 1950-ben, Szétszórás és újrakezdés* [I Padri Scolopi ungheresi nel 1950. Dispersione e nuovo inizio]. Piarista Tartományfőnökség, Budapest, 2007., 112., 116. In seguito: Böszörményi, 2007.

³⁰⁸ Memorie di József Fazekas. In: Böszörményi, 2007., 98.

³⁰⁹ Memorie di József Fazekas. In: Böszörményi, 2007., 99.

³¹⁰ Memorie di József Fazekas. In: Böszörményi, 2007., 98.

perciò il Dipartimento della Difesa dello Stato ha arrestato il guardiano del convento ed i suoi compagni.”³¹¹

Anche una giovane ragazza fu testimone oculare degli eventi. Lei si ricordò così:

*„Il processo Mindszenty e la deportazione di P. Pelbárt con Szaléz Kiss erano ancora troppo recenti...I Padri potevano implorare la gente di andare a casa dicendo che recavano solo maggiori problemi a loro ed a sé stessi. Non si è mosso nessuno ... A me è venuto in mente ancora una lettura di quando avevo 9 anni, dal mio libro di testo di allora: la storia di San Tarcisio. Sentivo che anch'io vivevo in un'epoca pagana che perseguitava i cristiani, e che dovevo fare esattamente come San Tarcisio, perché se mi dovevano levare il sangue, allora il mio sangue era di Dio che mi aveva creato. Sarei stato felicemente pronto ad affrontare il martirio, ma il buon Dio sapeva meglio cosa voleva da me, così sono rimasta in vita fino ad ora...”*³¹²

I Padri Scolopi trasferiti con la forza a Hatvan, descrissero così gli eventi. I poliziotti

*„hanno fatto irruzione nel convento. Ci hanno spinti fuori dalla biblioteca, perché intanto hanno raccolto i sei frati francescani picchiati a sangue e legati in manette dentro la biblioteca. Da qui li hanno portati via su un camion, come abbiamo saputo più tardi, in un campo di internamento. Il Padre Rafael è stato picchiato così tanto che gli usciva sangue dal naso e dalla bocca. Alla mia ordinazione avevo ricevuto dalla mia maestra una sottile stola: ancora oggi ci sono le tracce del suo sangue. Lo conservo come una reliquia... La mattina è venuto un ufficiale di rango piuttosto alto, sui 30-35 anni. Ha accusato i frati francescani che secondo lui avevano fomentato il popolo di Hatvan... parlavano dei francescani deportati e a noi prendevano in giro.”*³¹³

Secondo un'altra relazione dei fatti i militari picchiarono e umiliarono i frati, facendo appendergli al collo delle croci affinché celebrassero la messa e fecero delle domande sulla moralità dei preti.

*„Poi una nuova invasione. Cercano una corda. 'Il frate sarà domani impiccato. E voi andrete a Kistarcsa.’”*³¹⁴

Il Padre László Galambos accennò al fatto quando una guardia, vedendo un adesivo di Roma su una delle valigie, disse:

*„'Guarda il frate fetente, è andato dal Santo Padre per avere delle istruzioni!'... Nel grande tumulto portarono via i frati legati con le corde, le scale erano sudicie di sangue.”*³¹⁵

Dopo tale evento i comunisti fecero internare circa 40 famiglie in lager di lavori forzati, benché molte delle persone toccate da tale provvedimento non fossero nemmeno state presenti alle manifestazioni. Poterono tornare alla loro città solo dopo tre anni nella festa dell'Assunta.

*„La persona che ha agito di più attorno ai frati ('li facciamo fuori' – ha detto) è morta dopo un anno, tra innumerevoli sofferenze. Non so che male avesse, ma so qual'era il suo ultimo desiderio (perché ne ho visto l'esecuzione): quando lo portavano a seppellire, posare la bara per cinque minuti davanti alla chiesa di Újhatvan. E così fu fatto.”*³¹⁶

Gábor Péter (1906-1993), all'epoca comandante della Polizia Politica, nel suo processo del 1957 ebbe a dichiarare:

³¹¹ Relazione di Lajos Lombos, 23 giugno 1950, Archivio Nazionale Ungherese, (in seguito: MNL) M – KS – 276.f. 65/359 òe. 108-109.

³¹² Memorie di Lászlóné Érsek, 2000. MFKL.

³¹³ Memorie di István Magyar. In.: Böszörményi, 2007., 119.

³¹⁴ Memorie di József Fazekas. In.: Böszörményi, 2007., 101.

³¹⁵ Fazekas József visszaemlékezése. In.: Böszörményi, 2007., 108.

³¹⁶ Memorie di Lászlóné Érsek, 2000. MFKL, Documenti della Causa di Beatificazione, 9.

„Nel 1950 un gruppo reazionario, antirivoluzionario ha organizzato una manifestazione a Újhatvan. Seguendo la direttiva di Mátyás Rákosi sono andato sul luogo e dovevo riferire sul caso ancora durante quella stessa notte.”³¹⁷

– cioè l’evento fu guidato dal livello più alto. Ma perché mai avvenne tutto questo? Proprio in questo periodo si svolgevano le trattative tra la Conferenza Episcopale e lo Stato, il cui argomento principale fu la sopravvivenza degli ordini religiosi e la collaborazione a lungo andare tra la Chiesa e lo Stato. Mátyás Rákosi volle influenzare questo procedimento.

Lo storico del diritto Frigyes Kahler stabilì:

„La procedura penale sugli eventi successi a Újhatvan appartiene alla categoria di processi preconcepi, quando il potere crea storpiando elementi reali (il fatto della manifestazione di protesta) un movimento mai esistito”³¹⁸

Secondo Kahler nello svolgimento del processo ebbe importanza chiave *l’inversione dei fatti*. Così fu per esempio il ruolo dei religiosi. L’intenzione fu quella di abolire (illegittimamente) gli ordini, perciò conveniva presentarli come persone che avevano intenzione di attaccare la società. Anche se il materiale del processo fu composto da slogan comunisti, le contraddizioni non sono chiarite: le attività di vita di fede (p.es. la confessione) fanno parte delle attività contrarie all’ordinamento dello Stato. Questo lo vide anche il tribunale, siccome stabilirono:

„Sul banco degli imputati si trovano dei religiosi e due persone che hanno partecipato alle manifestazioni... Risulta una difficoltà che non si può dimostrare una relazione tra i religiosi e le persone che hanno organizzato la manifestazione.”³¹⁹

Alla fine la condanna di Rafael Kriszten fu proposta nello stesso documento che parlò anche di quella di Bernát Károlyi, presentato a Mátyás Rákosi col tramite del Ministro della Giustizia Erik Molnár:

„Relazione, Budapest, 16 novembre 1950. Ho esaminato i casi delle persone ecclesiastiche in arresto ed avanzo la seguente proposta per i casi non conclusi ancora con sentenze entrate in vigore. Cause in corso al primo grado. Propongo l’internamento ... Ferenc Rafael Kriszten, guardiano del convento francescano di Hatvan e 3 confratelli /János Veres, Sándor Zsiga e József Tarcza/ fomentavano la gente in continuazione contro la democrazia ed hanno organizzato una manifestazione di massa per il caso si volesse portarli via da Hatvan. Per effetto della loro propaganda il 19 giugno 1950 si è verificata una significativa manifestazione di massa davanti al convento.”³²⁰

Rafael Kriszten fu condannato il 31 gennaio 1951 all’ergastolo, e ciò fu approvata anche dalla sentenza di secondo grado del 26 maggio 1951.³²¹

Ai sensi della legge 1990/XXXVI il Tribunale della Capitale Budapest³²² nel febbraio del 2000 portò una sentenza sul processo preconcepito di Újhatvan, dichiarando che le sentenze di allora erano da considerarsi nulle.³²³

Sulle condizioni di carcere e sulla situazione del P. Rafael possiamo crearci un’impressione in base alle relazioni dei suoi compagni di carcere. Secondo il P. Kerubin Zsiga (1918-1991) dopo l’irruzione della polizia nel convento

³¹⁷ ÁBTL V–150028/1., Deposizione di Gábor Péter, 26 marzo 1957, 8–10.

³¹⁸ Kahler, 2009., 170.

³¹⁹ Cf. ÁBTL V–46886/2. Cit: Czene-Polgár, 2005., 464.

³²⁰ Lettera di Erik a Mátyás Rákosi, 16 novembre 1950. In: Iratok, 1994., 323.

³²¹ Cf. ÁBTL V–46886/2. Cit: Czene-Polgár, 2005., 464–465.

³²² Giudice Erzsébet Máziné dr. Szepesi.

³²³ Rezső Fillér ha chiesto per via di grazia nel 1964 e nel 1967 di essere assolto dalla confisca di metà parte dei beni immobili, ma tale richiesta è stata respinta in tutti i casi. Nel 1988 i suoi 8 figli hanno chiesto l’assoluzione e la procedura si è protratta fino al 1990, fino alla soluzione della situazione dalla legge sulla nullità delle sentenze. Tra i documenti a disposizione si trova una sentenza di assoluzione relativa a János Veres, dell’8 ottobre 1973 (Tribunale della Capitale Budapest, B.959/1973, giudice dr. Tibor Horváth).

„Stavano lì già Géza e Rafael. Anche noi venimmo schierati con loro... All'improvviso venne Gábor Péter e disse: 'Aspettate! Ora saprete com'è la dittatura proletaria! Non facciamo di voi dei martiri' – eppure allora eravamo già abbastanza insanguinati... Stavamo lì fino alle quattro dell'alba. Si stava ormai schiarendo. Allora venne un camion e ci caricarono. Aurél ed io venimmo immanettati insieme, Rafael e Géza vennero legati con la corda. Sul camion avevano trasportato prima del carbone, perché vedemmo molti pezzi di carbone.”³²⁴

Aurél Tarcza (1918-1992) raccontò il seguente episodio:

„Ci hanno portati a Vác. Siamo arrivati lì nel Mercoledì delle Ceneri. Faceva freddo e il padre guardiano non aveva la camicia solo il mantello. L'aguzzino gli ha chiesto: 'Tu, Cristo nudo, dove hai lasciato la tua camicia?'”³²⁵

Secondo un suo compagno di carcere:

„diceva in continuazione: 'Mio Dio! Quando finirà questa sofferenza? Soffro tantissimo! Signore, non mi abbandonare ed aiutami a non cadere! Soffro, soffro tantissimo!' Nel dirlo stringeva sempre il pugno e guardava in alto, verso il cielo, è vero che ha visto solo il muro bianco. Durante la conversazione ho saputo da lui che dalla cella di morte lo portavano tutti i giorni agli interrogatori e che veniva picchiato tantissimo.”³²⁶

Rafael Kriszten morì il 15 settembre 1952 nell'ospedale del carcere.³²⁷ Non conosciamo il luogo della sua sepoltura, perché nel periodo di „fioritura” della dittatura l'amministrazione non fu gestita in maniera precisa. Il luogo indicato dai documenti è stato esaminato più tardi, ma i resti che vi si trovano, secondo il verbale dell'epoca, non sono quelli di P. Rafael.

VI. La diffusione della fama di martirio nella causa dei francescani

1. Il martirio come ideale di vita

In Ungheria, prima del Novecento, l'ultimo martirio era stato quello dei martiri di Kassa, avvenuto il 7 settembre 1619 ed anche la loro beatificazione è avvenuta solo nel 1905. Perché questo è importante per noi? Perché da questo risulta chiaro che in seguito all'Illuminismo anche nella Chiesa ungherese l'ideale del martirio è venuto meno. Questo è talmente caratteristico che anche se in Ungheria durante il breve periodo di potere comunista del 1919 sono stati uccisi dei sacerdoti, eppure tra il 1920 e 1945 il governo della chiesa locale, profondamente anticomunista, non ha nemmeno avuto l'idea di avviare la loro causa di beatificazione. Cioè, nella Chiesa ungherese il martirio come modello di vita cristiana si è ripresentato solo dopo il cambiamento di regime del 1989, proprio come frutto della riflessione sul passato da parte della comunità dei fedeli. In questa luce risulta veramente l'importanza delle vittime delle dittature (quella nazionale e quella comunista) il cui martirio è stato già riconosciuto dalla Chiesa: infatti il sacrificio della loro vita ha preceduto di diversi decenni lo stato della spiritualità religiosa e dello spirito dell'epoca. Proprio per questo, nel caso dei sette martiri francescani dobbiamo ripetutamente sottolineare il ruolo profetico di Oswald Oslay, il quale già negli anni Venti gli aveva fatto percepire la sostanza del martirio e dobbiamo pure accentuare l'importanza

³²⁴ Tóthné Deme, Mónika, *Kerubin atya visszaemlékezése 1989* [Le memorie di Padre Kerubin]. In: Kálmán, 2000., 222.

³²⁵ *Aurél atya* [Padre Aurél], In: *Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988 – 1989)* [Grideranno i sassi... Confessioni di religiosi], a cura di Tölgyessy, Ágnes – Kulics, Ágnes: Gondolat, Budapest, 1991., 166-167.

³²⁶ Lettera di Ferenc Egerszeghy a Kelemen Király, 12 dicembre 1958, 2-3. MFKL, Documenti della Causa di Beatificazione. Erik Molnár propose la condanna di Egerszeghy nello stesso documento come quella del P. Rafael, ma nel caso dell'autore della lettera vi sono cause morali gravissime.

³²⁷ Cf. Archivio del Dipartimento di Trasporto e Registrazione del Comando Nazionale dei Carceri, Registro, 1952, scheda di Rafael Kriszten.

della missione cinese, la quale aveva presentato ai nostri fratelli il motivo della dedizione totale della vita.

2. La diffusione congiunta della fama di martirio nel caso dei sette frati

Per lo storico che investiga è stupefacente la testimonianza dei documenti secondo cui i primi diffusori della fama di martirio (per le persone che li avevano precedute) erano stati spesso gli stessi martiri.

Nel caso di Kristóf Kovács il P. Mihály Kamarás, testimone oculare e compagno nella sofferenza della sua morte, già nel marzo del 1945, quando riuscì a contattare i superiori, scrisse subito così:

„Kristóf è morto il 2 novembre nei pressi della località chiamata Indjija della regione Szerémség, in odio sacerdoti. Újvidék [Novi Sad], 19/III/1945, P. Mihály.”³²⁸

In quel periodo si sperava ancora nella salvezza di P. Krizosztom, ma il 9 maggio 1945 il Rafael Kriszten annotò nella *Historia domus* del convento di Buda:

„È arrivato da noi Mihály Faulhaber. In base alla sua relazione può essere considerata certa la morte di padre Krizosztom Köröszötös. Il suo abito insanguinato è stato portato dalla cantina nel chiostro. Padre Kristóf Kovács è stato deportato in Serbia. Lungo il cammino è caduto dalla fila e lì è stato fucilato in odium sacerdotii. Preghiamo per loro, sperando che il Signore darà segno che possiamo pregare per la loro intercessione.”³²⁹

Secondo Kelemen Király

„Szaléz Kiss fu il primo a comunicare in America la gioiosa notizia: la nostra Provincia aveva già dei martiri: Kristóf e Krizosztom.”³³⁰

Cioè anche in questo si fa palese la „comunità dei Santi” e la loro sensibilità all’importanza del sacrificio di vita portato per Cristo. Furono loro i primi a riconoscere il martirio nei proprio fratelli ed anche nel seguirli. Infatti, la prima vittima sacerdote della duplice dittatura (quella nazionalsocialista e quella comunista) fu proprio Krizosztom Köröszötös, ucciso il 28 ottobre 1944.

Tale ruolo sarebbe poi passato a P. Kelemen Király che aveva visto da vicino l’espandersi del terrore hitleriano. Era tornato in Ungheria da Berlino durante la seconda guerra mondiale e più tardi fuggì in Occidente. Qui raccolse le memorie dei confratelli ancora in vita. Scrisse lui dopo le stragi di Novi Sad:

„Abbiamo dei veri martiri: padre Krizosztom (Imre) Köröszötös e padre Kristóf (Kovács), trucidati dai serbi. Solo padre Mihály (Kamarás) ha sopravvissuto agli avvenimenti e si è tratto in salvo”³³¹ „Nessuno di questi preti entrò in politica. Non ci fu nessuna interrogazione degli assassinati. Furono uccisi perché erano cattolici e ungheresi.”³³²

Nelle cause di Szaléz Kis e Pelbárt Lukács sottolineò allo stesso tempo:

„È partita la lotta contro la Chiesa con lo stesso metodo con cui i nazisti lavoravano in Germania. Ci vogliono delle scuse, delle motivazioni in base alle quali cercano di formare l’opinione pubblica e giustificare le loro procedure. Il numero dei nostri martiri è in aumento.”³³³

Zénó Hajnal appartenne alla Provincia Santa Maria. Per quanto riguarda lui, il primo ricordo di accenno alla fama di martirio proviene dal Cardinale József Mindszenty che – come vi abbiamo

³²⁸ Lettera di Mihály Kamarás al Ministro Provinciale Pál Schrotty, 19 marzo 1945, MFKL.

³²⁹ *Historia Domus* del convento di Budapest-Margit körút, MFKL, 9 maggio 1945.

³³⁰ Király, 1969., 25.

³³¹ *Historia Domus* del convento di Csongrád, MFKL, annotazione dopo il 29 giugno.

³³² Király, Kelemen: *Vallomásom* [La mia confessione]. (?), MFKL, lascito di Kelemen Király, carte sciolte.

³³³ *Historia Domus* del convento di Csongrád, MFKL, maggio del 1946.

accennato già precedentemente – aveva chiesto delle informazioni agli ordinari ungheresi per cause di canonizzazione,³³⁴ e quando dal documento relativo alla Diocesi di Veszprém (la sua diocesi precedente) aveva visto mancare P. Zénó, vi apportò di propria mano il suo nome. Inoltre anche l'allora parroco di Gyékényes accennò al fatto che il militare omicida

„veniva dalla parte di Góla, come i bulgari, perciò non conosceva il sacerdote ed il notaio di Gyékényes, ma solo per odio dei vestiti sacerdotali, fucilò i due preti per puro odio. Anche questo è possibile, anzi probabile.”³³⁵

Allo stesso tempo dobbiamo sottolineare anche nel caso del martirio di P. Zénó il ruolo di P. Kelemen Király, il quale nel 1945 in qualità di visitatore generale della Provincia si era recato in tutti i conventi della Provincia Santa Maria, e fu testimone diretto della memoria che era rimasto dopo Zénó Hajnal a Nagyatád. Come risultato, affiancò il suo nome alla causa delle persone prima menzionate nonché di P. Rafael e P. Bernát.

Nel 1950 un suo confratello annotò queste parole su di lui, come prima memoria francescana del suo martirio:

„I suoi fedeli rimpiangono sempre il buon pastore, eccellente, che aveva dato perfino la vita, come Cristo. Quant'è splendente questo esempio per tutti i parroci, quanto è lucente questa stella nella notte buia, una vera cometa nel tempo di attesa! Poche persone così erano vissute in questa epoca. È un ideale che proveniva non dalle favole ma dal Vangelo, un esempio bello ed eterno. Quanti lo seguiamo? ... Nessuno prima di lui ha amato così tanto!”³³⁶

Nei numeri del 1958 e del 1968 della rivista *Szabad Magyar Világ* [Mondo Libero Ungherese] P. Kelemen Király pubblicò un appello, in cui richiamò l'attenzione sul fatto che

„Dall'altare della storia mondiale sale al cielo il sacrificio che la nostra Patria ha portato nella lotta contro il comunismo per l'Occidente e per il cristianesimo. Ci fidiamo che questo sacrificio porti delle benedizioni sull'Ungheria.

Quando un bel giorno si schiarirà il cielo sopra la nostra Patria dopo la bufera del comunismo, mani attente scopriranno le nostre risorse. Storiografi esperti percorreranno il paese e raccoglieranno le gocce di sangue delle città, dei villaggi, delle cascine ungheresi. Nel prossimo periodo di pace ciò sarà il compito più santo degli ungheresi.”³³⁷

Poi, invitò gli organismi ecclesiastici e laici a raccogliere le memorie dei testimoni ancora in vita:

„Io stesso chiedo aiuto per svolgere un tale compito. Vorrei infatti redigere la vita e la storia delle sofferenze dei martiri della mia Provincia. Elenco qui di sotto i loro nomi. Mi rivolgo alle persone che hanno sofferto assieme ai miei confratelli, mi scrivano delle proprie sofferenze, delle loro esperienze nella maniera più dettagliata possibile.”³³⁸

E tra essi figuravano i nostri sette confratelli. La loro storia si allacciò e fu consegnato in questo modo alla nostra epoca, ed a ciò contribuì anche l'opera tarda spesso citata di P. Kelemen, in cui aveva riassunto la vita di Szaléz Kiss proprio per via della fama del martirio. In essa lui scrisse così:

„Nel fatto che abbia raggiunto l'altezza del martirio, tanto più possiamo ammirare il suo eroismo individuale se osserviamo le difficoltà, gli ostacoli che incrociavano la sua strada. La vita del nostro eroe era una lotta, anche nel

³³⁴ Lettera del Cardinale József Mindszenty al vescovo di Veszprém László Bánáss, 18 novembre 1947, A/44 4600-36/1947, VPL, Acta Diocesana.

³³⁵ *Martincsevics Pál halálának körülményei* [Circostanze della morte di Pál Martincsevics], 169/1947., Archivio dell'Ufficio Parrocchiano di Gyékényes.

³³⁶ Deák, Florid – Hajnal-Pulvermann, Zénó: 1900-1945, Zalaegerszeg, 1950, MFKL.

³³⁷ Király, Kelemen: *Kérelem börtönöket átélt magyarokhoz* [Appello agli ungheresi ex carcerati]. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Cleveland, 12 novembre 1958.

³³⁸ Király, Kelemen: *Kérelem börtönöket átélt magyarokhoz* [Appello agli ungheresi ex carcerati]. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Cleveland, 12 novembre 1958.

periodo precedente alla sua passione... in occasione della seconda guerra mondiale, tornò in patria con l'ultima delle navi per porre la sua vita sull'altare del martirio, per la sua Chiesa e per la sua patria... Nel 1946 si è maturato in me il pensiero di scrivere la vita del nostro martire."

Poi accenna al fatto che aveva portato da Gyöngyös in America i manoscritti di P. Szaléz proprio per questa sua convinzione e sottolinea che

„A Buda il guardiano era Rafael Kriszten, a Pasarét P. Bernát Károlyi, ed ambedue avevano iniziato il proprio ministero nella spiritualità di Oswald (Osly). (Ambedue in pochi anni sarebbero diventati martiri.)”³³⁹

„Caro Padre Szaléz mio, il tuo apostolato pronto al sacrificio, il tuo martirio eroico aiuti al trionfo la bandiera di Cristo e della sua Santa Chiesa e la risurrezione dell'Ungheria!”³⁴⁰

– conclude P. Kelemen l'introduzione del suo libro.

Queste fonti cominciavano man mano a tornare in Ungheria a partire dagli anni Ottanta, quando in un'atmosfera leggermente più libera hanno avuto inizio le inaugurazioni di targhe commemorative e le famiglie parlavano ormai tra di loro delle esperienze avute circa i nostri confratelli, dopo il cambiamento di regime organizzando ormai anche delle commemorazioni. Per il grande giubileo dell'anno 2000 si è riusciti a raccogliere le memorie dei confratelli anziani ancora in vita che avevano vissuto il periodo del comunismo. Anche i preti e le comunità parrocchiali hanno cominciato, incoraggiati dallo zelo di Papa Giovanni Paolo II nelle canonizzazioni, a spingere l'Ordine a dedicare maggiore attenzione ai martiri delle generazioni precedenti. Lo scrivo per esperienza: i loro racconti erano stati presi da noi spesso come favole, ma quando li abbiamo confrontati con le fonti archivistiche e le deposizioni dei testimoni diretti, abbiamo potuto convincerci che i fatti rimasti nella memoria dei viventi corrispondevano alla realtà. Come passo successivo abbiamo distinto le loro persone dagli eroi nazionali e dalle vittime della guerra e così, anche al livello della Provincia si è cristallizzata la nostra convinzione sul sacrificio di vita di questi nostri sette fratelli. Quando ne abbiamo informato le comunità parrocchiali, sono arrivate firme a centinaia a chiedere l'avviamento della causa di beatificazione. Da allora in poi in molti luoghi si prega ogni giorno per la loro canonizzazione, ogni mese vi sono occasioni commemorative e sappiamo di diversi esaudimenti di preghiere attribuiti a loro. L'avviamento del processo è stato accolto dal Cardinale Péter Erdő nell'Arcidiocesi di Esztergom-Budapest. L'insieme dei documenti della fase diocesana che contiene le deposizioni di più di 90 testimoni, è stato inoltrato alla Congregazione nel novembre del 2013.

In diversi luoghi sono state preparate delle rappresentazioni; tra essi spicca il mosaico dell'abside dell'altare a cielo aperto al Santuario Nazionale Mátraverebély-Szentkút, dove i sette frati francescani sono rappresentati senza aureola, ma con gli attributi: gli strumenti della passione di Cristo. Vediamo Krizosztom con la corona di spine, perché nel 1944 i partigiani lo avevano battuto a morte „legandolo a corona”. Sopra la testa del suo compagno, P. Kristóf, si trova la frusta: lui è stato ferito a morte con una verga di ferro. Annesso a P. Rafael viene rappresentato il mantello di Cristo, perché l'aguzzino aveva detto nel 1951 al prigioniero privato di vestiti: „Tu, Cristo nudo, dove hai lasciato la camicia?” Ai piedi di P. Pelbárt si scorge un gallo, per alludere al fatto che nel 1946 nel carcere aveva salvato la vita della spia che l'aveva denunciato. Sopra la testa di P. Zénó vediamo i chiodi e la pistola, come strumenti della sua uccisione avvenuta nel 1945 – infatti il soldato l'ha fucilato vedendo il suo saio. P. Bernát chiude gli occhi in segno di rassegnazione ed accanto a lui c'è la finestra del carcere con le inferriate, siccome è morto in carcere nel 1954. La figura di P. Szaléz invece si allaccia alla stola che attraversa la scala, siccome lui si è avvicinato alla croce di Cristo attraverso il mantenimento del segreto della confessione.

„Gli strumenti del loro martirio splendono d'oro, siccome l'oro è la luce del Sole che non tramonta mai, e tutto quello che avevano sofferto per amore, dalla morte è passato alla vita. Il Santo è capace di trasformare anche il male, la crudeltà umana, perché è membro del corpo di Cristo. A coloro che

³³⁹ Király, 1969., 96.

³⁴⁰ Király, 1969., 4–5.

appartengono a Cristo, non si può togliere la vita, siccome loro la offrono, la danno, perché sanno quel che mostra l'Evangelario nelle mani di Cristo: la carità rimane, la carità dura per sempre."

– ha detto l'artista che ha creato il mosaico artistico, P. Marko Ivan Rupnik.

3. L'importanza della loro venerazione

Se studiamo con attenzione i grandi momenti della storia della Chiesa, percepiamo ben presto che l'esempio dei martiri va molto oltre la propria epoca. Nei periodi di crisi, di trasformazioni è stato spesso il loro sacrificio ad aiutare la Chiesa alla formazione di un nuovo „tipo di santo”. Faccio qualche esempio elencandoli semplicemente. In Egitto l'ideale del martire divenne il suolo fertile per la nascita del monachesimo, del martirio bianco.³⁴¹ Sant'Antonio di Padova ha deciso di farsi francescano in occasione del ritorno delle bare dei martiri del Marocco e tramite lui si è rinnovato il congiungimento dell'ideale del teologo con quello del pastore delle anime.³⁴² Nel culto dei martiri dell'epoca barocca la centralità della devozione alle reliquie è stata ispiratrice visuale della fedeltà a Cristo e alla Chiesa cattolica, come lo vediamo anche nell'esempio di San Filippo Neri che percorrendo le catacombe è diventato come sacerdote il padre della gioventù povera.³⁴³

Gli esempi tratti dalle epoche diverse fanno ben vedere il significato della venerazione dei martiri. Quel che la Chiesa celebra in loro sin dagli inizi e che in ogni grande momento di svolta è stato fonte di un nuovo tipo di santità di vita: la vittoria della fede e della carità verso gli uomini sopra l'istinto di vita inscritto nella nostra natura. Sono realizzatori profetici di questo i martiri, la cui dedizione ci dà forza e costanza e ci sprona a ritrovare l'„originalità” nelle nostre lotte nella vita religiosa, nella vita sacerdotale, nel matrimonio, nella carità fraterna. Probabilmente la ricerca del „tipo” e della „forma espressiva” della santità di vita del giorno d'oggi tarda ad affermarsi (anche) perché mentre il *Novecento era stato il secolo dei martiri*,³⁴⁴ la Chiesa odierna in Europa parla molto meno dell'ideale del martirio. Dal nostro modo di pensare, dalla nostra mentalità manca la presenza di questa immagine profetica. L'esempio, la venerazione adeguata dei martiri: vescovi, sacerdoti, religiosi, padri e madri di famiglia, giovani che difendono la propria castità potrebbe probabilmente anche oggi contribuire a comprendere un lato nuovo di questi stati di vita, potrebbe ispirare la ricerca della santità al giorno d'oggi. Perciò la ricerca della loro memoria non è una pura questione di storiografia, bensì una questione di grande significato pastorale (esistenziale).

„Non possiamo sparpagliare questa eredità, ma dobbiamo trasmetterla con l'obbligo eterno della gratitudine e con l'intenzione rinnovata della sequela.”³⁴⁵

Anche perché la Chiesa, nell'ambiente „multiculturale” aveva svolto la sua missione più efficacemente tramite l'assistenza caritativa e tramite i martiri!

A rimediare a questa peculiare dimenticanza e immobilità potrà servire in maniera efficace proprio la venerazione dei nostri confratelli che seguendo il *Salus Mundi* avevano dato la vita per i fratelli, per la loro vocazione. Queste persone, spesso di natura difficile, attraverso il mantenimento del segreto della confessione, la manifestazione della fedeltà del Buon Pastore, la salvaguardia di altri e la donazione di sé stessi hanno trovato la strada che conduceva la loro vita a Dio. Mentre salvavano altre persone senza risparmiare sé stessi, con dedizione totale, hanno ridefinito l'ideale sacerdotale francescano ungherese. Proprio per questo ha potuto affermare nell'ottobre del 2014 Ilija Vrdoljak, Ministro Provinciale della Provincia Francescana di Zagabria, riferendosi ai nostri confratelli di Novi

³⁴¹ Sággy, Marianne: *Isten Barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban* [Gli amici di Dio. Santi ed agiografia della tarda antichità], Kairosz, 2005., 80.

³⁴² Kovács, Kalliszt OFM: *Ferences szentek és boldogok az év minden napjára* [Santi e beati francescani per tutti i giorni dell'anno], Sümeg, 2002., 167.

³⁴³ Kovács: 2002., 150.

³⁴⁴ Giovanni Paolo II: *Tertio Millennio adveniente*, 37.

³⁴⁵ Giovanni Paolo II: *Novo millennio ineunte*, SZIT, 2001., 13.

Sad, esprimendo una cosa che può esprimere la verità su tutti i sette martiri: „*spargendo il loro sangue hanno portato un sigillo sull'opera iniziata in loro*”.

Nei nostri giorni quindi, mentre riflettiamo in un periodo che segue il periodo delle dittature, ci accorgiamo che Dio tramite il sangue dei martiri pare trascrivere ed interpretare anche per noi questi decenni. Se rivolgiamo lo sguardo a questi anni, vediamo sempre più chiaramente che la grazia in quei tempi difficili ci ha posto dinanzi degli esempi, la cui costanza e fedeltà ha portato avanti il filo della storia della salvezza anche durante la persecuzione della Chiesa e che, tramite le loro indicazioni ci fanno vedere anche i sentieri del futuro.

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2017.3.71>

Kozmogenezis: Szaktudományos és vallási szempontok a világegyetem eredetével összefüggésben

Bagyinszki Péter Ágoston OFM^a, Mészáros Lukács^b & Szeiler Zsolt^c

^a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 1052 Budapest, Piarista köz 1.
bagyinszki.agoston@sapientia.hu

^b Ferences Gimnázium, 2000 Szentendre, Áprily Lajos tér 2.
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Őslénytani Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C.
lgy.meszáros@gmail.com

^c Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 1052 Budapest, Piarista köz 1.
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.
zsoltszeiler@yahoo.com

Bagyinszki P. Á., Mészáros L. & Szeiler Zs. (2017): Kozmogenezis: Szaktudományos és vallási szempontok a világegyetem eredetével összefüggésben. Cosmogenezis: Scientific and religious aspects with regards to the origins of the universe. Acta Pintériana, 3, 71-91.

Jelen tanulmányban négy lépésre bontva tárgyaljuk az univerzum keletkezésével összefüggő kérdések közül azokat, amelyeket a természettudományok és a kereszténység párbeszéde szempontjából ma kiemelkedően fontosnak ítélünk.³⁴⁶ Első lépésben a világegyetem fogalmának mai problematikája tisztázandó. Második lépésben az evolutív világegyetem standard paradigmájának kell kiemelt figyelmet szentelnünk, a keresztény szempontból releváns filozófiai kérdések tárgyalása felé haladva.³⁴⁷ Harmadik lépésben a teremtettség zsidó–keresztény gondolatát, valamint a dinamikus univerzumképünket kell párbeszédbe hoznunk egymással.³⁴⁸ Végül a „kozmológiai apória” feloldásának egy lehetséges módjára mutatunk rá Karl Rahner nyomán.³⁴⁹ Tárgyalásmodunk elsősorban didaktikus szempontokat követ, amennyiben e tanulmányt majd egy tankönyvi fejezeté

---

³⁴⁶ E dolgozat a korábbi általánosabb gondolatmenetünket mélyíti el a világegyetem keletkezésének konkrét összefüggésében. Vö. BAGYINSZKI P. ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája. Illeszkedik-e egymáshoz a természettudományok evolúciós elve és a létezők hierarchiájának vallástörténeti eszméje?, *Sapientiana* 9 (2016/1) 1–13; valamint BAGYINSZKI ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Biogenezis. Az élő és élettelen közötti határsáv problémája, *Acta Pintériana* 2 (2016/2) 39–53.

³⁴⁷ A szerzők külön köszönettel tartoznak Dr. Kádár György fizikusnak, aki időt szánt a szaktudományos részletek pontosítására.

³⁴⁸ Néhány szemléletmódunkat alakító szerző és munka: TÓTH KÁLMÁN – FREUND TAMÁS – RÓZSA HUBA: *Teremtés a tudományban*, Szent István Társulat, Budapest, 2011; PAUL HAFNER: *Mystery of Creation*, Gracewing, Leominster, 1995; valamint FRANÇOIS EUVÉ, PIETRO RAMELLINI, WILLIAM R. STOEGER és GIUSEPPE TANZELLA-NITTI szerteágazó munkái az általunk is vizsgált kérdés interdiszciplináris megközelítéséhez. Átfogóbb tudományelméleti szemléletformáláshoz lásd MAX SECKLER: A teológia a tudományok között, in Bagyinszki Ágoston (szerk.): *A hitvallástól a teológiai megalapozásig. Szöveggyűjtemény a teológiai ismeretelmélet tanulmányozásához*, Sensus Fidei Fidelium 3., L’Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2014, 164–176.

³⁴⁹ Vö. PAUL OVERHAGE – KARL RAHNER: *Das Problem der Hominisation. Über den biologischen Ursprung des Menschen*, Freiburg, Herder, 1961. Ez a klasszikus tanulmány véleményünk szerint megfelelő alapozást nyújt az e cikkben tárgyalt problematika filozófiai szempontjának kifejtéséhez.

fejlesztve, egyetemisták számára szeretnénk érthetővé tenni az interdiszciplináris párbeszéd kapcsolódó témáit.

1. Megjegyzések az univerzum fogalmát illetően

a. Kozmológiák: a világegész megragadására irányuló vállalkozások

A *kozmológia* kifejezés, amint azt tudománytörténetének fényében megállapíthatjuk, valamilyen módon mindig a világegészre irányuló vállalkozásokat jelölte. Az archaikus kultúrák világképét, gondolkodását, mítoszait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy ezekben mindig fellelhető egy olyan leírás, elképzelés, amely valamiképpen a világra mint egészre, illetve egy olyan „teljesség” rendjére, törvényszerűségeire és történetére irányul, amely átfogja a létezőket és amelynek minden létező a részét képezi. Ezeket a mítoszokat *naiv kozmológiák* elnevezéssel illethetjük. E mitikus kozmológiák funkcióját átveszik, racionalizáltan és demitizáltan továbbviszik a görög, majd a későbbi kozmológiák. E kozmológiák tárgya egyrészt a létezőket átfogó világ mint egész, másrészt az ebben érvényesülő meghatározó törvényszerűségek, szabályok, hatalmak és erők.

A tudománytörténet kozmológiai paradigmáin végigtekintve felvetődik a kérdés: milyen értelemben azonosíthatók különböző történeti korok világegyetemei? A Milton Karl Munitz (1913–1995) képviselte tudományfilozófiai nézet szerint csak illúzió a folytonosság és az azonosság, és bele kell törődnünk abba, hogy a világegyetem fogalma, amely a kozmológiának mint egy sajátos kulturális-szellemi törekvésnek a történeti önazonosságát adhatná, különböző korok sajátos világfelfogásaira hullik szét. Bernhard Sticker (1906–1977) szerint sem lehet a kozmológia tárgyát a kozmológia fejlődésének adott történeti időszakától elvonatkoztatva megadni. E felfogás nyomán Arisztotelész (i. e. 384–322) vagy Ptolemaiosz (kb. 87–160) számára a kozmológia objektumát – illetve a világegyetemet – a Föld-középpontú, véges, az állócsillagok szférájával lezáruló bolygórendszer jelentette, míg Kopernikusz (1473–1543) vagy Kepler (1571–1611) számára az ugyancsak véges, Nap-középpontú Naprendszer. Ugyanígy, ebben az értelmezésben a XIX. század végi kutatók egy részének világegyeteme a Tejútrendszerrel volt azonos, míg a mai kutatók számára a Hubble-törvény által leírt vöröseltolódást mutató galaxisvilággal ekvivalens.

Azonosíthatjuk-e mégis tudományfilozófiai értelemben a különböző kozmológiák világegyetemének referenciáját? Erre a kérdésre – a világegyetem megfelelő fogalmi meghatározását követően – igennel válaszolhatunk.

b. Az univerzum fogalma és a kozmológia tárgya

Ha a világegyetem fogalmát, mint a természettudományos kozmológiai vizsgálódások tárgyát megragadó fogalmat definiálni szeretnénk, úgy tűnik, hogy sajátos nehézségekbe ütközünk. A világegyetem fogalmára vonatkozó kérdés megválaszolása már bizonyos konkrét kozmológiai ismereteket, állításokat, hipotéziseket tételez fel magáról a világegyetetről: arról az objektumról, amelyről még nem tudjuk pontosan, hogy tulajdonképpen mi, és amelyet éppen definiálni szeretnénk.

Mi a világegyetem? A kozmológiai megfigyelések tárgyát képező csillagászati objektumok összességének halmaza? Az ismert és még ismeretlen galaxisokból és kvazárokból összeálló tér-időbeli „kozmosz konglomerátum”? Azonos-e a világegyetem a relativisztikus kozmológiában elméletileg leírt expandáló objektummal? Vagy ez az objektum csak része annak, mert a világegyetemet az ebből, és a még végtelen sok hozzá hasonló, további objektumból összeálló nagyobb egész képezi? Nincs-e valamilyen rejtett filozófiai–logikai következtetés a világegyetem

halmazelméleti „összes halmaz halmaza” problémára emlékeztető fogalmában? Az itt felvetődő tudományfilozófiai kérdésekről Székely László (1954–) ad értékes áttekintést az *Einstein kozmoszától a fölfűvődő világegyetemig*³⁵⁰ című könyvében. Székely László szerint a „metafizikai” vonatkozást kikapcsolva, a természettudományos kozmológia világegyetemét a „világegész” tér-időbeli aspektusaként definiálhatjuk. A *világegész* jelenti a létezők összességét mint egészet. Az így meghatározott világegyetem kielégítően vonatkoztatható az empirikus valóságra, hiszen a létezők összességének minden egyes tagja definíciószerűen létezik, s ebből következően létezik azok összessége is. Az „egész” kifejezés pedig arra utal, hogy ennek struktúrájára mint egészre tekintünk, függetlenül attól, hogy ez az összesség összefüggő rendszert alkot-e, vagy részeire hullik szét.³⁵¹

A fogalom-meghatározás pontosításában továbblépve fel kell fedoznünk, hogy a fizikai kozmológia tárgyaként tekintett világegyetem nem azonosítható a létezők összességével. A fizikai kozmológia nem egyszerűen a létezők összességével, hanem a tér- és időbeli létezők összességével áll relációban. Ha tehát a fizikai kozmológia világegyetemét meg szeretnénk különböztetni a metafizikai értelemben vett világegyetemtől, csak a tér- és időbeli létezők összességéről, illetve az ennek megfelelő téridőbeli világegészről szabad beszélnünk. A fizikai kozmológia a világegésznek mint egésznek pusztán csak a fizikai aspektusával foglalkozik. Ezért a fizikai kozmológia világegyetemét a tér- és időbeli világegész fizikai aspektusaként – *fizikai világegész*ként – határozhatjuk meg. Székely László összegző definíciója szerint „a fizikai kozmológia tudományának objektumát *a priori* mint a fizikai világegész konkrét tér-időbeli szerkezetét, valamint mint azokat a nagyléptékű kozmikus struktúrákat és objektumokat határozhatjuk meg, amelyek relevánsak ennek a szerkezetnek a szempontjából”.³⁵² Ez a meghatározás alapot ad nekünk a történelmi és kortárs kozmológiák egységes szemléletéhez.

c. Fizikai és metafizikai vonatkozások a kozmológiában

A kozmológiára való igény mélyen gyökerezik az emberben. A végességnek, a korlátozottságnak emberi alapélménye indukálja valami magunknál *nagyobbnak*, teljesebbnek, valami *külsőnek* az intuitív képzetét, amely végessé tesz, amely korlátoz. Amennyiben az életről és a halálról, az akaratról és a vágyakról, valamint az ezzel konfrontációba kerülő világról van szó, ez az élmény elvezet a halállal, az akarat korlátokba ütközésével, a szándékok célba nem érésével nem jellemezhető transzcendens, kozmikus lény képzetéig, az egyetemes és végtelen Istenség filozófiai fogalmáig. A naiv mítoszokban még nem található meg ez a fogalom, istenségeik azonban a közöttük feltételezett hierarchiával már ebbe az irányba mutatnak. „Amikor létezésünk ezen eredendő élménye a tér- és időbeli dimenzióban jelenik meg számunkra mint tér- és időbeli korlátozottságunk, illetve ebben az erősen redukált aspektusban viszonyulunk hozzá, az időbeni és térbeni, ám az időben és a térben nem korlátozott, időbelileg és térbelileg mindent átfogó egész képzetéig juthatunk el” – állapítja meg Székely László.³⁵³ A naiv kozmológiákban az előbbi két mozzanat mindegyike fellelhető: egyrészt a teremtő és uralkodó istenségek és a hozzájuk kapcsolódó kozmikus rend képzetében, másrészt a világ térbeli struktúráját és időbeli történetét leíró, illetve elmondó elbeszélésekben. E kezdeti forrásoknak, illetve az intuitív módon így konstituálódó világegyetem-fogalom referenciájának, mint e mitikus leírások referenciájának, egyformán örököse mind a „metafizikai-transzcendens”, mind pedig a „tudományos-evilági” kozmológiai tradíció. „Maga a »tudományos-evilági« (azaz a természettudományos, a fizikai) kozmológia a »metafizikai« kozmológiáktól szeparálódott el,

³⁵⁰ SZÉKELY LÁSZLÓ: *Einstein kozmoszától a fölfűvődő világegyetemig*, Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 5., Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja – ELTE Bölcsésztudományi Kar, Budapest, 1990.

³⁵¹ Vö. uo. 122.

³⁵² Uo. 125.

³⁵³ Uo. 117.

mégpedig oly módon, hogy differencia specifikájává egyik oldalról a tér-időbeli egész »kutatása«, a tér-időbeli egész artikulálása, másik oldalról pedig ennek végrehajtásában a természettudományos kutatás hagyományos módszerének alkalmazása vált.»³⁵⁴

Figyelemre méltó, hogy a metafizikai és természettudományos kozmológia nem csak eredetüket tekintve vannak bensőséges kapcsolatban egymással! Az utóbbi persze megpróbált leválni, szeparálódni „gyanús” rokonától, ám ez a rokonság ennek ellenére újra meg újra előbukkan. Amikor például Stephen Hawking (1942–) a természettudományos kozmológiára gondolva arról ír, hogy szeretné tudni, miért pont olyan a világ, amilyen, s miért létezik egyáltalán, vagy a keleti filozófiák és az általa javasolt kozmológiai eszmék rokonításával kacérkodik, ez éppen azt bizonyítja, hogy a legszigorúbban természettudományos, a legszigorúbban racionalista kozmológiai elméletalkotó tevékenységben is ott munkálkodik valamiféle abszolútumra törekvés.³⁵⁵ Peter Atkins (1940–) *Teremtés* című klasszikus könyve a legjobb példa arra, hogy az a népszerűsített természettudományos kozmológia, amely a világ keletkezésével kapcsolatos, hagyományosan vallási tárgyú (metafizikai) kérdések tudományos újratárgyalására vállalkozik, hogyan válhat szcientista mítoszképző tényezővé.³⁵⁶ Az ilyen típusú irodalom sikere – Székely László megállapítása szerint – éppen mítoszpótló voltával magyarázható.³⁵⁷ Hawking és Atkins, valamint több más szerző „metatudománya” a határsértés hibáját követi el, hiszen a természettudományos kozmológiát éppen az specifikálja, hogy szigorúan a világegész tér- és időbeli aspektusára irányul, szemben a metafizikai megközelítésmóddal, amelyet nemcsak a tér- és időbeli vonatkozások foglalkoztatnak, hanem jellegzetesen egyetemes kozmológiai törvények és világszabályok, valamint a „transzcendens” mozzanatok iránt érdeklődik.

2. A fizikai kozmológia standard paradigmája

a. A standard paradigma megjelenése

A természettudományos kozmológia XX. századi paradigmaváltása Einstein 1917-es kozmológiai dolgozatával kezdődött. Először fogalmazódott meg természettudományos szempontból legitim formában az a lehetőség, hogy a világegyetem térstruktúráját nem-eukleidészi geometriájú, véges, de határtalan modellt írja le. A modern természettudományos kozmológiai paradigma kialakulásának következő lépései – az expandáló modellek megjelenése, a Big-Bang hipotézis, és legújabban a fölfűvődő világegyetem elmélete – már az Einstein által megteremtett új fogalmi-nyelvi keretben történtek meg.

A standard paradigmával kapcsolatban az 1980-as évek elején Jakov Boriszovics Zeldovics (1914–1987) elmondhatta: „a forró univerzum immár olyan realitásnak tekintendő, mint a bolygók kopernikuszi rendszere”.³⁵⁸ Ez a magabiztosság az elmélet keretét adó általános relativitáselmélet sokszoros kísérleti visszaigazoltságán, vagyis a keret szilárdságán, és konkrétan a megoldásként

³⁵⁴ Uo. 117.

³⁵⁵ Vö. STEPHEN HAWKING: *Az idő rövid története*, Akkord, Budapest, 2010. (ford. Molnár István – Egre Győző); STEPHEN HAWKING: *A világegyetem dióhéjban*, Akkord, Budapest, 2011. (ford. Both Előd)

³⁵⁶ PETER WILLIAMS ATKINS: *Teremtés*, Gondolat, Budapest, 1987. (ford. Kálmán Á. György)

³⁵⁷ Vö. SZÉKELY LÁSZLÓ: *Einstein kozmoszától a fölfűvődő világegyetemig*, 119.

³⁵⁸ A fizikai Nobel-díjas kozmológus, Steven Weinberg „Az első három perc” című könyvének (Gondolat, Budapest, 1982) 53, 109, 114, 123 oldalain hivatkozik kollégájának, Zeldovicsnak az eredményeire. A magyar kiadás fülszövege kiemeli Zeldovics fent idézett szavait. A standard modell bemutatásakor itt elsősorban Weinberg klasszikus, népszerűsítő tárgyalásmódjára támaszkodunk. Fizikus lektorunk álláspontja szerint jelen gondolatmenetünk szempontjából nem szükséges kitérnünk a mai vitákban szereplő bonyolult részletkérdésekre.

körvonalazott kozmológiai világmodell következményeinek a megfigyelésekkel való megegyezésén nyugszik. A legfontosabb kozmológiai múltból áruklódó nyomok a következők: a galaxisok távolsággal arányos vöröseltolódása; izotróp mikrohullámú háttérsugárzás jelenléte és hőmérséklete; a galaxisok nagyléptékű eloszlása (homogenitás és „falak”); valamint az intersztelláris gázban található kb. 25% hélium nem származhatott egyedül a csillagok belsejében lezajló fúziókból. Úgy tűnik, hogy ezek a „bizonyítékok” háttérbe szorítanak néhány sokat vitatott probléma okozta nehézséget (pl. a „sötét anyag probléma”, a neutrínóháttér kérdése, a „fekete lyukak” kérdése).

A kozmológiai standard paradigma elsősorban a gravitációs kölcsönhatást, ezt az általános relativitáselméletben alapvető jelenséget tekinti a kozmosz szerkezetét és történetét meghatározó tényezőnek, de tekintetbe kell vennie az elemi részecskék kvantumfizikai standard modelljében szereplő nukleáris és elektromágneses kölcsönhatásokat is – különösen a *Nagy Bumm* utáni rövid időszakban.

A továbbiakban először áttekintjük a világegyetem struktúráját, majd lehetőség szerint tömören összefoglaljuk azt a krónikát, ami a mai struktúra múltját jelenti.

b. A világnk struktúrája

A Föld, amelyen élünk, egy átlagosan 6.371 km sugarú, jó közelítéssel forgási ellipszoid alakú bolygó. Felszínét egy 50–100 km vastagságú szilárd kőzetburok, a litoszféra borítja, amely alatt a nagy nyomás és a magas hőmérséklet miatt képlékeny anyag található. A bolygó – főként nikkeltől és vasból álló – legbelső magja ismét szilárd halmazállapotú. A litoszféra fölött helyezkedik el a folyékony halmazállapotú vízburk (*hidroszféra*) és a gázokból álló légkör (*atmoszféra*). Földünk a Naprendszernek a központi csillagtól számított harmadik bolygója.

Naprendszeren a világűr azon tartományát értjük, amelyben a Nap gravitációs tere a domináns. Ez a tér egy kb. 2 fényév sugarú gömb, amelynek középpontjában a Nap helyezkedik el. Ennek a csillagnak a tömege 750-szer nagyobb a Naprendszer többi égitestjének (8 bolygó és azok mintegy 60 holdja, a Plutóval együtt 5 törpebolygó, kb. 100.000 kisbolygó, üstökösök, meteorok, bolygóközi anyag) együttes tömegénél. Az anyag 99%-a a Naprendszer szimmetriasíkja közelében koncentrálódik. A bolygók, az üstökösök és a meteorok a Nap körül, Kepler törvényeinek megfelelően, jellemzően közel azonos síkban és egy irányban keringenek. A holdak a bolygók körül – néhány kivételtől eltekintve – szintén ugyanebben az irányban keringenek. A Vénusz és az Uránusz kivételével ugyanilyen irányú a bolygók forgása is. A nagybolygók két világosan elkülönülő csoportot alkotnak. Az első csoportba a Föld-típusú vagy belső bolygók (Merkúr, Vénusz, Föld, Mars) tartoznak. Kis tömegük relatíve nagy sűrűséggel párosul, felépítésükben a nehéz elemeknek van döntő szerepe. A második csoport tagjait Jupiter-típusú, külső- és óriásbolygóknak egyaránt nevezik. Kis sűrűségűek, de nagy tömegűek, a könnyű elemek fordulnak elő bennük nagy gyakorisággal.

Napunk a bolygórendszerével együtt egy nagyobb rendszernek, a Tejútrendszernek a tagja. A Tejútrendszer oldalnézetben két, peremével összeillesztett tányérhoz hasonlít, felülnézetben két spirálisan föltekeredő karból áll. Átmérője kb. 100.000 fényév, legnagyobb vastagsága kb. 15.000 fényév. A Tejútrendszer középpontját egy kb. 100 milliárd naptömegnyi szupercsillag alkotja. Ekörül – elsősorban a spirális karokba rendeződve – helyezkedik el kb. 10 milliárd csillag, és a Tejútrendszer össztömegének kb. 5%-át kitevő diffúz csillagközi anyag. A Tejútrendszerhez tartozik még a középpontot gömbszimmetrikusan körülvevő csillagokból és csillaghalmazokból álló, kb. 150 ezer fényév átmérőjű, ritka „galaktikus haló”. Napunk az egyik spirális karban, a centrumtól kb. 25 ezer fényév távolságra helyezkedik el. A Tejútrendszer a szimmetriasíkjára merőleges tengely körül

forgómozgást végez. Ebből kifolyólag Napunk 250 km/s sebességgel mozog, és 250 millió év alatt tesz meg egy teljes kört a centrum körül.

A Tejútrendszer a galaxisok egyike a Világegyetemben. Jelenlegi műszereinkkel kb. 10 milliárd fényév sugarú tartományt láthatunk be. Ezt a tartományt metagalaxisnak hívjuk, ami természetesen kisebb, mint a csillagászati értelemben vett világmindenség, más néven univerzum. A metagalaxisunkban több mint 1 milliárd, a mi Tejútrendszerünkhöz hasonló, úgynevezett extragalaxist figyelhetünk meg. Ezek nem mind hasonlítanak a mi galaxisunkra: a spirális formán kívül megfigyelhetők még elliptikus, horgas és szabálytalan alakú extragalaxisok. Az extragalaxisok egy része nagyobb rendszerekbe tömörül, ezek a galaxishalmazok.

Nincs biztos tudásunk arról, hogy mi lehet a metagalaxison *túl*. A leglogikusabbnak az a feltevés tűnik, hogy – *legalábbis egy darabig* – az eddig megismert szerkezetű világegyetem folytatódik ott is, és természetesen a világegyetem más tartományaiban is további „metagalaxisokat” feltételezhetünk. Teoretikus érvek alapján próbálhatunk (némi elkerülhetetlenül bizonytalan) képet alkotni arról, hogy térben (és időben) határos-e az univerzum vagy sem, és hogy a „látóhatárunkon túl” milyen világ van.

c. Az univerzum időbelisége a standard paradigma szerint elbeszélve

Az extragalaxisok távolodásának tényéből arra következtethetünk, hogy a világegyetem anyaga valamikor igen kis térrészben és igen nagy sűrűségű állapotban volt. A számítások szerint ez a szupersűrű állapot mintegy 15 milliárd évvel ezelőtt állt fenn. Ilyen sűrűségi viszonyok között nem ismerjük az anyag viselkedését. Ennek az állapotnak az egyediségét úgy próbáljuk kifejezésre juttatni, hogy egy bizonyos „ősrobbanásról” (Big Bang) beszélünk, amely a tágulási folyamat indulási fázisát nevezi meg. A csökkenő sűrűségű anyag gyökeres változásokon ment át. Döntő események játszódtak le az első másodpercben. A kezdetek kronológiáját a modern fizika elvi okokból csak a $10^{(-43)}$ -dik másodpercig („Planck-idő”) tudja hipotetikusán rekonstruálni. Steven Weinberg (1933–) így ír a kezdetekről: „amit mi ma meg tudunk tenni a matematikában, azt a korai univerzumban ténylegesen a forráság valósította meg. A fizikai jelenségek akkor közvetlenül is kifejezték a természet lényegi egyszerűségét. Sajnos nem volt jelen senki, hogy láthassa ezt”.³⁵⁹ Idővel fokozatosan megjelentek a mai elemi részecskék; kb. 300.000 évvel az ősrobbanás után a fotonok leváltak az anyagról: ekkor már a sugárzás uralta korszakban vagyunk. Az első másodpercet követő egy millió év múltán az univerzum hőmérséklete 3.000 Kelvinre csökkent, amikor is a protonok képessé váltak az elektronok befogására: az eddig ionizált gázból semleges hidrogén jött létre. Az egységes gázanyag először nagyobb, majd kisebb „felhőkké” csomósodott. Az előbbiekből a galaxishalmazok, az utóbbiakból a galaxisok jöttek létre (kb. egymilliárd évvel vagyunk az ősrobbanás után). A galaxisok eredetileg gömb alakú gáztömegek voltak, majd összesűrűsödve megindult bennük a csillagképződés (három milliárd évvel az első másodperc után vagyunk), amely folyamat még ma sem ért véget.

A Nap és a Naprendszer többi objektuma valószínűleg a csillagközi anyag ugyanazon felhőjéből, egyszerre alakult ki. A Tejútrendszeren szabályos időközönként körkörös „végigsöprő” sűrűsödési hullám lehet ennek a sűrűsödési folyamatnak a magyarázata. A Naprendszer jelenlegi méretének megfelelő teret tehát egy, a Tejútrendszer egyenlőtlen forgása következtében eleve forgó gázfelhő töltötte ki. A gázfelhő a saját gravitációs hatása miatt összehúzódott. Az összehúzódó tömeg forgása gyorsult, és alakja a forgástengely irányában belapult. Az egyre gyorsabban forgó és belapuló gáztömeg egyenlítője mentén a centrifugális erő következtében egy gyűrű vált le. A levált gyűrű helyére belülről melegebb gáz áramlott, a kihülés és ezzel együtt az összehúzódás felgyorsult, majd

³⁵⁹ STEVEN WEINBERG: *Az első három perc*, Gondolat, Budapest, 1982, 129. (ford. Gajzágó Éva)

újabb gyűrű vált le. Az ily módon sorozatosan levált gyűrűkből alakultak ki a bolygók. A kifelé áramló gázgyűrűkkel együtt az ősi Napból kijutó nehezebb, szilárd halmazállapotú anyagszemcsék a csillag közelében összetapadtak és nagyobb testeket képeztek. Így a gáz már nem tudta továbbragadni őket a Nap közeléből: ezért keringenek Föld-típusú bolygók a belső pályákon. A bolygópályákon mozgó, összetapadt anyagtömegek folyamatos ütközései és további összetapadása révén jöttek létre maguk a bolygók. A messzebbre sodródó gázokból hasonló módon alakultak ki a Jupiter-típusú bolygók.

A Föld tehát, mintegy 4,6 milliárd éve, a Nap körül keringő szilárd, kozmikus testek ütközése során keletkezett, és az ütközések energiája, valamint saját gravitációs hatása miatt izzó állapotba került. A képlékeny anyagban gravitációs átrendeződés indult meg, így jött létre bolygónk mai gömbhéjas szerkezete. Az izzó állapot és a gravitációs erő, valamint a tengely körüli forgás centrifugális hatása tette lehetővé a ma ismert „geoid” alak kialakulását. A Föld legkülső rétege a hideg világűrbe szétsugárzó hőveszteség nyomán szilárdult meg, majd a már szilárd felszint övező gázokból a további lehűlés során kicsapódott a világóceánokat alkotó víz. Az ősrobbanást követően kb. 12 milliárd évvel az univerzumnak ezen a bolygóján, egyelőre mikroszkopikus formában, de *megjelenik az élet...*

d. Megjegyzések a standard paradigmával összefüggésben

Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a „standard paradigma” tulajdonképpen egy egész elméletcsoportot fog össze. A legegyszerűbb eltérések abból származnak, hogy mekkorának becsülik az univerzum átlagos tömegsűrűségét. Ennek függvényében ugyanis eltérő lesz az univerzum sorsa és végállapota. Ha a kritikus sűrűség alatt vagyunk, akkor a tágulás ugyan minduntalan lassul a gravitáció miatt, de egyre kevésbé, és a végtelenségig folytatódik (ez a kozmikus „kihűlés” forgatókönyve). Ha a tömegsűrűség épp a kritikus értékű, akkor a tágulás aszimptotikusan lassul és a végtelenül távoli jövőben „megáll”. Ha azonban a kritikus tömegsűrűség fölött vagyunk, akkor az univerzum tágulása véges időn belül megáll, és mivel ekkor véges méretű az univerzum, a gravitáció tovább működve elindítja az összehúzódást, ami maga után vonja a tágulási folyamat inverz eseménysorát. A *Nagy Bumm* adta kezdet így a *Nagy Reccs* adta végben zárul. Az utóbbi változat sokak számára azért vonzó, mert egy oszcilláló világegyetem lehetőségét engedi meg, ahol „világkorszakokként” *Nagy Bummok* és *Nagy Reccsek* váltják egymást. Ebben az elgondolásban visszatér a világ – időben végtelen, ciklusokba szervezett – mitikus képzetének a mintája. Abban már erősen eltérnek a kozmológusok nézetei, hogy milyen kapcsolat áll fenn két egymás utáni ciklus között. Termodinamikai megfontolások alapján egyesek feltételezik, hogy az entrópia növekedése ekkor is fennáll, ezért az egymást követő ciklusok amplitúdói egy csillapodási folyamatban egyre kisebbek lesznek, míg végül megszűnik az oszcilláció. Így ebben az esetben – időben – mégis véges univerzumot kapunk. Mások véleménye szerint azonban két ciklus között nincs semmiféle kauzális kapcsolat, így az sem írható elő, hogy csillapodás jöjjön létre. Egy további variáció, ami az elméleti modellt számottevően módosítja, az inflációs elmélet. Ennek lényege az, hogy az univerzum egy korai szakaszában hirtelen „felfűvódott”, térbeli méretei hirtelen változáson mentek át. Ez a folyamat lényegét nem érinti, de bizonyos elméleti kérdésekre jobb választ kínál. A különböző forgatókönyvek valószínűségét tehát az univerzum átlagos tömegsűrűségének a csillagászati eszközökkel mért értéke és a mérés hibahatára alapján határozhatjuk meg. Mai álláspont? A *Nagy Bumm* alapuló kozmológiák kialakulásáról – valamint a tudománytörténeti jelentőségű rivális elméletekről – jó áttekintést nyújt John Barrow *A világegyetem születése* című klasszikus műve.³⁶⁰

³⁶⁰ JOHN D. BARROW: *A világegyetem születése*, Kulturtrade, Budapest, 1994. (ford. Both Előd)

Általánosságban minden kozmológiai modellről elmondhatjuk, hogy a fejlődés iránya az, hogy igyekeznek olyan elméletet alkotni, amely kombinálja a relativitáselméletet és a kvantummechanikát. E kísérlet idáig sikertelen, bár vannak elképzelések, hogyan is kell kinéznie egy ilyen elméletnek. Az optimizmus alapja az, hogy az erős, gyenge és elektromos kölcsönhatást már sikerült egyesíteni, azaz egységes elmélettel leírni. Azonban a kvantumgravitáció megalkotása sokkal nehezebb feladatnak tűnik. Kétségtelen, a fizikai kozmológia az elmúlt évtizedekben komoly eredményeket tudhat magáénak, de mindezzel együtt figyelembeveendő, hogy relatíve még nagyon fiatal tudományágnak számít.

e. Az evolúciós elv kozmológiai alkalmazásának magyarázó ereje

Az utóbbi száz év kozmológiájának alapvető felismerése, hogy az égitestek – galaxisok, csillagok és bolygók – nem léteztek mindig. És ugyanígy van ez a végsőnek tekintett részecskék vonatkozásában is. Időben változó-fejlődő geometriában létezik az anyagi világ. A csillagok, köztük a mi Napunk is, valamint a bolygók születnek és elpusztulnak. Nem létezhet örökké a mi Földünk, a rajta lévő élet és az emberiség sem. Ma már tudjuk, hogy a kozmoszban nem lelhetjük föl azt a tökéletes szabályszerűséget, amelyet hajlamosak vagyunk keresni benne. A bolygók és mellékbolygók pályái észrevehetően változnak az idők folyamán, sőt, olykor váratlan és hirtelen változások is bekövetkeznek. Metamorfózisokon megy át maga az anyag szerkezete is, még ha mi úgy látjuk is, hogy lényegében változatlan: a világegyetem evolúciójának gondolatából – ami a standard paradigma lényege – az következik, hogy az anyag összes formái, még a számunkra legalapvetőbbnek látszó is, csak átmenetiek.³⁶¹ Bármilyen objektumot vizsgáljunk is ma, el kell fogadnunk a gondolatot, hogy volt vagy lesz olyan korszak, amikor ez a tárgy hiányzik a világegyetemből. A dinamikus univerzumképünk időtlennek vélt sajátosságait „fizikai törvényekként” tartjuk számon.

A világegyetem története tehát jórészt különböző struktúrák lassú kialakulásából áll. Ahogy sokmilliárd évvel az ősrobbanást követően, a biológiai fejlődés folyamán, a természetes szelekció következtében egyre bonyolultabb kémiai, majd biológiai alakzatok jelennek meg, ugyanígy egyre szövevényesebbé válik a kozmosz szerkezete is. A folyamatot időrendben a nukleonok (protonok és neutronok) kezdték meg, miután kibontakoztak a „kvarklevesből”. A nukleonok, miután létrejöttek, elkezdtek atommagokká fuzionálni. Alig három perc múlva már 25%-uk egyesült, majd sokkal később ugyanezek a magok – valamint a megmaradt protonok (amelyek voltaképpen hidrogén atommagok) – az elektromágneses kölcsönhatások következtében egyesültek az elektronokkal, és létrehozták a voltaképpeni atomokat, ezeket az új struktúrákat, amelyek megjelenése jelzi az anyag és a sugárzás szétválásának pillanatát. Egymillió év múltán a világegyetem „átlátszóvá” vált. Ettől kezdve különvált az anyag és a sugárzás evolúciója, majd az elektromágneses erők, de még inkább a gravitáció hatására létrejöttek az egyre nagyobb és egyre bonyolultabb struktúrák: először molekulák, majd porfelhők, azután csillagok, galaxisok, galaxishalmazok stb., végül e rendszereken belül mi és az általunk ismert tárgyak. Ha hierarchikusan mélyebb szintről magasabb szervezetségi szintre lépünk, akkor a minőségileg új tulajdonságok megjelenését *emergenciának* nevezzük.³⁶² Ismereteink szerint a világfolyamatnak alapvető jellegzetessége az emergenciatulajdonság.

A standard paradigma szerint rekonstruált kb. 15 milliárd éves történet nagy vonalakban képes természettudományos magyarázatot adni a mai világegyetemben megfigyelt struktúrára, a „kozmosz

³⁶¹ Az „evolúciós elv” természetével és kritikájával kapcsolatos kérdésekhez lásd BAGYINSZKI P. ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája. Illeszkedik-e egymáshoz a természettudományok evolúciós elve és a létezők hierarchiájának vallástörténeti eszméje?, *Sapientiana* 9 (2016/1) 4–7, 12–13.

³⁶² E fogalom filozófiai megalapozásához lásd cikkünk 4. részének b. jelzésű alfejezetét.

tájra”. Abban van az ereje és a jelentősége, hogy a kozmikus evolúciós folyamatok időmetszeteként hatékonyan értelmezi a jelenünk megfigyeléseit. A modern kozmológia továbbá azt is megsejteti velünk, hogy a kozmosznak különböző arcai vannak. Csak valamennyi komplementáris leírás összessége ábrázolja a (legtágabb értelemben vett) természet osztatlan valóságát.

3. Kapcsolatok a modern univerzumkép és a teremtés eszméje között

a. A modern kozmológia és a keresztény teológia a téridőről

A standard paradigma ideológiai-világnézeti kiértékelése nem csak a keresztény teológia perspektívájából történt meg, de mi most erre fordítjuk figyelmünket. Más ideológiai csoportosulások standard paradigmára vonatkozó kritikáiról vagy szimpátiáiról tanulságokkal szolgáló áttekintést ad Székely László korábban már idézett műve.³⁶³

A modern kozmológia és a kortárs keresztény teológia kapcsolódási pontjainak egy részét a tér és az idő végeességéről–végtelenségéről, illetve határooltságáról–határolatlanságáról alkotott elképzelések köré csoportosíthatjuk. Először erről a témakörrel próbálunk áttekintést adni.

A térbeliséget illetően: a standard paradigma a határtalan, de véges térbeliség eszméjét hozta újdonságként a tudománytörténetbe. Korábban a teológiai gondolkodás találkozott az antik világkép véges és határos térszerkezetével, a kora újkorban pedig a végtelen és határtalan térbeliség eszméjével. A teológiai gondolkodás számára egyik térstruktúra sem jelentett komoly problémát. Különösen figyelemre méltó ez a térbeli végtelenség esetében, amely Giordano Brunótól kezdődően nemcsak, hogy nem bizonyult kényelmetlennek a teológiai gondolkodás számára, hanem egyre gyakrabban szerepelt Isten mellett szóló érvként, vagy a világegyetem Istentől leszármaztatott és Istenhez egyedül méltó tulajdonságaként.

Sokkal differenciáltabb és összetettebb probléma a világegyetem időbeli kezdetének – azaz a világegyetem múltbeli határooltságának, a *Nagy Bummnak* – a keresztény teológiával való kapcsolata. A keresztény teremtéstan számára nem szükségképpen kell véges múltbeliséggel rendelkeznie az univerzumnak. Aquinói Szent Tamás *A világ örökkévalóságáról* (De Aeternitate Mundi)³⁶⁴ írott könyvében erőteljesen érvel amellett, hogy adott esetben a világ létezhetett volna öröktől fogva is a maga teremtettségében. Mégis, a keresztény hagyomány fő vonala jellemzően a világ múltjának időbeli határooltságával szimpatizált. Ezt sem szabad azonban félreértenünk, mert Szent Ágoston *Vallomások* (Confessiones)³⁶⁵ című művében található (minden nemzedék által olvasott) intelme szüntelen ébren tartotta az idő (és tér) teremtettségének eszméjét. Tudták tehát, hogy ha a világ véges korú, mégsem „időben” keletkezett. Nagyon fontos, hogy a keresztény gondolkodás e meghatározó áramlatának peremjelenségeiként helyezük el a régi és újabb kreacionista teremtésteológiákat.³⁶⁶ Érdemes még megemlítenünk, hogy a kortárs kozmológiában a standard paradigmához kapcsolódóan bukkant fel az az elgondolás, hogy a világegyetem esetleg időben határolatlanul véges múltbelisége eltüntetheti az időbeli szingularitás természettudományos–filozófiai–metafizikai problematikáját. Ez

³⁶³ SZÉKELY LÁSZLÓ: *Einstein kozmoszától a fölfűvődő világegyetemig*; valamint lásd még SZÉKELY LÁSZLÓ: *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv*, Áron, Budapest, 1997.

³⁶⁴ AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A világ örökkévalóságáról*, József Műhely Kiadó, Budapest, 1998. (ford. Borbély Gábor)

³⁶⁵ SZENT ÁGOSTON: *Vallomások*, Gondolat, Budapest, 1987, Tizenegyedik könyv, VI, XI–XXXI. (ford. Városi István)

³⁶⁶ Vö. BAGYINSZKI P. ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: *Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája. Illeszkedik-e egymáshoz a természettudományok evolúciós elve és a létezők hierarchiájának vallástörténeti eszméje?*, *Sapientiana* 9 (2016/1) 1–13, lásd különösen 2–4.

az eszme még nem kapott kellő filozófiai figyelmet, de talán a szaktudományos súlya sem elegendő egyelőre a komolyan vételéhez.

A múltbeli szingularitásból evolváló univerzum eszméje tehát – mint meghatározó kozmológiai gondolkodási minta – időben (legalább a múltunk felől) határolt és véges, térben határtalan és véges univerzumképet feltételez. A szingularitás felveti a többi között a természeti törvények eredetének és az univerzális állandók „finomhangoltságának” problémáját. A keresztény gondolkodás számára nagy a kísértés, hogy kreacionista módon gondolja el a szingularitásban kezdődő világ teremtő Istenhez fűződő kapcsolatát. Filozófiai szempontból ez mégis hiba lenni!³⁶⁷ Ezen a ponton a „teológiai fizikalizmus” hibájába esnénk,³⁶⁸ ha engednénk ennek a kísértésnek, a szemléletmód minden következményét a nyakunkba véve. A meghatározó keresztény filozófiai hagyománnyal együtt a *komplementaritás* koncepcióját tartjuk követendőnek,³⁶⁹ mégpedig következetes módon, a standard modell $t=0$ időpontjában is, mint ahogy később bármikor.

b. A modern kozmológia és a keresztény teológia a világ rendezettségéről

Miután áttekintettük a modern kozmológia és a teológia kortárs dialógusának a téridő szerkezetéhez kapcsolódó mozzanatait, fordítsuk figyelmünket a dialógus azon kérdéseire, amelyek az univerzumban talált statikus és dinamikus rendezettséghez kapcsolódnak.

A természettudomány és a teológia dialógusában Isten világegyetemmel fennálló konkrét kapcsolata, annak elgondolhatósága az elsődleges kérdés (a természettudomány oldaláról természetesen Isten léte is kérdéses lehet). A keresztény filozófiában komoly hagyománya van e kapcsolat pusztán emberi gondolkodásra alapozott vizsgálatának. Isten léte intellektuális beláthatóságának problémakörét *istenérvek* címszó alatt szokták megvizsgálni. A témáról most csak nagyon érintőlegesen, az univerzum teremtettségének a filozófiához legszorosabban kapcsolódó néhány vonatkozásában lesz szó. Először a *kontingencia-argumentumot*, majd az ún. *design-argumentumot* tekintjük át a fizikai kozmológia összefüggésében. Mindkét argumentumtípusnak létezik statikus és dinamikus jellegű formája. Az első esetben (*kontingencia*) egy létező pusztán létének a ténye jelenti a statikus aspektust, a vele kapcsolatos időbeli változásoknak a ténye pedig a dinamikus aspektust, amiből a gondolatmenet elindul. A második esetben (*design*) a szabályosság tapasztalata a statikus, az időbeli célosság benyomása pedig a dinamikus érvelés kiindulópontja. A ma meghatározó keresztény hagyomány szerint az istenérvek logikailag nem kényszerítő erejű gondolatmenetek, hanem olyan érvek, melyek világunk megfigyelhető adottságaiból kiindulva plauzibilissé, racionálissá teszik Isten létezésének elfogadását. Sok ilyen gondolatmenetet kidolgoztak a sokféle lehetséges megfigyelésnek megfelelően – ezek érvényességéről vita folyik. Nekünk most csak a fenti két csoporttal kell foglalkoznunk ahhoz, hogy megértsük a teremtés filozófiájának bizonyos kulcspontjait.

Az általunk vizsgált két csoport gondolatmenetei – Brian Davies (1951–) filozófus megfigyelése szerint – a következő egyszerű minta szerint épülnek fel:

*„először felhívják a figyelmet a dolgok valamely átfogó jellegzetességére,
amelyet tapasztalatból ismerünk. Ezután azt állítják, hogy eme jellegzetességek*

³⁶⁷ Lásd ehhez jelen cikkünk 4. fejezetét, valamint vö. BAGYINSZKI ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Biogenezis. Az élő és élettelen közötti határsáv problémája, *Acta Pintériana* 2 (2016/2) 39–53, különösen 49–51.

³⁶⁸ Vö. BAGYINSZKI P. ÁGOSTON: Az üdvtörténet a végjáték felől nézve, in Hetesi Zsolt – Teres Ágoston (szerk.): *Vallás és tudomány*, Manréza Szimpózium 2004/Dobogókő, Magyar Jezsuita Rendtartomány – ELTE Csillagászati Tanszék, Budapest, 2005, 1–19, különösen 5–6.

³⁶⁹ Uo., valamint v.ö. BAGYINSZKI P. ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Az evolúciós elv és a létezők hierarchiája. Illeszkedik-e egymáshoz a természettudományok evolúciós elve és a létezők hierarchiájának vallástörténeti eszméje?, *Sapientiana* 9 (2016/1) 1–13, lásd különösen 12.

egyike sem vezethető vissza a szokványos fizikai okokra, ennél fogva a közvetlen magyarázatnál magasabb szintű magyarázatot kell keresnünk”.

Ezt más formában úgy fogalmazhatjuk meg, hogy ezen gondolatmenetek szerint

„a tapasztalható valósággal kapcsolatban feltett kérdéseink újabb kérdéseket vetnek fel, az ezekre adható válaszok viszont már olyasmire utalnak, ami csak tapasztalaton túlinak gondolható el”³⁷⁰.

Az ilyen filozófiai gondolatmenetek mindig „kognitív optimista” beállítottságot feltételeznek, vagyis nem fogadják el azt a valóság abszurditásával egyenértékű (de gyakorlatilag lehetséges) világnézeti opciót, hogy „a világ egyszerűen a pusztaság és érthetetlen végső tény”.

A kontingencia-argumentum szerint észre kell vennünk, hogy az egyes dolgok lehetnének másképp is, mint ahogy vannak, illetve létük tagadásával sem foglal magában ellentmondást. Ez a statikus kiindulópont. A dinamikus kiindulópont a világban tapasztalható szüntelen változási folyamatra hívja fel a figyelmünket, ami ismét csak a dolgok „épp így létének” esetlegességére mutat rá. A kontingencia-argumentum lényegét Peter Geach (1916–2013) nyomán így foglalhatjuk össze:

„Ha a világot tárgynak vesszük, akkor újfent természetes lesz felvetni az okára irányuló kérdést, amelyet részeivel kapcsolatban indokolt feltenni. Ha rendelkezik időbeli kezdettel, akkor mi hozta létre? Ha nem, mi őrzi meg a pusztulástól, miközben egyes részei elpusztulnak? És mi tartja fenn a benne vagy rajta lejátszódó folyamatokat?”³⁷¹

Ehhez kapcsolódva jegyzi meg Brian Davies:

„A világegyetem anyagának folyamatos fennmaradása, vagyis az a tény, hogy világunk megszakítás nélkül létezik, nem magától értetődő. Önellentmondáshoz vezet az az állítás, hogy az univerzum természeténél fogva marad fenn, mivel éppenséggel léteznie kell ahhoz, hogy természete fennmaradjon vagy működjék. A világ természete tehát feltételezi a világ létezését.”³⁷²

A gondolatmenet így érkezik el egy létet adni képes lény állításához.

A design-argumentum gondolatmenete a világ statikus rendjét és a dinamizmusában érvényesülő „célos jellegét” mint elsődleges emberi tapasztalatot tekinti kiindulópontjának. A kozmológia összefüggésében a természettörvények meglétére, „jólmegkomponáltságára”, az egyetemes fizikai állandók „finomhangoltságára” alapozhat egy ilyen típusú gondolatmenet. Minderre a világfolyamat máig ismert, közel 15 milliárd éves szakasza látszik garanciát szolgáltatni. A design-argumentum lényege az, hogy értelmet keres az értelmünk által megcsodált tények mögött.³⁷³

Összefoglalva, arról van tehát szó, hogy a filozófiai gondolkodás az univerzum Istenhez rendeltetésére utaló jeleket vél felfedezni a természettudományok által föltárt univerzumképünkben. Ez fontos mozzanat a teremtettség filozófiai értelmezése szempontjából. A vulgáris vallási gondolkodásban – a szemléletességnek engedve – az istenérvek gyakran a teológiai fizikalizmus hibájába esve fogalmazódtak meg, valójában azonban a keresztény gondolkodás autentikus képviselői mindig nyitva hagyták e gondolatmeneteket a *komplementer* szemlélet irányába. Az istenérveket ezért

³⁷⁰ Mindkét idézethez lásd BRIAN DAVIES: *Bevezetés a vallásfilozófiába*, Kossuth, Budapest, 1999, 99. (ford. Rakovszky Zsuzsa et al.)

³⁷¹ Uo. 109.

³⁷² Uo. 109.

³⁷³ Mindkét érv korszerű kifejtése és igényes kritikai tárgyalása megtalálható Brian Davies *Bevezetés a vallásfilozófiába* című könyvében, ezért ennél részletesebben nem kell kitérnünk a fentiekre.

logikailag nem „kényszerítő erejű” bizonyításoknak tekinthetjük, hanem olyan argumentumoknak, melyek rámutatnak arra, hogy az Isten létebe vetett hit nem ésszerűtlen.³⁷⁴

c. Az antropikus elv a kortárs kozmológiában

Az újkori gondolkodás kezdetét általában a kopernikuszi fordulattal szokták jelölni, amelynek következtében az ember elveszítette kitüntetett kozmikus helyét, és a lakóhelyéül szolgáló, korábban mozdulatlanak tekintett Föld a Naprendszer bolygóinak egyikévé vált. A világegyetem dezanropocentrikus szemléletének tendenciája a modern gondolkodás, és az ennek középpontjában elhelyezkedő természettudományos megismerészmény talán legfontosabb jellegzetessége. A modern tudomány kitüntetett normája az a követelmény, amely szerint a világ leírásából ki kell kapcsolnunk az antropocentrikus és teleologikus elemeket, s ez szorosan összefügg azzal a meggyőződéssel, hogy a kozmosz rendje önmagáért való, és nem tekinthető az emberi létezésre irányuló, vagy egyéb célra irányított rendszernek.

Napjaink kozmológiájának belső fejlődése azonban új összefüggésben, újra felvetett néhány ide kapcsolódó kérdést. Az utóbbi évek kozmológiai publikációiban egyre gyakrabban találkozhatunk az úgynevezett *antropikus kozmológiai elvvel*, amely szerint, ha az ember térbeli elhelyezkedését tekintve nincs is kitüntetve, mélyebb és alapvetőbb értelemben mégiscsak privilegizált pozícióval rendelkezik a kozmosz rendjében. Hangsúlyoznunk kell, hogy itt nem a teleologikus világgép természettudományba való külsődleges visszacsempészésének egy újabb kísérletéről van szó, hanem olyan princípiumról, amelyet közvetlenül a fizikai kozmológiában fogalmaztak meg, és amely nélkül úgy tűnik – legalábbis a kozmológusok jelentős része szerint –, hogy a természettudományos kozmológia nem boldogulhat. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az antropikus kozmológiai elv hosszú idő óta a legkomolyabb kihívás a dezanropocentrikus világleírással szemben.

Terjedelmi okokból a tudománytörténeti részleteket itt mellőznünk kell (ezekről Székely László részletes áttekintést ad). Rátérünk az antropikus elv Brandon Carter (1942–) és Stephen Hawking által az 1970-es évek elején adott meghatározásainak bemutatására. Jelen gondolatmenetünk szempontjából elegendő, ha az antropikus elvnek csupán két változatát különböztetjük meg:

1. *Gyenge antropikus elv*: elhelyezkedésünk a világegyetemben szükségképpen privilegizált – abban az értelemben, hogy összeegyeztethető megfigyelői minőségben való jelenlétünkkel.
2. *Erős antropikus elv*: a világegyetemnek – és így a fundamentális fizikai paramétereknek is, amelyektől az függ – olyannak kell lennie, hogy evolúciójának egy vagy több stádiumában lehetővé tegye magában *megfigyelők* kialakulását.

Az antropikus elv különböző változatai a standard modell nulladik pillanatnál megfigyelhető paraméterérzékenységre vonatkozó matematikai számítások és megfigyelések nyomán születtek meg. A fizika ma ismeretes törvényei alapján annak valószínűségére, hogy a kezdeti, forró univerzumból életre alkalmas világegyetem fejlődjön ki, a nullához igen közel álló értéket kapunk. Konkrétabban: ha fejlődésének korai szakaszában a világegyetem túl gyorsan tágult volna, a kozmikus anyag olyan hamar szétszóródott volna az expanzió során létrejövő kozmikus térben, hogy nem lett volna lehetőség kozmikus testek – sem galaxisok, sem csillagok, sem pedig bolygók – kialakulására; ha pedig túl lassú

³⁷⁴ Vö. BAGYINSZKI P. ÁGOSTON: Az istenérvek hagyományáról, *A Szív* 102 (2016/3) 21–24. Az utóbbi időben nem véletlenül értékelődött fel a valószínűségi érvek szerepe az Isten léte melletti argumentációban. A terjedelmi korlátok miatt azonban ezek bemutatására itt nem vállalkozhatunk. Lásd pl. Richard Swinburne: *Van Isten?* Kossuth, Budapest, 1998.

lett volna a kezdeti tágulás üteme, az általunk képviselt élethez szükséges csillagok szintén nem jöhettek volna létre, és a világegyetem hőmérséklete sem hűlt volna le annyira, hogy testünkhöz hasonló biológiai struktúrák fejlődhessenek ki benne. Az élet számára kedvező feltételeket biztosító kozmikus evolúciós pálya e „túl gyors” és „túl lassú” között helyezkedik el, mégpedig egy igen keskeny sávban. Így egyáltalán nem triviális, hogy az univerzum evolúciója során eljuthatott az élet számára kedvező stádiumba. A jelen állapot magyarázatához még be kell vezetnünk valamilyen posztulátumot – jobb híján erre látszik alkalmasnak az antropikus elv valamelyik változata, némi elméleti magyarázattal a háttérben.

Első látásra az antropikus elv körüli problematikát könnyű összekeverni a design-argumentum kérdéskörével. A teológusok és a természettudósok egyaránt el is szokták követni az azonosításnak ezt a hibáját. A lényeges különbség a következő: ha a standard modellben a jelenleg tetszőlegesnek választható, kezdeti paraméterek egy mélyebb törvény felfedezése által matematikailag levezethetőek lennének, ebben az új helyzetben az antropikus elv fölöslegessé válna, viszont a design-argumentum az új alaptörvénnyel kitűnő anyagot kapna a kozmosz tervezettségével operáló érvelés számára.

Ha azonban nem a természettudományos tudásunk fehér foltjaira vezethető vissza az antropikus princípium megjelenése, akkor mégis mi az igazi, mélyebb forrása ennek az elvnek? A tudományfilozófus válasza e kérdésre az, hogy ez a forrás a természettudományos világmagyarázat és a filozófia határvidékein található. Az antropikus kozmológiai elv kritikáját abban összegezhetjük, hogy természettudományos szintre húz le olyan problémákat, amelyek valójában csak a filozófia szintjén ragadhatók meg. A filozófia szintjén a természettudomány jövőbeli fejlődésétől függetlenül a következő dilemma rajzolódik ki számunkra: vagy nyitottak vagyunk valamiféle teleologikus világmagyarázatra, vagy pedig az anyagban rejlő vak, de mégis az élet irányába mutató tendencia posztulálására van szükségünk a jelen magyarázatához. Korunk tudományának szelleme nem teszi valószínűvé a célszerűségi szemlélet (*finalizmus*) és az emberközpontúság (*antropocentrizmus*) egyidejű visszatérését. Ha a tudománytörténet belső logikája szerint majdan mégis újra be kéne vezetni ezeket, akkor bizonyára egy olyan kozmológiai modell szerint fog ez történni, amely valamilyen értelemben az ember létével is számot vet.

4. A teremtettség és a dinamikus univerzum szembeállításának apóriája³⁷⁵

Végül e negyedik részben arra teszünk kísérletet, hogy Karl Rahner gondolkodását követve bemutassuk, hogy *ha* van Isten és a világot Ő teremtette, akkor ez miként fogható fel plauzibilisen úgy, hogy összhangban legyen a fentebb tárgyalt fejlődő univerzum modelljével.

a. A koncepció alapjai a görög és a középkori bölcseletben

Létezés és tevékenység

Hétköznapi tapasztalatunk a világ dinamikus arcát tárja fel: a valóság folyamatos áramlásban van, az általunk észlelt dolgok állandó kölcsönhatásban vannak egymással. A hegyoldalról legördülő kő egy nyugalomban lévő sziklának adja át mozgási energiáját, a nap sugarai felmelegítik a levegőt. A dolgok természetes *tevékenysége*, az általuk a környezetükre kifejtett hatás (*kausalitás*) alkotja a valóság dinamikus szövetét. Ehhez képest a világ és a dolgok *létezése* ritkán kerül érdeklődésünk

³⁷⁵ Az „apória” itt használt jelentésének kifejtését lásd BAGYINSZKI P. ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS: Apóriák, avagy természettudomány és teológia párbeszédben, *A Szív* 102 (2016/9) 28–31.

terébe, s ha igen, a létet hajlamosak vagyunk statikusan, dologi módon felfogni, mint ami egyfajta bináris logikában vagy létezik (1) vagy nem (0), ahogyan egy dolog a kezem ügyében jelen van, vagy éppen nincs. Ezzel szemben a középkor számos jeles gondolkodója (pl. Boethius, Aquinói Szent Tamás stb.) a létet nem főnévi, hanem igei természetűnek fogta fel (*esse*): a lét nem statikus meglét, hanem dinamizmus, s hogy a létezésnek ezt a sajátosságát megvilágítsák, előszeretettel fordultak az élet jelenségéhez: az élet az élőlény vonatkozásában olyan, mint a lét.³⁷⁶ Vagyis ahogyan az élet viszonyul az élőlény különféle élettevékenységeihez (táplálkozás, szaporodás stb.), úgy viszonyul a lét mozgalmassága a dolgok tevékenységeihez. Amint az organizmus minden tevékenységében az élet nyilvánul meg, úgy hatja át, nyilvánul meg a lét a létezők minden tevékenységében. Sem a lét, sem pedig a tevékenység (kauzális hatóképesség) nem dologi, statikus, hanem dinamikus valóság tehát, mindazonáltal a kettő nem esik teljesen egybe. Valami létezhet ugyanis anélkül, hogy a rá jellemző tevékenység(ek)et kifejtene (ahogy például a zenész létezhet anélkül is, hogy zenélne), ám semmi nem tevékenykedhet anélkül, hogy létezne. A létezés tehát a dolgok és tevékenységeik számára egyfajta *conditio sine qua non*, végső *lehetőségi feltétel*.

A változás magyarázata

Az előzőekben a valóság tevékeny, dinamikus voltára utaltunk. Arisztotelész éppen a valóságnak ezt a mozgalmas, folyvást változó voltát kívánta leírni. Eltekintett a változás egyedi, empirikus adottságaitól, és csak a változásban megmutatkozó formális, állandó struktúrák felé fordította figyelmét. Észrevette, hogy a változás mindig ellentétek közötti átmenetben valósul meg: valami nem-*F* a változás bekövetkeztével *F* lesz (a nem fehér dolog fehérré válik, a nem mozgó dolog mozogni kezd etc.). Azt a valamit, ami a változás kiindulópontja (nem-*F* jellegű dolgot) Arisztotelész *anyagnak*, míg a változás végpontját (*F* megjelenését) *formának* nevezte el.³⁷⁷ Az anyag tehát a változás kiinduló-, a forma pedig annak végpontja. Ezért némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az anyag nem egyéb, mint az a *lehetőség*, amelyből és amelyen az *új* struktúra (forma), mintázat megjelenik. Ezzel azonban még nem tettünk egyebet, mint hogy általános, nem empirikus fogalmak segítségével írtuk le a változás empirikus, tapasztalati jelenségét. Leírtuk, de ezzel még nem magyaráztuk meg. Ezért találta Arisztotelész szükségesnek bevezetni az *ok* fogalmát is: a lehetőségből ugyanis önmagától nem jöhet létre az új struktúra, csak ha valami külső dolog hatást gyakorolva rá realizálja, aktualizálja az illető lehetőséget. Azt a külső ágenst, amely képes az anyag, azaz a lehetőség valóra váltására, oknak nevezzük. Az ok az, ami képiesen kifejezve mintegy „elővezeti” a formát az anyag – valamiképpen mindig előzetesen adott – lehetőségéből. Anyag, forma, ok az a három alapfogalom, melynek segítségével a mozgás és a változás metafizikailag megragadhatóvá válik.

A teremtés apóriája

A zsidó–keresztény hagyomány egyik sarokkövének számít a hittétel, hogy a világot Isten a semmiből teremtette.³⁷⁸ Ha azonban a teremtés „szingularitását”, Isten levezethetetlen és semmi másra nem szoruló szabad tettét a görög metafizika keretei között kívánjuk interpretálni, úgy tűnik apóriába

³⁷⁶ „A lét másrészt magának a lényegnek az aktusát jelenti, ahogy az »élni«, amely az élők vonatkozásában a lét, a lélek aktusa. De nem második aktus, amely a tevékenység, hanem első aktus.” AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Scriptum Super Sententiis*, lib. 1 d. 33 q. 1 a. 1 ad 1.

³⁷⁷ ARISZTOTELÉSZ: *A természet*, L'Harmattan, Budapest, 2010, 21–23. (ford. Bognár László)

³⁷⁸ A hittétel teológiai értelmének mélyreható elemzését lásd PUSKÁS ATTILA: *A teremtés teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2006. Körültekintő filozófiai, logikai rekonstrukcióját lásd GERÉBY GYÖRGY: A 'semmiből teremtés' a skolasztikában, in FEHÉR MÁRTA (szerk.): *A teremtés. Filozófiatörténeti tanulmányok*, Áron Kiadó, Budapest, 1996. 9-89.

jutunk. A teremtés ugyanis nem írható le a görög filozófia ill. az arisztotelészi metafizika hagyományos magyarázó elveivel. Nem mozgás, de nem is a változás egyéb neme (keletkezés), hiszen Isten a világot előzetesen adott anyag nélkül (a „semmitől”) hozta létre. A teremtés azt jelenti tehát, hogy Isten nem egyszerűen formát (struktúrát) adott az univerzum már meglévő anyagának a világ előzetesen adott lehetőségét valóra váltva,³⁷⁹ hanem az egész univerzum léte – annak minden téridőbeli lehetőségével együtt – tőle ered. A középkor keresztény gondolkodói világosan érzékelték e feszültséget saját hitük és a görög metafizika kategóriái között, és innovatív módon léptek túl azon. A teremtést olyan újszerű gondolatnak fogták fel, amely a görög filozófia csúcsának tekintett metafizikát saját, valódi mélységéhez juttatja. A metafizika ugyanis a saját maga által kitűzött programja szerint *a létet mint egészt* és annak okait hivatott kutatni. A lehetőség (az anyag) azonban szintén létező valamilyen értelemben, így annak megléte is magyarázatra, egy végső okra szorul. A keresztény gondolkodók így Isten teremtő okságában az ok-fogalom metafizikai elmélyítésének, radikalizálásának lehetőségét látták.³⁸⁰

A világ fenntartása

Az ókortól kezdve a keresztény gondolkodók számára Isten az egyetemes (a létezés minden neméért felelős) ok, mely minden dolgot, minden előzetes feltételtől mentesen létrehívott.³⁸¹ Ez azonban további kiegészítést igényel. Isten ugyanis a teremtéskor nem úgy működött akár egy órásmester, aki létrehozta, kauzális szövetbe rendezte a világot, majd magára hagyta azt (deizmus), ellenkezőleg: folyamatosan fenntartja létében a világot, mivel enélkül a világ visszahullana a semmibe. Aquinói Szent Tamás Istennek ezt a folyamatos fenntartó tevékenységét ahhoz hasonlítja, ahogyan a Nap megvilágítja a levegőt: „Isten a dolgokat nem valamiféle újabb tevékenységgel tartja fenn, hanem létet adó tevékenységének folytatásával, amely mozgás és idő nélküli, ahogy a világosság megmarad a levegőben azáltal, hogy a Nap hatása folytatódik.”³⁸² Ahogyan a Földön a Nap sugarai létrehozzák a nappalt és mindaddig amíg azok (megfelelő szögben) elérik a Földet nappal marad, úgy Isten létrehozta a világot, és ugyanezen aktussal létben is tartja azt.³⁸³ A teremtés és létbentartás tehát Tamás felfogásában a legszorosabban egybetartozik (az utóbbi nem más, mint az első aktus folytatása, *continuatio*ja), ám a különbség mégis világos közöttük. A fenntartás a teremtő aktusra szorul: csak az tartható ugyanis fenn, ami már létezik.³⁸⁴ A sorok („mozgás és idő nélküli”)³⁸⁵ nyilvánvalóvá teszik, hogy az „első oknak” ez a létközlő-létbentartó tevékenysége nem értelmezhető a mozgás vagy a változás fentebb bemutatott hagyományos módján, vagyis nem ugyanaz a folyamat, ahogyan egy fizikai ok az anyag téridőbeli lehetőségeiből létrehoz egy, az ok természetével magyarázható okozatot.

³⁷⁹ A görögség hagyományos kérdése nem az volt, „miért van egyáltalán valami?”, hanem inkább az, „miért éppen ilyen az, ami van?”.

³⁸⁰ Vö. például azzal, ahogyan Aquinói Szent Tamás a teremtés kapcsán kritizálja a platóni és arisztotelészi metafizikát. *Summa Theologiae* I. q. 44. a. 2; q. 45. a. 1.

³⁸¹ A *creatio ex nihilo* tan talán első, részletesen kifejtett keresztény teológiai értelmezését már Antiochiai Szent Theophilosznál (†183) megtaláljuk. Lásd PUSKÁS ATTILA: i. m., 100–101.

³⁸² AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae* I. q. 104. a. 1. ad 4.

³⁸³ Szent Tamás felfogásának rövid összefoglalását lásd BRIAN DAVIES: *The Thought of Thomas Aquinas*, Clarendon Press, Oxford, 1993, 98–101. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198267533.001.0001>

³⁸⁴ A két aktus különbségéhez lásd még BRIAN DAVIES: *The Thought of Thomas Aquinas*, 35. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198267533.001.0001>

³⁸⁵ A kifejezéseket az indokolja, hogy a középkorban még nem tudták, hogy a fénynek is van sebessége. Arisztotelész nyomán úgy vélték, hogy a napfény instans módon, egyetlen pillanat alatt terjed szét a levegőben anélkül, hogy fizikai változást okozna abban. A jelenség tehát atipikus volta (a fizikai változás szokásos jeleinek hiánya) miatt mutatkozott alkalmas példának Szent Tamás számára az isteni kauzalitás bemutatásához.

Az isteni együttműködés (concurus divinus)

A teremtésnek ez a koncepciója további metafizikai lehetőségeket kínált Tamás számára, hogy Isten és a világ viszonyát érthetőbbé tegye. Ha ugyanis a teremtés és a fenntartás nem egyéb, mint létközlés, és a lét éppen az a hatás, amely minden egyes létezőben szükségképp jelen van, akkor Isten sajátos okozata, a lét révén minden dologban jelen van, éppen ezáltal képesítve az illető létezőt arra, hogy a rá jellemző tevékenységeket kifejtse, környezetére hatást gyakoroljon. De ugyanaz, ami a létező vonatkozásában lehetőség, hogy környezetére hasson, Isten vonatkozásában annak lehetősége, hogy a fizikai téridőbeli világban cselekvőként megnyilvánuljon, és a fizikai világ kauzális szövetét felhasználva hatásokat idézzon elő abban.³⁸⁶

A szemléletesség kedvéért idézzük fel Jerikó történetét a Bibliából, és tegyük fel, hogy az ismert természeti törvények alapján van némi (meglétősen csekély) statisztikai esélye annak, hogy ha a levegőben megfelelő hanghullámokat keltünk, azok a falakban rezonanciát okozva, meggyengítik az építmény szerkezetét. Istennek ekkor nem kell mintegy „varázsló módjára” kívülről, közvetlenül beavatkoznia a fizikai folyamatok szokásos lefolyásába, felülírva azok természetes működését, hanem egyszerűen, mint transzcendens első ok, fenntartja a *másodlagos okok* sorát (kürtszó, levegő rezgése, a falak rezonanciája stb.) és e természetes ágensek természetes működését kihasználva eléri voltaképpen célját, Jerikó falainak leomlását.³⁸⁷ Röviden szólva tehát Isten a másodlagos okok természetes (és akár véletlenszerű!)³⁸⁸ összjátékát kihasználva képes kívánt okozatokat előidézni az univerzumban.

b. A „kozmológiai apória” feloldásának egy lehetséges módja

A középkor kozmológiai felfogása szerint a változás (keletkezés és pusztulás) és a fejlődés jelensége az univerzumnak csupán egy szűkebb szeletére korlátozódik, a Hold pályája által bezárt térrészre, de valójában itt is az individuumokat, az egyes egyedeket érinti csupán.³⁸⁹ A középkortól idegen volt egy eredetileg egyszerűbb, homogén állapotból a komplexitás állapota felé tartó, időben kibontakozó világegyetem gondolata, noha a szükséges bölcséleti elemek voltaképpen már készen álltak ennek metafizikai leírásához. A 20. században többek között a jezsuita Karl Rahner tett figyelemreméltó kísérletet arra, hogy a fejlődő világegyetem tudományos és a teremtő Isten keresztény elképzelése közötti összhangot megteremtse.³⁹⁰

³⁸⁶ Szent Tamás az isteni együttműködés gondolatát ezért a gondviselés problémája alatt tárgyalja. Ebből világos, hogy gondolkodásában a teremtés-fenntartás-gondviselés a legszorosabban összetartozik. Isten nem csupán létet adott a dolgoknak amikor azok létezésüket először megkezdtek, hanem ameddig vannak, a létet folytonosan okozza bennük.

³⁸⁷ A másodlagos okok és az első ok együttműködésének (hagyományos kifejezéssel *concurus divinus*) koncepcióját a középkor neoplatonikus közvetítéssel vette át (lásd a prokloszi ihletésű *Liber de causis* c. mű 3. propozícióját). Ez a koncepció többek között lehetővé tette a középkori gondolkodók számára, hogy a világban található esetlegesség, véletlen és a rossz problémájára magyarázatot találjanak, de ennek révén próbálták meg értelmezni az isteni kegyelem és a szabad akarat együttműködését is. Tamás másodlagos okságra vonatkozó tanítását lásd ETIENNE GILSON: *The Corporeal World and the Efficacy of Second Causes*, in uő: *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*, University of Notre Dame Press, 1994, 174–186. DOI: <https://doi.org/10.2307/2220319>

³⁸⁸ Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae* I. q. 103. a. 5. ad 1.

³⁸⁹ A platóni-arisztotelészi kozmológiából átörökölt meggyőződésük szerint az élő és élettelen természetben megtalálható általános, faji jellegzetességek – amint a kozmosz többi része – lényegében változatlan formában állnak fenn a világ kezdete óta.

³⁹⁰ A jelenkori gondolkodásban a fentebb bemutatott tamási belátások inspirálták többek között a jezsuita csillagászt és teológust, W. Stoegert is. Vö. WILLIAM R. STOEGER: *Describing God’s Action in the World in Light of Scientific Knowledge of Reality*, in F. LERON SHULTS – NANCEY MURPHY – ROBERT J. RUSSELL

Rahner egész metafizikai gondolkodásának középpontjában a tamási dinamikus létfogalom áll. A lét számára sem dologi, statikus, hanem a „semmi és a végtelen között oszcilláló” valóság.³⁹¹ A létnek éppen ez a víziója vezette el a német gondolkodót egy olyan fejlődő univerzum gondolatához, mely lehetővé tette az emberi szellem megjelenését.³⁹² Mivel ez a fejlődés az anyagtól az emberi szellem (továbbiakban: tudat)³⁹³ megjelenéséig ível, Rahner az antik-középkori anyag-forma fogalompárban keres alkalmas interpretációs eszközt,³⁹⁴ és ebben a fogalmi keretben veszi górcső alá, hogyan is kellene helyesen értenünk a klasszikus formulát, miszerint az ok egy új formát az anyag lehetőségéből „vezet elő”.

Rahner kiindulópontjául a keletkezés problémája szolgál, és a skolasztikus formulát ennek esetein kívánja „vizsgáztatni”, azaz a változás olyan sajátos példáin, ahol ténylegesen valami *minőségileg új* jelenik meg a kiindulási állapothoz (anyag) és a keletkezést inicializáló ok természetéhez képest.³⁹⁵ Ezekben az esetekben ugyanis meggyőződése szerint a folyamat eredménye (a forma) nem vezethető le önmagában a kiinduló állapotról (az anyagból), mivel az anyag saját fogalma szerint nem egyéb, mint az új mintázat pusztán lehetősége. Ha tehát olyan esettel állunk szemben, ahol a folyamat végén előálló struktúra minőségi újdonságot képvisel az okához képest, így abból nem vezethető le minden további nélkül – és Rahner ezt nevezi valódi keletkezésnek –, akkor a keletkezés magyarázatához egy olyan további okra kell hivatkoznunk, amely immár kívül áll a fizikai kauzalitás síkján. Rahner ezen a ponton elevéni fel, és mélyíti el az isteni együttműködés hagyományos gondolatát.³⁹⁶

Az újfajta „teremtő” kauzalitás gondolata

Rahner a keletkezés magyarázatát az isteni együttműködés olyan koncepciójának kidolgozásától várja, mely képes számot adni arról, miként gondolható el az elsődleges ok és a másodlagos ok(ok) *tevékenységének egysége*.³⁹⁷ Vagyis lényegében a tamási koeficiensek gondolatához tér vissza, figyelemreméltó módon elmélyítve és kidolgozva az eredeti tamási koncepciót. Dialektikus, a felmerülő ellentétes szempontok egységét kereső megoldása a következő:

(eds.): *Philosophy, Science and Divine Action*, Brill, Leiden – Boston, 2009, 111-140. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004177871.i-446.26>

³⁹¹ KARL RAHNER: *Geist in Welt*, Kösel Verlag, München, 1957, 172.

³⁹² A rahneri koncepció vázlatát annak teológiai (eszkatológiai) vonatkozásaival lásd PATRICK BURKE: *Reinterpreting Rahner. A Critical Study of His Major Themes*, Fordham UP, New York, 2002. DOI: <https://doi.org/10.1017/s003693060635260x>

³⁹³ Rahner a *szellem (Geist)* kifejezéssel az ember intellektuális, akarati és érzelmi életének határtalanságát jelöli. Arra a figyelemreméltó jelenségre utal, hogy az ember a lét egészére nyitott, „metafizikai lény”. Tudatában vagyunk, hogy e kifejezéshez képest a tudat fogalma első látásra szűkebb, ám ha tekintetbe vesszük, hogy a Rahner által körvonalazott jelenség *tudatos viszonyulás*, ez a veszély elmúlik. A terminológiaváltást az indokolja, hogy a tudat fogalma (dacára sokértelműségének) kezelhetőbb a jelenkori filozófiai és természettudományos nyelvhasználatban.

³⁹⁴ Az anyag–tudat rahneri értelmezéséhez lásd PAUL OVERHAGE – KARL RAHNER: i. m., 44–55; továbbá KARL RAHNER: *Schriften zur Theologie*, Band 6., *Die Einheit von Geist und Materie im christlichen Glaubensverständnis*, 185–214. DOI: <https://doi.org/10.14315/evth-1957-jg35>

³⁹⁵ PAUL OVERHAGE – KARL RAHNER: i. m., 63 skk. Vagyis Rahner szerint a „fejlődés” fogalmának megértéséhez a kulcsot nem a fizikai (helyváltoztató) mozgás vagy a mennyiségváltozás tanulmányozása szolgáltatja (Rahner szerint ezek leírására szorítkozik a fizika), hanem a *keletkezés* metafizikai fogalmának megértése.

³⁹⁶ Hiszen ekkor az újdonság létét nem tudtuk racionálisan visszavezetni egy okra, így az mintegy a semmiből lépett elő, ezzel pedig megsértenénk az elégséges alap elvét. A rahneri szigorú értelemben vett keletkezés eseteit „emergenciának” is nevezhetjük. Rahner egyértelműen ilyennek látja például a tudat és ezzel összefüggésben az individuális személy megjelenését a bioszférában Vö. PAUL OVERHAGE – KARL RAHNER: i. m., 81. Nem zárja ki továbbá, hogy a kozmoszban másutt is érvényesül hasonló „emergencia”, például az anorganikus és az organikus lét határán. Vö. uo. 82, 17-es számú lábjegyzet.

³⁹⁷ Uo. 68.

„a végtelen ok, mely tiszta aktualitásként a valóság teljességét előzetesen magába foglalja, a véges ok 'felépítéséhez' ('in actu') anélkül tartozik hozzá, hogy ennek mint létezőnek a benső mozzanata volna. E dialektikus állítás első fele által 'érthetővé' válik, hogy a véges ok valóban meg tudja haladni magát, és pedig saját magát. Azaz az általa létrehozott hatás (...) több mint ő maga, noha tőle magától ered. Tehát ő maga képes önmagát meghaladni. A második része ennek a dialektikus állításnak érthetővé teszi, hogy e hatás valódi meghaladás lehet, amiről nem lehetne szó, ha a véges ok felépítéséhez tartozó tiszta (végtelen) aktus a véges ok benső mozzanata volna, mert ekkor ez már mindig birtokolná azt, amit magát meghaladva saját önfelülmúlásával (Selbsttranszendenz) kellene elérnie.”³⁹⁸

Rahner egyrészt az isteni tevékenység immanenciáját állítja. Az isteni hatás a téridőbeli (másodlagos) ok saját, rá jellemző tevékenységében valamiképp *jelen van*, abban valósul meg, másként nem jelenhetne meg a téridő szövetében az új mintázat a természetes ok hatásának eredményeként. Másrészt a szakasz kifejezésre kívánja juttatni az isteni tevékenység transzcendens voltát is, ugyanis ezt az Istentől eredő hatást a téridőbeli létező nem saját természetének részeként birtokolja, vagyis hiába vizsgálnánk az illető fizikai ágens természetét, felépítését a legkülönbözőbb módszerekkel, soha nem találunk rá egy abban megbúvó rejtélyes isteni faktorra. Isten a másodlagos ok tevékenységében úgy tevékeny, hogy túl van azon (in-ihm-über-ihm).³⁹⁹ A félreértések elkerülése végett Rahner siet hangsúlyozni, hogy az isteni okság nem valamiféle „hézagpótló” feltevés. Nem arról van szó, hogy egy a fizikai magyarázatok segítségével egyelőre még hiánytalanul ki nem töltött űrbe egy isteni okot ékelnénk közbe. A szerző újra és újra hangsúlyozza, hogy Isten nem tartozik a téridőbeli fizikai okok láncolatába sem úgy mint köztes elem, sem úgy mint első eleme a sornak. Újra emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a teremtéstanban fellépő új kauzalitás-koncepció a metafizikai okság elmélyítéseként értelmezte magát, de maga a metafizikai értelmezésekben megjelenő ok-fogalom sem arra szolgál, hogy felváltsa, vagy alternatívája legyen egy fizikai magyarázatnak. Az említett területek között ugyanis perspektíva-váltás történik: más és más a magyarázandó, és más az amivel magyarázunk. Amikor tehát Rahner arra hívja fel a figyelmet, hogy Isten nem egy a fizikai okok közül, azt akarja kifejezni, hogy a létezés és tevékenység más síkjához tartozik, mint a fizikai ágensek és kölcsönhatásaik horizontális szövege. Isten a világ alapja, nem pedig annak egy tényezője. Ahogy egy helyen tömören kifejezi: „Isten működteti a világot és tulajdonképpen nem a világon belül működik”.⁴⁰⁰ Azaz Isten nem közvetlenül cselekszik a világban, hanem lehetővé teszi a másodlagos okok tevékenységét, és azt, hogy tevékenységük eredménye felülmúlja természetes hatóképességüket.⁴⁰¹ Rahner azzal is igyekszik az isteni tevékenység transzcendens, nem téridőbeli voltát kifejezni, hogy eltávolítva a fizikai konnotációktól, erőszertettel nevezi azt *transzcendentálisnak*. Olyan kifejezéssel él, amely nem fizikai, de eredendően nem is ontológiai, hanem ismeretelméleti jellegű, s amelynek eredetét a kanti filozófiában találjuk. Kantnál a kifejezés egyfajta beállítódásváltást, a figyelem átállítását jelentette. Nem azt kutatjuk, ugyanis, hogy micsoda egy adott dolog, hanem arra kérdezzük rá, hogy mi teszi lehetővé azt, hogy az illető dolgot megismerhessem. Rahner számára egyrészt azért tűnt alkalmasnak a kifejezés, mert egyfajta távolságvételt, perspektívát tett lehetővé az empirikus, fizikai összefüggésekkel szemben, ezzel képes volt aláhúzni Isten transzcendenciáját a világhoz képest. Másrészt a terminus az egész rahneri filozófia

³⁹⁸ Uo. 69.

³⁹⁹ Uo. 73.

⁴⁰⁰ Rahner idézi Reinhold Bernhardt, in uő: „Was heißt Handeln Gottes”? Eine Rekonstruktion der Lehre von der Vorsehung, Gütersloh, Gütersloher Verlag, 1997, 387.

⁴⁰¹ Uo. 389.

indíttatását is jelzi: az ontológiai és metafizikai alapfogalmak jelentése a német jezsuita szerint ugyanis csak az emberi szubjektivitás, a tudat elemzésének segítségével világíthatóak meg kielégítően.

Tudat és anyag együttműködésének lehetősége a megismerésben

Ezen a ponton válik világossá a rahneri módszer újszerűsége az egész problematika hagyományos megközelítéséhez képest. Amikor ugyanis nekifog az anyag és a tudat viszonyának tisztázásához, igazolja, hogy a helyes módszer az, ha eleve, *ab ovo* a tudatból indulunk ki. Egyébként sem tehetünk mást – mondhatnánk –, hisz az ember az anyagi világ törvényszerűségeit kétségtelenül a saját megismerőképességét használva tárja fel. Továbbá egyszerűen nem vonatkozathatunk el attól a tényről, hogy a kozmosz törvényei és fejlődése lehetővé tette a tudat megjelenését.⁴⁰² Ám egy további nyomás érve is van a szerzőnek. Minden összezavarodik ugyanis, ha az anyaggal kezdjük a vizsgálódásainkat, mondván, a világban mindenütt anyagi dolgok vesznek körül minket, így az anyag természete ismert számunkra, míg a tudat megismeréséhez csak nagy nehézségek árán juthatunk el. Rahner szerint ebből a hibás előítéletből adódnak a problémák, hogy a tudat természetét megpróbáljuk magától értetődően levezetni az anyag fizikai működéséből. A dolog ugyanis éppen fordítva áll. Arról, hogy mi a tudat, világos tapasztalatunk van, pillanatról pillanatra tapasztaljuk a működését önmagunkban.⁴⁰³ Rahner e módszertant követve tesz kísérletet arra, hogy az általa használt metafizikai alapfogalmakat a tudat tapasztalatából vezesse le.

Az isteni együttműködés elfogadásának egyik gátját az jelentheti, hogy nehéz elgondolnunk két látszólag radikálisan különböző természet, a tudatos szellem (Isten) és az anyag (kozmosz) viszonyát. Pedig a tudat és az anyag együttműködése egyáltalán nem valamiféle „miszticizmus”, saját megismerésünk működésén tanulmányozható ugyanis. Amikor egy téridőbeli materiális létezőt megismerünk, az annak köszönhető, hogy az illető dolog kauzális hatást gyakorol ránk (érzékszerveinken keresztül). Ám a tárgy tudatosodását aligha írhatjuk le úgy, mint valamiféle fizikai hatást, amely mintegy „belegravírozza” magát a tudatba. Ugyanis nem maga a fizikai hatás valósul meg a tudatunkban, hanem a tudat saját tevékenységének és a fizikai tárgy fizikai tevékenységének az *együttes hatása*. Ezt nevezzük a tárgyról való ismeretnek, és ez az ismeret valódi önfelülmúlást mutat a fizikai dologhoz képest: képes megjeleníteni a dolog fizikai jellemzőit, és egyben a tudat sajátosságait is hordozza. Ez az új összefüggés nem vezethető le maradéktalanul a tárgy téridőbeli, fizikai jellegzetességeiből, ugyanis megjelenésének *lehetőségi feltétele* a tudat működése. De Rahner szerint az öntranszcendencia eredeti paradigmáját, valódi tapasztalatát szellemünk létre való nyitottságában találjuk meg.

A német jezsuita műveiben újra és újra megkísérel számot adni a mindannyiunk által jól ismert jelenségről, miszerint megismerésünk bizonyos határtalanságot mutat. Ennek jele az ember nyughatatlan felfedezési vágya, a valóságra való vég nélküli rákérdezés, a „miértek” meg nem szűnő sora. Az ember nem képes megmaradni a véges összefüggéseknél, hanem folytonosan a határtalant, a végtelent ostromolja. Sőt éppen a tudat határtalansága, az egész lét felé való nyitottsága teszi lehetővé, hogy egyáltalán „világról” beszélhessünk, s egy véges objektumot a világon belüliként, világunk részeként határoljunk körül, tudatosítsunk. Ugyanez a dinamizmus visszhangzik akarati életünkben és a szeretet jellegzetességeiben is. Rahner szerint az emberi tudat nyitottságának egyfajta „iránya” (*Woraufhin*) van, amennyiben a számunkra mindig csak horizontszerűen adódó végtelen isteni lét az, amely a tudatnak ezt a benső mozgását, dinamizmusát konstituálja, lehetővé teszi. Rahner ebben látja azt a fenomént, mely meggyőződése szerint tökéletesen érthetővé teszi az önfelülmúlás jelenségét. A tudat határtalanságának *lehetőségi feltétele* ugyanis éppen ez a végső horizont, amely nem mozzanata a tudatnak, nem tartozik magához a tudatnak a „szerkezetéhez”, hanem túl van rajta, és éppen mivel

⁴⁰² Lásd fentebb a tanulmány 3/c pontját.

⁴⁰³ Vö. PAUL OVERHAGE – KARL RAHNER: i. m., 44–55.

túl van rajta, képes mozgásba lendíteni a tudat dinamizmusát. Ebben az értelemben, egyfajta *transzcendentális feltételként* mégis valamiképp „jelen van számára”, lehetővé téve az ember önfelülmúlását, hogy az emberi tudat folyvást túllépjen minden véges, fogalmilag megragadható adottságon.⁴⁰⁴

Az új kauzalitásfogalom kiterjesztése

Az önfelülmúlás fogalmának bevezetésénél említettük, hogy Rahner számára a keletkezés vizsgálata szolgált kiindulópontul ahhoz, hogy eljusson az önfelülmúlás és az isteni együttműködés összefüggéséig. Vagyis a „teremtő kauzalitás” újfajta fogalma az önfelülmúlás jelenségével korrelációban került kifejtésre. Ám az önfelülmúlás kapcsán Rahner voltaképpen egyedül a tudat valóságát elemzi. Eszerint az isteni együttműködés kapcsán kidolgozott újszerű ok-fogalomnak egyedül a tudatélet elemzésekor vennénk hasznát, míg az anorganikus kozmosz egész világa kívül reked az első ok „teremtő okságának” hatókörén? Rahner az általa kidolgozott ok koncepciót kiterjeszti az egész valóságra. Az önfelülmúlás kapcsán bemutatott kauzalitást ugyanis „ontológiai ősparadigmának” (*ontologische Urparadigma*) tekinti, azaz minden (organikus és anorganikus) kauzális hatás modelljének tekinti,⁴⁰⁵ amennyiben az univerzumunkban előforduló bármely, fizikai síkon kimerítően magyarázható kauzalitás valójában ennek a paradigmának a deficiens módozata, nem mintaszerű, nem teljes megvalósulása.⁴⁰⁶ Az önfelülmúlás tehát olyan jelenség az univerzumban, amely a lehetséges maximuma (a tudat megjelenése) és minimuma (az anorganikus szférában megmutatkozó mindenféle „ugrást” nélkülöző átmenetek) között „oszillál”. Ám függetlenül attól, hogy a természetben megmutatkozik-e bármiféle „minőségi ugrás”, vagy az anorganikus szférát pusztán mennyiségi átmenetek töltik ki, Isten transzcendentális, a világot fenntartó oksági hatása teszi lehetővé, hogy a kauzalitás téridőbeli szövete fennmaradjon.

c. Rövid összegzés

Amennyiben a fizikai kozmológia standard paradigmájára a Karl Rahner által megnyitott perspektívából tekintünk rá, a következő összegzést adhatjuk. A valóság legalapvetőbb, legmélyebb rétege (a lét) nem dologi jellegű, hanem dinamikus, oszcilláló adottság, ebből következően világunk téridőbeli elemei maguk is folytonos „fluxusban”, alakváltozásban vannak. A bevett kozmológiai modell alapján egy fejlődő, „evolutív” világegyetem képe rajzolódik ki előttünk, amennyiben a fejlődés során az időben később megjelenő komplexebb mintázatok folyvást felváltják a korábbiakat. Az anyag kezdeti lehetőségeiből az ősröbannással kialakultak az elemi részecskék, majd az egyre összetettebb struktúrák, galaxisok és galaxishalmazok, létrejött univerzumunk ma megfigyelhető komplex rendszere. Az emberi tudat maga is ennek az anyagnak a lehetőségeiből bontakozott ki, így az univerzum fejlődésétől nem elszigetelhető jelenség, hanem annak része. Mégsem tekinthetünk el kitüntetett voltától. Ugyanis paradox módon, miközben létrejötté része e történetnek, maga ez a történet ugyanennek a tudatnak a „része”. Mindaz ugyanis, amit a fizika törvényeiről és a világról tudunk, a tudatnak a tartalma, s az hogy egyáltalán a „világegész” fogalmával rendelkezünk a tudat határtalanságának következménye. A tudat tehát úgy „része” a kozmosz történetének, hogy lényegileg meg is haladja e történet kvantitatív, téridőbeli meghatározottságait, így nem vezethető le minden

⁴⁰⁴ Vö. uo. 70–74.

⁴⁰⁵ Uo. 74–75.

⁴⁰⁶ Uo. 74.

további nélkül azokból. Karl Rahner szerint ez az „önfelülmúlás” magyarázatra szorul, és keresztény gondolkodóként ezt a magyarázatot az első ok teremtői okságában keresi.

A tudat kiemelkedése annak az általános kauzalitásnak egy figyelemreméltó esete, ahogyan Isten együttműködik a világgal, fenntartva a fizikai okok sorát és képesíti azokat természetes okozataik létrehozására anélkül, hogy maga e téridőbeli kauzális szövet egyik eleme volna. A *Nagy Bumm* kiindulópontjául szolgáló tiszta lehetőség (az ősrobbanás alapját képező „anyag”) maga is a teremtő okság eredménye, ahogyan az anyag minden további új mintázata egészen a tudat kifejlődéséig a már létező fizikai adottságok és a teremtő ok folyamatos és együttes hatásának eredményei, ám másként és másként. Isten a másodlagos okok kauzális tevékenységét lehetővé tevő alap, végső lehetőségi feltétel, s mint ilyen kívül esik az általa lehetővé tett téridőben megnyilvánuló oksági sor szövetén. A „teremtő ok” mindazonáltal nem mássá teszi a másodlagos okokat működésük közben, hanem hozzásegíti őket ahhoz, hogy saját *természetes* működésüket kifejtsék, kiteljesítsék. E természetes, téridőbeli működés tanulmányozása a fizika és a fizikai kozmológia feladata. A fentebb körvonalazott metafizikai koncepciónak megvan az az előnye, hogy támogatja a természettudományos kutatás önállóságát, elismeri eredményeit, módszereit. Saját kutatási területét nem a természettudományokkal való szembenállás és vita révén nyeri el, hanem azzal, hogy nem áll meg a fizikai, téridőbeli létezés határainál (így pl. az ősrobbanás tényénél), hanem a kauzalitás fogalmának radikalizálása révén egy végső értelmesség irányában mélyíti el a kérdés lehetőségét. Ezt a lehetőséget kétségkívül a vallás élte. De nem ugyanez a vallási tapasztalat felelős-e azokért az alapfogalmakért is, melyek nélkül egyáltalán nem volna lehetséges a kozmosz eredetére való rákérdés?

DOI: <https://doi.org/10.29285/actapinteriana.2017.3.93>

François Euvé *Penser la création comme jeu* című könyvének ismertetése.

Bagyinszki Péter Ágoston OFM^a & Mihálffy Zsófia

^a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 1052 Budapest, Piarista köz 1.
bagyinszki.agoston@sapientia.hu

Bagyinszki P. Á. & Mihálffy Zs. (2017): François Euvé Penser la création comme jeu című könyvének ismertetése. A review of the book Penser la création comme jeu by François Euvé. Acta Pintériana, 3, 93-94.

Van olyan racionalizmus, amely eltompítja az ember spirituális érzékenységét. Ám ugyanígy, az intellektusnak vannak olyan ludikus (játékos) készségei is, amelyek élesítik az ember lelki-szellemi fogékonyságát. Természettudományos és teológiai műveltséggel egyaránt rendelkező kortársaink nemegyszer felteszik a kérdést: Vajon milyen módon lehetne kilazítani a természettudományos és a teológiai gondolkodást egymástól elkülönítő berozsdásodott, ódon zárat? François Euvé szerint a párbeszéd egy „ludikus kulcs” megtalálásával nyerhetne új lendületet. A fizikusi előtanulmányokkal felvértezett francia jezsuita doktori disszertációjában egy ilyen játékelvű teológiai paradigma körvonalazására vállalkozott: François Euvé, *Penser la création comme jeu*, Paris, Éditions du Cerf, "Cogitatio fidei, n° 219", 2000, 412 p.

„A játék tétje – mely játékra mindig a halállal való civakodásként kell tekintenünk – nem szabad, hogy elfeledtesse velünk azt az örömet, amit minden játék magában hordoz. A reményt a világra való rácsodálkozás táplálja. A teremtésben jelen van a játék, hiszen a megígért és remélt jövő a választottak ’táncában’ bontakozik ki. Magunk mögött hagyva a bejárt utat és a leküzdött akadályokat, az igaz ember játészó és nevető gyermekké válik.” (386. o.)

Ez a játékelmény jelenti a francia szerző kiindulópontját.

François Euvé emelkedett akadémiai stílusban, nagy erudícióval, három részre tagolt 3x3 fejezetben fejti ki gondolatmenetét a ludikus paradigma alapjára helyezett interdiszciplináris párbeszéd új lehetőségeit illetően, miközben elsősorban a katolikus teológus szempontjából végzi el a szükséges elemzőmunkát.

Az első részhez tartozó három fejezet azt a kérdést járja körül, hogy: „Miért hasznos ma a játék szimbolizmusa a teremtés teológiájában?” Először is észre kell vennünk, hogy az utóbbi évszázadokban a „teremtett világhoz”, illetve a „természethez” fűződő viszonyunk a természettudományok előretörése nyomán lényegesen megváltozott. Ez a változás a teremtés teológiájával foglalkozó diskurzust szorosan érinti. Ma már azt a pozitivista-determinista tudomány szemléletet is meghaladtuk, amely a 19. század tudományosságát uralta. A teológia előnyt kovácsolhat a természettudományos diskurzusban fel-felbukkanó „ludikus hermeneutikai kulcs” körütekintő alkalmazásából, mert ennek a hagyományos teremtés tanban is megvannak a gyökerei (vö. 1. f.). A második ezredfordulóra a teológia interdiszciplináris kapcsolatrendszere is átalakult. Euvé a közismert négyrétű tipológiából kiindulva mutatja be ennek a kapcsolatrendszernek az eltérő megközelítéseit: a konfliktus, a függetlenség, a dialógus, valamint az integráció igényének mozzanatai egyaránt jelen vannak ebben a kapcsolatban. A II. Vatikáni Zsinat kifejezésével élve, az „idők jeleit” ismerhetjük fel abban a folyamatban, amely a szembenállások hangsúlyozásától a konvergensek

mozzanatok felismerése felé, illetve a „kritikai dialógus” gyakorlatának irányába halad. (vö. 2. f.) Euvé ezt követően összegzi a teremtéshit alapjait és bemutatja a *creatio ex nihilo* gondolat fontosságát, már előrevetítve ezzel a ludikus kulcs teológiai alkalmazásának a lehetőségeit. (vö. 3. f.)

A második részhez tartozó három fejezetben Euvé áttekinti a ludikus kulcs használatát megalapozó gazdag hagyományanyagot. A szerzőt az aktualizálás érdekli, ezért nem kronológiai sorrendben halad. Először bemutatja a ludikus kulcshoz kapcsolódó (vagyis a játékszimbolizmust alkalmazó) kortárs diskurzust (vö. 4. f.), majd a Péld 8,30-31 nyomán rámutat a biblikus teológiai és görög alapokra (vö. 5. f.), végül áttekinti a releváns patrisztikus és skolasztikus hagyományt (vö. 6. f.). Mivel a tárgyalás az utóbbi két fejezetben főleg Hugo Rahner magyarul is olvasható „A játszó ember” című művére támaszkodik (Kairosz, Budapest, 2013), ezért ennek a rendkívül gazdag hagyományanyagnak az ismertetésére itt nem szükséges kitérnünk. Figyelemre méltó azonban, ahogy például Hitvalló Maximoszról, Eckhart mesterről és Alfonz Rodriguezról további bőséges saját forrásanyagot vonultat fel. Euvé szerint a játékhagyománynak ez a gyökérzete erősen inspirálja és biztos alapokra helyezi a ludikus kulcs kortárs alkalmazásait. Arra vonatkozóan, hogy a nyugati ludikus hagyomány hogyan és mely szerzőkön keresztül lép be a kortárs szekuláris és teológiai diskurzusbába, Euvé tárgyalásával tartalmilag megegyező áttekintéssel szolgál Bagyinszki Ágoston „A húsvéti gyertya fényjátéka” című tanulmányában (in 11 *Praeconia* 2016/2). Johan Huizinga „Homo ludens” című könyve időtálló alapműve a kapcsolódó szaktudományos diskurzusnak.

A harmadik részhez tartozó három fejezetben a francia szerző már nem kérdés formájában, hanem tételmondatként fogalmazza meg a mondanivalóját: „Közelítsünk a teremtéshez a játék jegyében!” Euvé itt pontosítja és kontextualizálja a saját játékfelfogását. Először a definíciós kérdést járja körül (vö. 7. f.), majd tudományelméleti (vö. 8. f.) és teremtésteológiai (vö. 9. f.) összefüggésben bontja ki a ludikus kulcs alkalmazásának a lehetőségeit. Euvé rámutat a „pánludizmusnak”, valamint a Teremtő Isten alkotói cselekedetére alkalmazott ludikus megközelítésnek a korlátaira is, mielőtt megerősítené a ludikus kulcs fontos szerepére vonatkozó alaptételét.

Jean-Michel Maldamé, a természettudomány és teológia közti párbeszéd neves domonkos szakértője, a következőképpen értékeli az itt recenzált könyvünket:

„Euvé munkája módszerét tekintve ugyanannyira konzervatív, mint amennyire újszerű a vizsgált témáját tekintve. Ez a (ludikus) teológia egyrészt mélyen gyökerezik a patrisztikus írásokban és hagyományban, másrészt párbeszédet folytat a kortárs kultúrával: filozófiával, szociológiával és természettudományokkal. Euvé azáltal kívánja megújítani a teológiát, hogy kiemeli egy bizonyos racionalizmus csapdájából. Termékeny módon köti össze a teremtés és az üdvösség gondolatköreit.”

Végezetül idézzük magát Euvét könyvének egy olyan pontján, amely mintegy a szerző *ars poeticájaként* fogható fel:

„A teológia nem csupán az összecsengő külső körülmények miatt érdeklődik a játék iránt. Valójában belülről is felébred benne a vágy, hogy válaszoljon a jelen kérdéseire. Ezt a vágyat nem szabad elfojtani. A teológiának nem szabad idegenkednie a jelen adottságaitól, hanem el kell fogadnia azokat a maguk valójában, minden esetleges bennük lévő ellentmondással együtt. Ez az elfogadás ugyanolyan intenzív hatóerő, mint az érintett témák erős történeti dimenziójának kötetmei. A játék azóta foglalkoztatja a teológiai gondolkodást, amióta Izrael vénei az Isten lábainál játszó, emberek közt jelen lévő Bölcsességről elmélkedtek. A ludikus szellemiség csak olyan teológiának lehet sajátja, amely felhagy a szigorúan zárt rendszerek kialakításának kényszerével.” (384. o.)